

ЗА НАРОДНО ЩАСТИЕ, ЗА МИР, ЗА КОМУНИЗЪМ

Колкото повече се отдалечаваме от вълнуващите дни на XXII конгрес на Комунистическата партия на Съветския съюз, толкова повече ще осъзнаваме неговото историческо значение. XXII конгрес на КПСС ще влезе в историята на Съветския съюз и в историята на световното комунистическо движение като конгрес, на който беше приета новата програма на Комунистическата партия на Съветския съюз, наречена единодушно нов Комунистически манифест. От друга страна, XXII конгрес потвърди историческата необходимост от по-нататъшното развитие на социалистическата демокрация, от нейното усъвършенствуване. XXII конгрес на КПСС доказва правилността на започналия на XX конгрес процес на ликвидиране на остатъците от култа към личността, разгроми идейно антипартийната група на Молотов, Каганович и Маленков, обсъди и прие нов Устав на КПСС.

Нашият народ, нашата партия и нашите кинематографисти в това число следяха с огромен интерес работата на конгреса, посрещнаха със задоволство думите на др. Тодор Живков, казани на конгреса от името на Българската комунистическа партия, че Програмата на КПСС е и наша програма.

Дейците на българската кинематография — политически мислещи художници — винаги са проявявали жив интерес към крупните политически дела на КПСС, защото много дълбоко чувствуват и разбират значението им и властното им влияние върху тяхната непосредствена идейно-художествена работа.

Решенията на XXII конгрес на КПСС не могат да не предизвикат нова вълна от творчески размишления както върху проблемите на международната политика и борбата за мир, така и върху проблемите на изкуството. Новата програма на КПСС предвижда около двадесетгодишен срок за изграждането на материално-техническата база на комунистическото общество. Като знаем опита от миналите години, като си даваме сметка за небивалото въодушевление, което е обхванало трудещите се в Съветския съюз, може би и тези срокове ще бъдат намалени. Комунизмът за съветските хора започва от мечта на поколенията да се превръща в жива и конкретна реалност. Комунистическата партия на Съветския съюз стои смело в предните редици на световното комунистическо движение и повежда съветските народи по-нови, неотгъпкани пътища. Теорията на научния комунизъм, обогатена от опита на досегашното строителство на социализма в Съветския съюз и в страните от социалистическата система, влиза в действие на нов, по-висок етап на развитие. Това не искат да разберат някои догматици, откъснати от жи-

вота, свикнали да боравят с остарели, опровергани от живота формулировки.

Новата програма на Комунистическата партия на Съветския съюз представлява не приблизителна, изтъкана от общи фрази и обещания картина на бъдещето, а съвършено точна, научнообоснована програма за действие. Всяко нейно положение се основава на точен анализ на състоянието на нещата както във сферата на международните политически отношения, така и в сферата на икономическите, научните и идеологическите съотношения на силите в двата свята — на капитализма и на социализма. Всички нови явления в света са разгледани от позициите на интересите на работническата класа, определенията са резултат на строго научен марксистко-ленински анализ на конкретните исторически факти.

Резолюцията на XXII конгрес на КПСС ясно и недвусмислено потвърждава правилността на политическата линия на Централния комитет на КПСС и съветското правителство, провеждана след XX конгрес на КПСС.

„XXII конгрес на КПСС смята за необходимо и за напред:

— неуклонно и последователно да осъществява принципа на мирното съществуване на държавите с различен социален строй като генерален курс на външната политика на Съветския съюз;

— непрестанно да укрепва единството на страните на социализма въз основа на братското сътрудничество и взаимопомощ, да внася своя принос в укрепването мощта на световната социалистическа система;

— да развива и задълбочава сътрудничеството с всички сили, борещи се за мир в целия свят;

— да поддържа пролетарската солидарност с работническата класа и трудещите в целия свят, да оказва всякаква поддръжка на народите, борещи се за своето освобождение от империалистически и колониален гнет, за укрепването на своята независимост;

— още по-широко да развива деловите международни връзки, взаимноизгодното икономическо сътрудничество и търговия с всички страни;

— да води активна и гъвкава външна политика, стремяща се към уреждане на намерените световни проблеми по пътя на преговорите, да разобличава интригите и маневрите на империалистическите подпалвачи на война, да укрепва мира в целия свят.“

Наред с изпълнението на тези главни задачи във външната политика на Съветския съюз XXII конгрес на КПСС постави и грандиозните задачи по създаването на материално-техническата база на комунизма, превръщането на съветската промишленост в технически най-съвършената и най-мощната промишленост в света. Първите десет години ще бъдат посветени на това да се достигнат и надминат икономически най-развитите капиталистически страни и преди всичко САЩ. Съветският съюз ще надхвърли равнището на производството в САЩ — в абсолютни цифри, и трябва да се подчертае при това, че Съветският съюз отдавна вече е надминал най-развитите капиталистически страни по темпове на икономическото развитие, по характера на производството и разпределението на

благата, по народното образование, здравеопазване, социално осигуряване на народа.

И за в бъдеще ленинският принцип за материалната заинтересованост на трудещите се ще се развива и сччитава все повече с моралния принцип. „Партията — се казва в програмата — призовава съветския народ да се труди настойчиво, вдъхновено. Всеки трудещ се трябва да изпълни своя дълг в строителството на комунистическото общество, в борбата за изпълнение програмата за повишаването на народното благосъстояние.“

Трудът следователно ще стане все повече въпрос на чест, на съзнателно отношение към обществото, като най-важна форма за проявата на комунистическа съзнателност. Всичко необходимо в нашия живот, всичко необходимо за строителството на комунистическото общество, за разцвета на личността може да се постигне само въз основа на високо организирания труд на милионите съветски хора. Комунизмът не отменя труда на хората, а го видоизменя, като го свързва още по-тясно с науката, като го издига до степен на вдъхновено творчество, в извор на радост и човешко удоволствие. По този начин новата Програма на КПСС и резолюцията на XXII конгрес опровергават наивните представи за комунизма едва ли не само като за някакво потребителско общество, при което хората само ще получават от обществото и нищо не ще дават от себе си.

Особено внимание заслужават въпросите на по-нататъшното усъвършенстване на социалистическите отношения, тяхното преобразуване в комунистически обществени отношения. Общодържавната собственост и колхозно-кооперативната собственост върху средствата на производството все повече се усъвършенствуват. Все повече ще се концентрира производството в крупни предприятия и едновременно все повече ще се засилва кооперирането и специализацията на основата на нова, все по-съвършена техника. По-нататъшното развитие на колхозно-кооперативната собственост се характеризира с увеличаване на неделимите фондове, с укрепване на между колхозните производствени отношения, а също и с производствените отношения между колхозите и държавните предприятия. Проектът на програмата сочи перспективата за създаване на аграрно-промишлени обединения, което ще позволи да се измени положението на колхозниците в системата на общественото производство, да приближи техния труд до промишления труд.

Това ще доведе до изменение на разликата между труда на работника и селянина, до разликата между града и селото, между физическия и умствения труд — в последна сметка до заличаване на класовите различия между работническата класа, селячеството и интелигенцията. А това означава, че заедно със заличаването на класовите различия ще се създаде наистина комунистическото безкласово общество, ще се достигне до социално еднородни нации.

Както се казва в резолюцията на XXII конгрес на КПСС:

„Въз основа на развитието на производителните сили, умножаването на материалните и духовните богатства на съветското общество неотклонно се усъвършенствуват социалистическите обще-

ствени отношения. Конгресът одобрява курса на по-нататъшното укрепване и сближаване на общонародната и колхозно кооперативната собственост, на последователното осъществяване на принципа на материалната заинтересованост, развитието на социалистическата демокрация, на сближението и всестранното взаимно обогатяване културата на съветските социалистически нации, заздравяването на моралното и политическото единство на нашето общество, на активното формиране на комунистическите начала в труда, бита, съзнанието на съветските хора."

Хората на социалистическото изкуство никога не са се отнасяли с пренебрежение към въпросите на икономиката и социалните отношения. Внимателното изучаване материалите на XXII конгрес, особено новата Програма на КПСС, ще им даде възможност да задълбочат своето знание върху процесите на икономическото развитие на нашето социалистическо общество, ще им уяснят перспективите на това развитие. А без такова знание много от нашите понятия ще се окажат остарели, лишени от перспектива.

Имат ли всички тези въпроси отношение към деликатната дейност на изкуството?

"Основните насоки на идеологическата работа в съвременните условия са: пропагандата на марксистко-ленинското учение и изработването на научен мироглед у всички членове на обществото; борба с отживелиците на капитализма в съзнанието на хората и с влиянието на враждебната буржоазна идеология; възпитаването на трудещите се в дух на благородните нравствени принципи, въплътени в моралния кодекс на строителите на комунизма; формирането на всестранно развити членове на комунистическото общество. Подготовката на човека за трудова дейност, възпитаване в любов и уважение към труда като към първа жизнена потребност е същността, сърцевината на цялата работа по комунистическото възпитание." (Резолюцията).

Социалистическата литература и изкуство са неразривно свързани с делата на партията. На всеки наблюдател на развитието на съветското изкуство и по-специално на съветското киноизкуство не е могло да не направи впечатление неговото бурно развитие след XX конгрес на КПСС, когато бе развенчан култът към личността на Сталин. През периода между двата исторически конгреса съветското изкуство и литература се освободиха от необходимостта да величаят една личност, свързаха се по-тясно с живота и навлязоха в нови области на мислите и чувствата на съветските хора.

Не трябва по инерция от миналото да се смята, че щом изкуството е едно от средствата за пропаганда на идеите на комунизма, за изпълнението на такава благородна задача е достатъчно да се илюстрират, да се разкрасяват, да се белетризират някои положения от партийните документи. Такива „разкрасявания“ обикновено нямат никаква художествена стойност и поради тази причина неуспешно пропагандират идеите, които разкрасяват.

В изкуството не може да се влиза с примитивни вкусове и разбирания, без собствена човешка размисъл и вълнение, без собствени наблюдения върху живота.

Като посочва повишаващата се роля на литературата и изкуството, Програмата на КПСС, приета от XXII конгрес, определя и главната линия на тяхното развитие — „укрепването на връзките им с живота на народа, правдивото и високо художествено отразяване на богатството и своеобразието на социалистическата действителност, вдъхновеното и ярко възпроизвеждане на новото, истински комунистическото и разобличаване на всичко, което противодейства на движението на обществото напред.“

За творците-художници програмата чертае необхватни възможности за изява на индивидуален стил и почерк, за смело новаторство в изобразяването на живота, съчетано с използването и развитието на всички прогресивни традиции на световната култура.

XXII конгрес учи хората на изкуството на искреност, на дълбочен марксистко-ленински анализ на действителността, на велика любов към човека и човечеството.

*

През месец ноември 1961 г. се състоя пленум на Централния комитет на Българската комунистическа партия, посветен на XXII конгрес на КПСС и на поуците от него за Българската комунистическа партия. Като изрази в Резолюцията на пленума безграничната преданост и вяност на БКП и българския народ към Съветския съюз и Комунистическата партия на Съветския съюз, пленумът дълбоко и от все сърце възприе Програмата на КПСС като своя програма, одобри всички теоретически постановки на Програмата, солидира се с ленинския политически курс на КПСС, с цялата ѝ практическа дейност.

Ноемврийският пленум на БКП доведе до край започналата още през Априлския пленум от 1956 г. борба против чуждия на марксизма-ленинизма култ към личността и по-специално култа към личността на Сталин и на др. Вълко Червенков у нас. Известно е какви поражения нанесе на кинематографията култът към личността — произволни оценки, грубо администриране, сектантски и догматични теоретически постановки, недоверие към творческите кадри. В такава неблагоприятна атмосфера се развиваше нашата кинематография през периода на култа към личността.

Освен важните решения на Ноемврийския пленум за усъвършенстване и още по-голямо демократизиране на стила и метода на ръководство в областта на икономиката на страната за нас, кинодейците, имат голямо значение залегналите в резолюцията на пленума препоръки за по-нататъшното развитие на литературата и изкуството.

Цялата идеологическа работа на партията ще се развива от сега нататък под знака на решенията на XXII конгрес на КПСС, на приетата от конгреса Програма.

Творческите съюзи, в това число и Съюзът на кинодейците, ще трябва да разледат своята дейност в светлината на новите изисквания за подем на литературата, изкуството, кинематографията.

В доклада си пред пленума др. Тодор Живков подчерта основните задачи, които стоят пред хората на изкуството и културата.

„В областта на литературата и изкуството — пак трябва да повторим — следва да се разгърне от творческите съюзи работа за създаване на повече и по-ярки в художествено отношение, по-въздействащи творби на съвременна тема. Налага се да се проведат в Централния комитет на партията срещи с широк актив от най-изтъкнатите дейци в полето на литературата, кинематографията, изобразителното изкуство, музиката и театъра, за да бъдат обсъдени главните проблеми на тяхното развитие и да се набележат мероприятия за нов подем в тяхната работа.“

Вниманието на цялата наша общественост сега е насочено към изучаването и задълбоченото усвояване на материалите от XXII конгрес на КПСС и поуките, които нашата Комунистическа партия извлича за своята работа от тези исторически материали и решения.

Няма никакво съмнение, че Резолюцията на Ноемврийския пленум, както и докладът на др. Тодор Живков на пленума ще бъдат внимателно изучени от дейците на българската кинематография и че ще настъпи сериозен подем в работата им по осъществяване на историческите задачи.

*

Нашето развитие би се затормозило, ако не се поставя акцентът върху въпросите на творчеството, ако не се осветляват редица нови положения на теорията и филмовата естетика. Това е един от най-важните изводи, които кинематографията трябва да направи за себе си във връзка с Ноемврийския пленум на БКП. Отдавна е назряла необходимостта от откровено и задълбочено разглеждане на главните въпроси на развитието на нашата кинематография. Досега имаме обичай да разглеждаме състоянието и задачите на кинематографията при годишните прегледи на продукцията, т. е. след като производствената година е минала, след като нещата са почти непоправими. Очевидно е, че трябва да се намерят такива форми в работата на обществените организации на кинематографията и особено на творческия съюз на кинодейците, при които разглеждането на проблемите да става не след изминаването на производствената година, а в перспектива, предупреждавайки за грешките и евентуалните творчески провали.

Всички вече са убедени, че стихията на административното вмешателство в работата на творческите кадри се отразява неблагоприятно върху художествената работа на кинематографията. Създаването на колективи в студията за игрални филми може би трябва да се изпробва и в студиите за документални и научно-популярни филми като една нова и по-прогресивна организационна форма за колективно творчество.

Съюзът на кинодейците трябва да намери форми за разбиване на продължилото твърде дълго време незаинтересовано отношение към обществения живот в кинематографията на редица творче-

ски работници. Другарските дискусии по въпросите на теорията и практиката на кинематографското творчество трябва да станат всекидневен и най-ефикасен път за разрешаване на съществуващите противоречия и различия. Дискусиите най-добре ще покажат, че въпреки предпочитанията и стиловите различия нашите кинематографисти отстояват твърдо метода на социалистическия реализъм, изхождаат от позициите на комунистическата партийност.

Повишаването на художественото ниво на нашите филми ще стане не само по пътя на повишените изисквания към творческите работници — това си остава една постоянна и неизменна задача, — но и по пътя на внедряването на нова техника, на усъвършенстването на старата. Ноемврийският пленум на партията постави много остро този въпрос за промишлеността и селското стопанство, но и такова изкуство като киното е немислимо без свършена и модерна техника.

Всичко това поставя като злостовна задачата да се разгледа критически стилът в работата на кинематографията, така както предстои да се разгледат и много въпроси на филмовата теория в светлината на историческите решения на XXII конгрес на КПСС и Ноемврийския пленум на ЦК на БКП.

ЗА КИНОИЗКУСТВО,

ДОСТОЙНО ЗА НАШАТА ВЕЛИКА ЕПОХА

XXII конгрес на КПСС влезе в историята на човечеството като най-забележително събитие на нашата съвременност. В новата програма на КПСС за първи път е дадена всестранна ярка научна характеристика на комунизма, начертани са конкретните пътища и средства за неговото построяване.

Съветският народ и трудещите се от цял свят разполагат с непобедимо идейно оръжие в борбата за комунизъм. Комунизмът от велика идея, от заветна мечта на най-светлите умове на човечеството се превръща в непосредствена реалност.

Комунизмът ще бъде плод на самоотвержения труд на работниците и селяните, на всички членове на обществото — колкото по-голяма е трудовата активност на хората, толкова по-близък ще бъде утрешният ден.

Неизмеримо се увеличава ролята и отговорността на киноизкуството като фактор за формиране на новия човек — строител на комунизма, в който хармонично са съчетани духовното богатство, моралната чистота и физическото съвършенство. Няма по-благородна творческа задача за създателите на българския филм от задачата — да създадат страстни, вълнуващи произведения за нашата героична съвременност, да увековечат в ярки художествени образи подвига на строителите на комунизма, да разкрият силата, красотата и добродетелите на новия човек.

За създаването на такива творби сега повече от всякога е необходимо да се почувствува пулсът, горещото дихание на нашата съвременност. Главният залог за това е осъществяването на призива, който др. Тодор Живков отправи към дейците на изкуството: „Поблизко до живота, повече сред народа!“ Само по този път ще се роди изкуство, годно „да служи като източник на радост и вдъхновение за милиони хора, да изразява тяхната воля, чувства и мисли, да служи като средство за тяхното идейно обогатяване и нравствено възпитание“.

Само по този път ще се създадат произведения, достойни за нашата велика епоха.

Венелин Коцев

Началник управление на
кинематографията

ВЕЛИК КОНГРЕС НА КОМУНИЗМА

Двадесет и вторият конгрес на Комунистическата партия на Съветския съюз, едно изумително събитие, което завладя сърцата и умовете ни; една програма, която направи видими и близки чертите на комунистическото общество; още една проява на истински болшевишка храброст и честност при разкриване на грешките и набелязване пътищата за окончателното им преодоляване.

Ако искаме да съберем в един фокус многостранното всемирно-историческо значение на този конгрес, вълнуващите му дни ще се сведат до едно: пълно тържество на ленинизма, най-дълбоко разкриване на човешката му, демократичната му същина.

В рамките между два конгреса бе извървян трудният път към окончателното ликвидиране на трагичните последици от едно явление, което ще влезе в историята на комунистическото движение под названието „култ към личността“. И конгресът, който смело и без уговорки тури кръст на това явление, ще остане за историята като велик конгрес на комунизма.

За българските комунисти няма и не може да има друг път, различен от ленинските принципи, начертани на този конгрес. Както винаги, партията на болшевиките освети пътя ни със своя пример, както винаги ние ще ѝ останем докрай признателни и верни.

Свежият вятър на XXII конгрес разсейва облаците, които засенчваха пролетното небе на нашия млад строй. Българските кинодейци са преизпълнени с дълбоката убеденост, че този вятър е развигор, от който ще разцъфти по-красиво, по-човешко, по-правдиво изкуството на комунизма.

Анжел Вагенщайн
сценарист

ВЪЛНУВАЩ ХИМН НА ЧОВЕШКОТО ЩАСТИЕ

... Ти ни учи да се борим —
ще снемем ние
слънцето при нас.

Никола Вапцаров

И в наши дни отново, както в онези октомврийски дни на незабравимата 1917 година, една мисъл обхожда от полюс до полюс света: сегашното, нашето поколение ще живее при ко-

мунизма! И пак от Кремъл затрепяха зарите на новия Комунистически манифест, възвестил огнения лозунг на двадесетия век: всичко в името на човека, за доброто на човека! XXII конгрес на КПСС с неговата велика програма, изпълнявайки историческата мисия на комунизма, утвърди на земята Мир, Труд, Свобода, Равенство, Братство и Щастие за всички народи.

Ликувай, човечество! Настъпва часът на мечтите. В съзвучие с дишането на Москва туптят и нашите сърца. И нашите далечни потомци с радост ще си спомнят онзи паметен октомври 1961 година в утрото на космическата ера, който жалонира борбата за човешко щастие. С благодарност ще славят те пионерите на комунистическото общество.

В историческия си доклад пред XXII конгрес на КПСС пламеният миротворец Никита Сергеевич Хрущов оцени забележителния принос на социалистическата култура и изкуство за обогатяване на общочовешката съкровищница. Пътят към единната култура на комунистическото общество, както сочеше далновидният Ленин, минава през разцвета на националната култура на всеки народ, освободил се от капиталистическия гнет.

Само за 17 свободни години, както предвиждаше вождът и учителят Георги Димитров, нашият народ построи в основни линии социализма в своята китна страна. Това стана възможно в ритъма на няколко петилетки, защото в цялата своя история българският народ е бил ръка за ръка с великия руски народ. Българската комунистическа партия винаги е била на своя боеви пост рамо до рамо с Комунистическата партия на Съветския съюз. В това е тайната на нашите успехи и залогът за нашето щастие през всички съдбовни времена. Оттук произтича и нашата сила. И нашата непоколебима увереност, че заедно със съветските народи и нашето поколение ще живее в комунизма!

И ние — творците на българското киноизкуство, учейки се от богатата палитра на съветските първомайстори, вдъхновени от чудодейните решения на XXII конгрес, ще създадем произведения, достойни за величието на нашата епоха. Все по-дръзновено в нашите творби ще звучи вълнуващият химн на човешкото щастие... Да бъдеш летописец на такава епоха — ето историческата мисия, ето щастieto и подвига на кинодокументалиста.

И нека там — на Запад, вият хиените на капитализма! Нека късогледите бизнесмени си сверят часовниците навреме и не забравят нашата народна поговорка: кervанът си върви, а кучетата лаят. Строителите на комунизма знаят своята сила и своята вяра в живота. Вярата, която дойде от Москва и носи щастieto за човечеството от двете полушария. Вярата, която още през фашистката нощ възбудише Ванцаров да предрече пеещите дни на великото ни съвремие:

„Вземете за почест пред нашта епоха!“

Румен Григоров
кинорежисьор

ЗА СУРОВИ И СТРАСТНИ ПРОИЗВЕДЕНИЯ ЗА СЪВРЕМЕННОСТТА!

Ние следяхме Конгреса с небивал интерес. Политическите изказвания имаха художествена сила. Изказванията на художествената интелигенция бяха полемично силни и отговориха на много размисли за нашето социалистическо изкуство. Една мъжествена вяра за разцвет, за сурови и страстни произведения за нашето съвремие. Конгресът сочи голямо бъдеще. Киното трябва да бъде един от неговите скромни, но горещи пионери в изследване и отразяване душевността на съвременника.

Николай Корабов
кинорежисьор

ЗА РЯЗКО АКТИВИЗИРАНЕ НА НАШЕТО ИЗКУСТВО!

Бих искал особено да благодаря на редакцията за поканата да се изкажем на страниците на „Киноизкуство“, тъй като да говориш за XXII конгрес на КПСС е действително радостно. За него може да се говори от душа! Едва ли има някое друго събитие в политическия и в обществения живот на социалистическите страни и на световното комунистическо движение за последните десетилетия, което така да въздушевява всеки човек на земното кълбо, за когото е скъпо и близко делото на комунизма. Със своята мъжественост и откровеност, със своята воля, целенасоченост и творчески подход към световните събития, със своята непримиримост към всякакъв вид извращения на марксизма-ленинизма и най-важното, със своята ясна, научна и конкретна програма за преминаване към комунистическото общество, XXII конгрес оставя неизгладими следи в сърцата на хората. Кристалните принципи на марксизма-ленинизма тържествуваха на този конгрес. Те бяха очистени докрай от вредните наслоения на култа към личността на Сталин и отново блестят с чистотата и хуманността на великото учение на техните основатели Маркс — Енгелс — Ленин! Римската цифра XXII навеки ще остане в историята, народите ще я смятат за щастлива!

XXII конгрес на КПСС непоколебимо сплоти искрените при-

върженици на марксизма-ленинизма и окончателно разочарова догматиците, консерваторите и ревизионистите от всички категории.

Отношението към XXII конгрес на КПСС и възплотяването в живота на неговите идеи става пробен камък за марксистко-ленинска зрелост и чистота на всеки комунист в наши дни. Ние сме дълбоко разочаровани от егоистичния, антиленински по същество курс на албанските ръководители, които поставят своите лични интереси над интересите на народа и страната, над интересите на световното комунистическо движение.

XXII конгрес на КПСС — това е старт към комунизма. И както всеки старт, той изисква максимална мобилизация на материалните ресурси и на духовните ценности.

Рязко, бих казал генерално активизиране на нашето изкуство — така разбирам най-важната задача, която поставя XXII конгрес пред нашите киноработници.

Какво означава това на дело? Най-напред това налага категорично скъсване и разделяне завинаги със схемата. Животът с цялата му сложност трябва да нахлуе в нашите филми, за да могат и те да нахлуят в живота. Ние трябва не само да заживеем с най-възбуждащите проблеми на своето време, но и да умеем смело да ги поставяме и защитаваме в своите произведения. Време е вече нашият зритель да намира все повече и повече отговори на редица свои душевни, морални и естетически въпроси. С други думи, ние трябва максимално да сближим нашето киноизкуство с живота.

В какъв смисъл още разбирам активизирането на нашето киноизкуство?

Анализирайки, бих казал роейки се в сложния и често противоречивия мисловен и душевен мир на нашия съвременник, ние трябва с особено внимание и с любов да се отнасяме към тези черти на неговия характер, които още сега отговарят на високия политически и нравствен идеал на комунизма. Нашето поколение ще живее при комунизма. Не някакви далечни наши потомци, а именно ние ще сложим основите и ще влезем в това ново общество. Комунизмът се превръща в жива практика. Неговите белези можем да срещнем вече и в наши дни. Да откриваме тези зрънца на новото, да ги укрепваме, да им помагаме да заемат господстващо положение в сърцата и умовете на хората е според мен една от главните грижи, които стоят сега пред нас.

Накрая бих искал да кажа няколко думи за активизирането на такива жанрове, като комедията и сатирата. Няма крепости, които могат да устоят срещу смеха. Всеки знае, че осменият човек вече не е човек. Сатирата — това е хирургията в изкуството. Това е остро оръжие, което за съжаление още не е извадено от ножницата и безобидно виси на стената на нашето киноизкуство като някакво украшение. XXII конгрес с нова сила възстанови правото на критиката, която беше задушавана в периода на култа към личността. Оказа се, че животът не може да върви напред, ако хората не се борят активно и честно с всичко гнило.

В това отношение на комедията и сатирата трябва да се дадат челните позиции.

XXII конгрес ярко осветлява нашия път към комунизма! Неговата светлина влива нова енергия в нас и в нашето киноизкуство!

Владимир Янчев
кинорежисьор

ДА ОТРАЗИМ ОЩЕ ДНЕС КЪЛНОВЕТЕ НА КОМУНИСТИЧЕСКОТО УТРЕ

Ние, българските кинодокументалисти, винаги сме „завиждали“ на своите съветски другари и колеги за безграничните творчески възможности, които им дава величавата съветска епоха. И сега ясно виждаме как делата, плод на историческите решения на Двайсет и втория конгрес на КПСС, ще разгърнат техните творчески сили, за да създадат нови и нови документални произведения, значителни и интересни по мисъл, по майсторство и по творческо своеобразие.

Днес обаче ние не можем вече да „завиждаме“ на своите съветски колеги и другари, тъй като решенията на Двайсет и втория конгрес на КПСС чертаят пътя на развитие и на нашия народ, на нашата партия, на нашия духовен живот, на нашата документална кинематография. Нима може да има за нас задача, по-благородна и благодарна сега, когато и нашият народ е обвърнал поглед към близкото бъдеще на комунизма, от задачата да търсим, да откриваме и да пресъздаваме на екрана всичките ония кълнове, раждащи се в недра на нашите труженици от града и селото, които трябва да бъдат пример за подражание, зов за следване по пътя ни към комунизма? Нима образите и съдбите на носителите на тези кълнове, предвестниците на комунизма, не трябва да бъдат за нас, кинодокументалистите, източник на вдъхновение и творчески стимул към създаване на много нови, правдиви, заразяващи и увличащи документални кинопроизведения?

Най-новата история на нашия народ също така е изпълнена с величави събития и дела, които ние, кинодокументалистите, съхраняваме на филмова лента за поколенията. Но всички те може би ще се окажат бледи в сравнение с това, което предстои на народа и партията ни по пътя към комунизма. За този път и ние трябва да сме готови, за да не изостанем встрани, в канавките. По този път, „търнист, но единствено спасителен“, ние трябва не да съпровождаме нашия народ, а да вървим напред като верни помощници на партията. Гръмко, убедено и с цяло сърце да говорим на народа за нашата комунистическа правда, заедно с него да се борим за мир, за свобода и за щастие на всички народи на земята. Сега, когато империалистите в света правят отчаяни опити да запалят главната

на нова световна, унищожителна война, ние, кинодокументалистите, трябва да бъдем зорки, будни и винаги на пост, за да разкриваме пред народа ни нечистите замисли на враговете му. Повече от всеки друг път може би сега пред нас се поставя открит въпросът за нашето верую, за нашата принципиалност и изхождайки от това, за значимостта на нашето изкуство. Ние, българските кинодокументалисти, заедно с целия наш народ, заедно със славната наша партия сме частица от могъщия социалистически лагер, гранитният стълб и верният маяк на който е непобедимият Съветски съюз и неговата Ленинска комунистическа партия. Поради това решенията на Двадесет и втория конгрес на КПСС са и наше кръвно дело, за тържеството на което силите ни не трябва да се изчерпват, възлението ни не трябва да пресеква.

Към комунизъм — какъв широк диапазон от теми, сюжети и образи, какви богати възможности за проява на майсторство, оригиналност и свежо виждане. Да черпим до дъно от тази пребогата съкровищница и да създадем документални кинопроизведения, които ще помогнат на народа ни в изборния от самия него път, пътя на историческия Двайсет и втори конгрес на КПСС, пътя към комунизма.

Йордан Величков
кинорежисьор

РАШО ШОСЕЛОВ

КЪМ ЗАДЪЛБОЧЕНО ХУДОЖЕСТВЕНО ИЗСЛЕДВАНЕ НА СЪВРЕМЕННОСТТА

Ние сме съвременници на забележителна, исторически неповторима епоха. Дълбоки революционни преобразования коренно промениха и продължават да променят облика на родината с непознат за миналото размах. Ражда се и укрепва един нов живот — животът при социализма и недалечното бъдеще на комунизма. Ражда се и укрепва не само в скелите на големите социалистически строежи, но и в съзнанието, в новата душевност на днешния човек. И повикът към художниците от всички изкуства да търсят изворите на вдъхновение главно в съвременността е повик да изследват художествено и отразят в ярки произведения преди всичко тая богата душевност на нашия съвременник, който не без трудности и мъка къса с миналото и поглежда към бъдещето. Той е сред нас, тоя нов човек, заедно с него ние изживяваме родилните мъки на новото, преодоляваме стръмнините на сложни противоречия в нас самите и в отношенията ни с околните, въземаме се или се спъваме понякога.

Да се разкрият правдиво и възможно най-цялостно чертите на новия човек, да се подпомогне процесът на борбата между старото и новото в него, да се разчиства пътят към неговото социалистическо и комунистическо бъдеще — ето благородната задача на художника-гражданин, който живее с възжеленията и устрема на своя народ, с неговите радости и тревоги.

„Най-прекрасното е трудът на човека и няма по-благородна задача от тази, правдиво да се показва новият човек-труженик, богатството на неговите духовни интереси, неговата борба против старото, отживяващото своя век“ — каза в отчетния доклад пред XXII конгрес на КПСС Никита Сергеевич Хрущов. Новото отношение към труда — това е несъмнено една от най-ярките черти в характеристиката на новия човек, то бележи главната линия в решаването на съвременната тема.

Два от излезлите на екран през миналата година филми в най-голяма степен свидетелствуват, че към овладяването на съвременната тема нашето киноизкуство се насочва решително и по главното направление — „Призори“ и „Стръмната пътека“.

Аз не бих казал, че в тематичната линия на тия два филма

Невена Коканова и Любомир Кабакчиев в сцена от филма

има нежелателно дублиране, не бих се заел да търся в какво Дивия от „Стръмната пътека“ напомня Камарада от „Призори“ или Дамян се родее с началника на строежа Николай. Независимо от тематичната си близост двата филма се различават значително и в сюжетната си композиция, и в подхода за решаването на общата тема — новото отношение към труда, моралните ценности на съвременния трудов човек.

Сценаристите на „Стръмната пътека“ Емил Манов и Коста Странджев са насочили погледа си към герои, които заемат талвега в общия поток на нашата съвременност, на нашето социалистическо строителство. И не върху сюжетната занимателност на разказа възлагат надеждите си авторите, за да ангажират вниманието на зрителя, да го приобщят към своите мисловни и емоционални оценки. Изключително трудните условия на един участък от голям социалистически строеж са за тях само необходима атмосфера за проявата на различни човешки характери, пробен камък за утвърждаване или отричане на нравствените позиции, които всеки от героите по един или друг начин защитава. Стремежът на авторите е да осветлят в дълбочина душевния мир на деветимата членове от една миньорска бригада, да проследят кривулиците на стръмната пътека, която всеки от тях по своему изминава, за да стигне до голямата, социалистическата правда на нашето време.

Сценарият е исправил режисьора Янко Янков пред мащабна художествена задача — разкриването на девет ярко индивидуализирани характера, с твърде различни биографии, с различен темпе-

рамент и в същото време имащи нещо общо, което идва като белег на нашето време и ги свързва в един трудов колектив. Още в сценария решаването на задачата в тия две посоки — обрисовката на отделните образи и получаването чрез тях на колективния образ на миньорите от тая пъстра по състав бригада — е на различно художествено ниво. Това различие се пренася и във филма.

Режисурата на Янко Янков завладява преди всичко с вярно намереното стилово решение, което сценарият изисква: реалистична простота и непосредственост на филмовия разказ, стремеж да се разкрият образите на миньорите и общата атмосфера на строежа без поза и украшателство, без боязън от показ на миньорския живот с неговите трудности и изпитания. Янков е съумял да подбере за почти всички роли подходящи актьори, които умело води, за да ни поднесат в рамките на сценарния материал интересни, колоритни образи. Вътрешна вглъбеност, психологическа мотивировка за всеки момент от поведението на героя, художествена мярка във външната изява на преживяванията и освобождаване от театралната шампа — тия режисьорски изисквания очевидно са представени към всички изпълнители. И сполуката или несполуката са обусловени на първо място от драматургията, от художествените достойнства или несъвършенства на литературната основа на филма.

В „Стръмната пътека“ няма герои с крилцата на ангелска непогрешимост. Ако изключим бай Георги (актьор Стефан Пейчев) — безукорен отначало докрай в поведението си, и Тихият (актьор Никола Бинев) — безусловно отрицателен и антипатичен, в характеристиката на всички останали има светли и сенчести страни, в отделни моменти ние се съгласяваме с тях или сме склонни да ги упрекваме. Към тях създателите на филма хранят добри чувства, защото всички те носят в душата си здравето зърно на съвременни, наши хора, които израстват осъзнавайки сторените грешки — свои и чужди. И все пак симпатите на авторите — имам предвид сценаристите и режисьора — не биха могли да бъдат и не са без отсенки. Те очевидно натежават към бригадира Дамян. Защото той е най-яркият носител на новата нравственост, която филмът утвърждава. Но ето че точно за обрисовката на неговия образ драматургическият материал се оказва относително беден, художествената защита на носената от него правда е слаба.

С избора на Любомир Кабакчиев за ролята на Дамян режисьорът основателно е търсил да избегне едно вече познато виждане — положителния образ на работника-комунист — суров и строг, възискателен и малко грубоват, какъвто бе даден в сценария. Но Янков не е намерил възможности да преодолее слабостите на литературната основа и Л. Кабакчиев, талантлив актьор, с подчертана интелектуалност и лирична мекота, не е могъл да уплътни достатъчно образа на своя Дамян, да му даде в необходимата степен обаянието на убеждения в своята правда комунист.

Бледен, схематичен е останал поради драматургични слабости и образът на партийния секретар въпреки подкупващата човечност и топлота, които актьорът Иван Кондов се старае да му вдъхне.

Сериозни изисквания може да се предявят и за образа на Сашко — той момък, който поради липса на жизнен опит още не може да съгласува лозунгите с делата. Сашко не е кух фразьор, а само неопитен ентузиаст, решил да стане миньор, защото... „миньорството е почетна професия“. Един детайл в сценария — на излизане от забоя Сашко лови с уста падащите снежинки — трябваше да подскаже на режисьора, че е необходимо образът на това момче, почти дете, да стигне до зрителя с по-голяма любов и обаяние.

Успехът на режисурата да насочи вниманието на актьорите към богатата душевност на пресъздаваните от тях герои, психологическото мотивиране на поведението им се изявява особено ярко в образите на Янко и Дивия. Сложен и противоречив, Янко на Цветан Николов носи здравият дъх на родния чернозем, жизнено-правдив и убедителен във всяка крачка от пътя, който изминава пред нас. Янко — Цветан Николов ни разкрива душата на оскърбения от местни неуредици селянин, който търси нов път, ново място в живота и се влива в редиците на работническата класа, още обременен от ръждата на дребния собственик. Пресметлив — без да бъде алчен; себиичен в мечтите си за дребното щастийце, което би му донесла някаква млекарница или кебапчийница — без да е склонен дори стотинка да получи без труд; недоверчив, мнителен и в същото време склонен към откровения дори пред хора като Тихия — Янко на Цветан Николов е жизнено-правдив образ на нашенски селянин, комуто безусловно вярваме, когато сякаш вчера сме срещнали или утре ще срещнем. И когато с дълбоко възмущение Янко връща партийния билет, защото... „той е за други хора, за комунисти“, ние вече знаем, почувствуваха го: един човек е намерил вярно своя път и по него той ще върви честно, неотклонно.

Цветан Николов в ролята на Янко

В образа на Дивия артистът Георги Георгиев явно е видял и твърде експресивно разкрива вътрешните противоречия и лутаници на човека, понесъл тежки рани от разрива с жена и семейство, затворен в себе си самотник, кипящ от необузdana енергия мечтател, търсещ... „нещо ново, което още никога и никъде не е било“. Струва ми се, че малко по-сдържаната външна рисунка на образа от актьора би го направила още по-убедителен, без да накърни неговата колоритност.

Ветераните в бригадата — бай Георги (артист Стефан Пейчев) и бай Михал (Димитър Панов), Попчето (Иван Братанов), Стамен (Владислав Молеров), — цялата галерия от образи на миньори свидетелствува също за сериозната художествено-изследователска работа на сценаристи и режисьор, за проявеното от тях и актьорите майсторство в разкриването на интересни, ярко индивидуализирани характери.

„Стръмната пътека“ изправя зрителя пред редица въпроси, отговорът на които води към утвърждаването на нашата нова, социалистическа нравственост. Къде са изворите на щастието в наши дни — в умението „да минаваш между капките, когато вали“, да бягаш от трудностите и да намираш път за „лично нареждане“, или в мъжественото, осъзнато като необходимост преодоляване на трудностите, в съчетаването на личния интерес с интересите на колектива, на родината?

На поставените въпроси създателите на филма дават ясни отговори. И все пак когато напускаме кинозалата, ние не сме докрай удовлетворени, струва ни се, че решението на художествената задача не е стигнало широтата и дълбочината, мащабността на нейното поставяне.

По различни пътища, с различни биографии идват водените от Дамян миньори на един участък, откъдето вече са избягали работилите преди тях „хора с по-тънка кожа“. Различни са мотивите, поради които те напускат тунела и оставят своя бригадир сам. Привидно различни в подробностите, но общи в главното, в основното са мотивите им да се върнат отново в тунела. Общо е вече съзнанието за миньорска чест, за онова, което прави човека истински щастлив, дава му основание да се чувства високо над приспособленци и дезертьори като Тихия, да се чувства пълноценен трудов човек. И точно в показа на това общо за всички съзнание, възможно само при нашата социалистическа съвременност, в разкриването процеса на неговото формиране и утвърждаване създателите на „Стръмната пътека“ е трябвало да съсредоточат главните си усилия.

Два основни момента в драматургията на филмовия разказ са останали без необходимата художествена защита: разривът между Дамян и всички останали членове на бригадата, тяхното напускане на обекта, както и решението им след това отново да се върнат в тунела. А в заплитането и разплитането на тоя възел — напускането на работата и особено връщането — е заложен ключът за основната тема: израстването на човека в наше време, неговото ново отношение към труда. Неубедително, без достатъчна психологична

Димитър Панов и Надежда Вакъвчиева в сцена от филма

мотивировка идва бягството на всички миньори след „комина“, още по-неубедително е решението за връщането им. Не е допринесъл много тук спорът между Дамян и партийния секретар за тяхната взаимна вина — твърде тезисен и схематичен, не е допринесло и чуждото на общия стил решение на епизода със Сашковото напиване.

Към създателите на „Стръмната пътека“ имаме основания да предявяваме по-висока взискателност, без да се боим, че това би накърнило сериозността на постигнатото във филма. Проявената от тях художническа и гражданска смелост в постановката на задачата, ясните комунистически позиции, от които изхождат, и всичко положително, което са успели да постигнат, определят филма „Стръмната пътека“ като най-сериозния досега в нашето киноизкуство опит за художествено изследване на съвременността.

Нека се надяваме, че по стръмната пътека на подобно изследване родното киноизкуство ще продължи да се изкачва и в бъдеще — все по-задълбочено, по-обхватно.

НЯКОЛКО ДУМИ ЗА ГРИГОРИЙ ЧУХРАЙ И „ЧИСТО НЕБЕ“

През годините след XX конгрес на КПСС съветското киноизкуство създаде значителен брой произведения, които възвърнаха накърнената му през периода на култа към личността световна репутация. Могъщата вълна на съвременната революционна мисъл и

Нина Дробишева и Евгени Урбански

дело богато озонира застоялия въздух, помете бентовете на догматичните канони и изнесе на своя гребен цяло поколение мислещи, търсещи, вътрешно свободни, способни кинотворци. Между тях е и режисьорът Григорий Чухрай.

Историята на световното кино не е много словоохотлива при изброяването на случаи, когато един художник още с първото си произведение заставя обществеността да го отбележи по особен начин. Още по-редки са случаите, когато всяко ново произведение на този художник основателно претендира за златния фонд на прогресивното кино.

Чухрай бе отбелязан още след появата на „Четиридесет и първият“. „Балада за войника“ и „Чисто небе“ го направиха бележит.

Ето защо големият интерес, с който зрителите посрещат всяко ново негово произведение, е съвсем нормален. Естествено е и усърдието, с което специалистите търсят „секрета“ за успеха на неговото творчество. А този секрет, както обикновено, се оказва доста по-труден, отколкото изглежда на пръв поглед, и във всеки случай — доста сложен и многостранен, за да се побере в една формула, колкото и обширна да е тя.

Методологически правилно е, че мнозина от изследвачите на филмите на Чухрай търсят ключа на този секрет преди всичко в сферата на съдържанието и най-напред в неговата предметна, тематична основа.

Може ли обаче да се говори на основание на трите досегашни филма на Чухрай за съществуването на характерна негова тема?

Някои автори отговориха положително на този въпрос, като при това защитиха своето твърдение много интересно и задълбочено. Едни от тях видяха темата на Чухрай във „вяра в човека“, други в „реалността на щастието“. Разбира се, че и вярата в човека, и реалността на щастието са неща, за които Чухрай неизменно разказва във всичките си досегашни произведения, както впрочем за любовта, за войната и т. н. Но струва ми се, че това са само отделни аспекти на една много по-широка тематична сфера, които се сочат от критиците като главни, като предпочитани от художника поради стремежа да се открие неговото своеобразие, непременно още в един от началните моменти на художественото претворяване на действителността. Нравствената красота на обикновения съветски човек е според мен вярната формулировка на тематичната сфера на Чухрай. В рамките на тая именно обширна сфера се движи художникът, и то напълно свободно, направляван не от субективни, предварително определени тематични предпочитания, а от онова, което при всеки конкретен случай му предлага неговият обект, което представлява обективна нравствена стихия на този обект. Вероятно именно за това героите на Чухрай така свободно показват себе си.

В самия избор на този обект също не може да се открие своеобразието на Чухрай. Вярно е, че неговите герои неизменно са най-обикновени съветски хора, но такива са и героите на преоблада-

ващата част съветски кинотворци. Същото се отнася и до нравствения идеал на Чухрай. По съществото си той е идеалът на редица поколения съветски киномайстори-комунисти или поне идеалът на поколението, което навлезе в киното през годините след смъртта на Сталин.

Така че във всички тия аспекти много трудно може да се открие и мотивира своеобразието на „явлението Чухрай“. В тях обаче без особен труд може да се види общността между неговото съдържание и съдържанието на съветското киноизкуство въобще, същото онова съдържание, което създаде световната му слава. Силата и обаянието на изкуството на Чухрай аз виждам преди всичко именно в тая общност, в съхраняването на класическата традиция, във верността към нея.

Новото, с което Чухрай навлезе в киноизкуството, е съвременното му отношение към явленията от претворяваната действителност, неговият съвременен критерий към тия явления. Това ново отношение осветлява по своеобразен начин неговите произведения, придава съвременно звучене на традиционните аспекти на съдържанието.

Да вземем за пример такова явление като войната, което неизменно стои в художническия прицел на Чухрай включително и в „Чисто небе“. Колко съществено се отличава неговото отношение към това явление от традиционното отношение, на което сме привикнали, колко вътрешна свобода и искреност характеризират това ново отношение? В оценката на Чухрай войната е страшно бедствие, каквото е и всъщност. Войната е раздяла с любимите, умора, студ, недояждане, тревожно очакване, излъгано очакване, шепот и грохот, разруха, и смърт. Войната е отвратителна — тя създава у хората чувство на страх и тази истина не бива и не може да се укрие зад героични пози. Няма абстрактен героизъм — има едно чудовищно усилие на живота да се съхрани, да се самодокáže във внезапно бласналата през пролуките на тъмната стихия любов, в неосъзнатия жест на кокетство пред очакваната среща с близките,

Сцени от филма „Чисто небе“

във вярата в реалността на щастието, в тържеството на правдата, в съществуването на красотата. Във войната Чухрай вижда не начин да похвали достойната смърт, а да утвърди нравствените принципи на достойния живот.

Съвременното отношение и съвременните критерии на Чухрай към явленията на действителността най-видимо се изявяват във втората половина на „Чисто небе“. Всъщност за първи път в историята на съветското кино от последните години един художник поставя открито и дръзко на ревизия и критика антихуманните нравствени явления от периода на култа към личността. И това очевидно демонстрира вътрешната свобода и доблест на Чухрай, неговото остро чувство за справедливост, познаване и съобразяването му с характера на съвременните промени, настъпили в живота и отношенията на съветското общество. Това демонстрира едно наистина ново качество на младото поколение съветски киномайстори, представител на което с основание може да се смята Чухрай.

Ако проследим героите на Чухрай, традиционни за съветското киноизкуство по своята дълбока същност, отново ще видим отблясъка на новото, съвременното отношение на художника върху тях. Това отношение в никакъв случай не се проявява във вид на откъсване на персонажите от историческото време и условията, в които те живеят, в съвременни корекции на тяхното поведение. Напротив — героите на Чухрай поразяват с историческата си правдивост и конкретност. Съвременна е оценката им. През годините и в условията на войната неугледният външен вид на Саша Лвова и нейният порив към Астахов очевидно не са будили тази съчувствено-снизходителна усмивка, с която Чухрай днес разглежда тия неща. Поведението на Алексей Астахов през периода на култа към личността едва ли е извиквало онзи род съчувствие, с което Чухрай днес се отнася към него.

В желанието си да обяснят „секрета“ на успеха на Чухрай почти всички, които писаха за неговите филми, посветиха основното си внимание на изследване и утвърждаване високите морални качества на героите, на нравствения идеал на самия художник. Спор не може да има — този стремеж е правилен и целесъобразен, тъй като установяването на етичката значимост на произведенията на Чухрай наистина е първото условие за правилното разбиране на тяхната сила и обаяние.

Иска ми се да добавя обаче, че етичното има естетически свойства и качества, че на света на човешката нравственост са присъщи красотата или безобразието, т. е. естетически признаци, и че Чухрай умее великолепно да доказва това теоретично положение в своята практика на художник. Той умее да превърне доброто в прекрасно, неморалното в безобразно, да накара зрителя да изпитва спонтанно чувство на възторг както от платната на великите живописци, да мисли със сърцето си. Това умение на Чухрай най-трудно се подава на анализи и дефиниции, защото в него е вълплетено не само и не просто един своеобразен начин на организация и използване на изобразително-изразните средства на киното, но и онова неповторимо, конкретно чувствено отношение на художника

към явленията, за което не са и не могат да бъдат открити задоволителни рационални формули.

Измежду многото сцени и епизоди, които могат да бъдат посочени като пример за това, в „Чисто небе“ съществува и такава сцена: в боя със снежни топки Саша остава без едната си обувка. Приклекнал до нея, Астахов внимателно, като че ли свещенодействието кара двамата да срещнат погледите си.

Когато анализираме тая сцена от гледище на замисъла и реализацията, можем да говорим за желанието на atorите да изобразят един от моментите на зараждането на любовта между Саша и Алексей, да намерим мястото и да определим този момент като находчиво намерен и сполучливо заснет чрез прилагането на такава и такава композиция, план, осветление, ракурс и пр. Можем да назовем качествата на актьорската интерпретация, да утвърдим майсторството на Нина Дробишева и Евгени Урбански. Можем да наименуваме някои от чувствата, които играят актьорите, да намерим нравствената им формула. Но как да облечем в морални или професионално-кинематографични понятия оная невидима обмяна на душевна секреция, която се извършва чрез погледите на двамата млади в оня миг, когато тия погледи се срещат? Струва ми се, че ако за тоя миг непременно трябва да намерим понятие, това понятие е най-правилно да бъде естетическото „прекрасно“, при което това прекрасно непременно трябва да бъде видено, за да се разбере или точно, за да се почувствува.

Разбира се, казаното дотук представлява наистина само няколко думи за Чухрай и неговия филм „Чисто небе“. Задълбоченото анализиране на явлениято Чухрай по всичките му аспекти обаче е необходимо и целесъобразно от гледище на голямото значение, което то има и ще има в развитието на съвременното социалистическо кино.

Христо Кирков

Четири новели —
четирима млади, не-
известни творци,
четири своеобраз-
ни режисьорски решения, четири не-
обикновени настроения, които се сли-
ват в едно настроение, четири теми, от
които извира голямата тема за цената
на днешния живот, за цената на днеш-
ните радости. Тази тема е намерила то-
пла и непринудена, простишка и пре-
делно ясна художествена защита в съ-
дбите на неколцина малчугани през
различни периоди от най-новата исто-
рия на Латвия.

Темата за безрадостното детство не
е нова. Неведнъж сме срещали на ек-
рана малкия несретник, гонен от нуж-
дата и от хората. Тука обаче успехът
идва не толкова от темата, колкото
от своеобразния подход към нея, от
своеобразното ѝ виждане, почувству-
ване и изображение. Авторите ни въ-
веждат непринудено в съдбите на ге-
роите, без литературщина, без грубо
психологизиране — лаконично, точно,
конкретно. Водейки действието по пъ-
тищата на Латвия, по най-естествен
начин те ни внушават идеята за пътя
на човека към щастието — един твър-
де дълъг и сложен път.

Малкото ратайче от първата нове-
ла — „Не ни трябваш“, е в началото
на този път. Пред нас е един ден от
живота на децата в буржоазна Лаг-
вия. На глед нищо, особено не се случва.
Момченце напуска училището и отива
да се глави ратай у един кулак. Изми-
нава дълъг път и когато пристига, му
казват, че не е нужно. Трябва да се
върща. Но зад тази наглед невинна
случка прозира трагедията на един
народ, крещи с цяло гърло темата за
децата без детство, за децата, на кои-
то е откраднато детството. Каква мъ-
ка се крие зад привидното спокойствие
при изпращането на ратайчето! Вре-
мето, пейзажът, конете, пътят, чиято
кал напомня калта в живота, големи-
те, широко отворени очи — всичко го-
вори за мъката, разяждаща сърцата
като ръжда. Но най-големият драмати-
зъм идва от полярността на чувства-
та, побрали се в малкото сърце. Пас-
тирчето хем се радва, че не го щат,
хем тъжи; радва се, защото ще се
върне в къщи при хората, които един-
ствени го обичат, които могат да го
стоплят; тъжи, защото помни бащини-
те думи, защото знае какво ще зава-
ри — криви погледи и стиснати гърла.
Кратка е борбата между тези две чув-
ства. Тъгата побеждава. Понятна ни
е скрътта на продадения, но мъката

„ЖИВИ ГЕРОИ“

на този, който скър-
би, че не са го про-
дали като доби-
тък?!... От този
психологически парадокс извира и дъл-
бокият трагизъм.

В този протест към социалната не-
правда и безчовечие има нещо че-
ховски силно. Върви по пътя ратайче-
то, а в ушите му бучи женски хор.
Това е гласът на мъката, която ще го
съпровожда по неговия път, покрит с
кал. А дълъг е този път...

Героят от втората новела — „Сла-
вейчето“, продължава да върви по пъ-
тя. Изминало е време. Изменил се е
малкият герой, а и пътят не е същият.
Това не е вече пътят на неволята, ня-
ма го отчаянието и покорността в очи-
те — това е пътят на борбата. Наро-
дът се е вдигнал на героична бор-
ба — Отечествена война.

И все пак героят е същото момче от
народа — чисто и непосредствено,
чието простодушие, така характерно е
изразено в една постоянна усмивка.
Но зад простотата на това момче се
крие дълбок вътрешен живот. Просто
поразават хладнокръвието и упори-
тостта, с които момчето води немците
към гибел. И нищо не може да го
спре в този му път на борба за от-
нетото детство. Зад привидната лекота
на действието прозира тревожно на-
растващ вътрешен драматизъм, който
намира своята кулминация в битката
с партизаните, лаконично, майсторски
изобразена в контрапункт с изстрели-
те и препускащата талига.

Пред нас е изпята само една от
песните на „Славейчето“. А колко ли
са изпети, докато се стигне до време-
то, изобразено в третата новела —
„Последният изстрел“. Здравеопрени
на жизнената правда и суровата дей-
ствителност, авторите са решили пър-
вите две новели в дълбоко реалистичен
тон. В третата битовите подробности
са останали на заден план, делнично-
то е заменено от поетичното, силата
на ежедневието — от силата на сим-
вола. В многозначещи символи са
превърнати и двамата герои — малко-
момиченце и укриващ се терорист. Вся-
ка тяхна дума, всяка тяхна постъпка
има свое дълбоко значение. Трагич-
но завършва тази среща между живо-
та и смъртта. От нея прозвучава те-
мата за новото, което нищо не може
да спре, и за старото, което никога
вече не ще се върне. Животът въпре-
ки смъртта на момиченцето побежда-
ва. Тази невинна жертва прави още

по-скъпа свободата. Общото настроение е оптимистично. Тресащото поглъща бандита. Тсва е последното му и най-жестоко престъпление, което може да извърши само този, който умира. Неговата пушка не ще бъде вече скръб, не ще плуват потопени в черно лодки в езерото, в което живеят лебеди.

Куршумът на един изверг попречи на момиченцето да върви по пътя, по който беше стъпило малкото му краче. Но нищо не може да спре живота. Действителност е това, което е звучало като приказка за крачещото из калта ратайче; действителност е това, за което се бори Славеичето, действителност е слънцето, чиито първи лъчи погалиха и стоплиха момиченцето от езерото...

В последната новела — „Живи герои“, е изобразен животът на пионерите, разкриват се характери на съветски деца. По настроение тази новела се противопоставя на останалите. От друга страна, тя е продължение на основното чувство — дълбоката обич към малките герои. Тук нямаме оба-

че онази дълбочина на изживяването и психическото проникване в детския мир на предишните творби. Действието протича малко външно. Външва е и връзката между темата за щастливото детство с темата за героизма. Въпреки това обобщаването прозвучава с необходимата сила.

Върнато е детството на децата. Но веднъж намерен пътят, трябва да се знае как да се върви по него. Пред малките герои е въпросът за утрешния ден. Какви ще станат? Заслужават ли щастieto, към което напразно се стремяха децата от предишните новели? Отговорът на въпроса е у тях.

Филмът „Живи герои“ показва, първо, зрелостта на създателите си и способността им да се справят и с по-отговорна художествена задача, и второ — силата на простотата и лаконизма. За да се стигне до големи, значими изводи и идеи, не са необходими непременно часове и изключителни сюжетни построения.

Ивайло Знеполски

НАШИЯТ НИКИТА СЕРГЕЕВИЧ

Съветските хора го наричат просто „нашият Никита Сергеевич“. С тези обикновени и в също време топли думи съветските кинодокументалисти са нарекли своя филм за първия секретар на ЦК на КПСС.

Пред авторите на филма сценаристът В. Зорченко и режисьорът И. Сеткин е стояла отговорната и трудна задача да създадат филм за човека, чиято дейност е така разнообразна и многогранна. От хилядите метри кинолента, заснета в различни времена от най-различни оператори в продължение на повече от четвърт век, авторите търпеливо и умело са подбрали най-ценното, онова, което характеризира Н. С. Хрущов през различните етапи от неговата държавна и партийна дейност. Целия този подбран документален материал авторите са подчинили на основната идея на филма — да се покаже, че целият труд, всички мисли и стремежи на този човек са били посветени на тържеството на идеите на Комунистическата партия, на народа, на делото на световния мир.

Една след друга оживяват върху екрана изминалите години, незабравимите събития. Вдъхновени от партията, съветските хора слагат основите на социалистическата държава и индустриалната мощ на страната, на първите победи на колхозния строй. Верен ленинец, неуморим труженик, Н. С. Хрущов всякога е в кипежа на живота, всред хората на труда, всред колхозниците и съветската интелигенция.

Тази мисъл авторите ни внушават с лаконично подбрани документални кадри, които ни поразяват със силата на своята убедителност. Ето например епизода в Москва от средата на тридесетте години. Авторите на филма са искали да ни кажат, че като ръководител на московската партийна организация по това време Н. С. Хрущов е отдал много сили за реконструкцията и благоустрояването на града. Достатъчни са били само няколко епизода на срещи с избирателите, всред работниците от метрото, в селскостопанската изложба и семейството на работника-новодолец, за да се разкрие голямата сърдечност и простота на Н. С. Хрущов, неговото умение да предразполага и хората към непринудена, другарска беседа. Така за авторите на филма не е бил необходим дикторски текст, който да подчертава качествата на политически деятел и масовик, които Н. С. Хрущов безспорно притежава. Показаните върху екрана кадри най-добре говорят за това.

Такъв лаконичен и същевременно чисто документален начин на повествование е характерен за целия филм. Чрез него те постигат на места силно вълнуващ драматизъм. Показателен в това отношение е епизодът с дейността на Н. С. Хрущов като първи секретар на ЦК на Комунистическата партия на Украйна и началото на Втората световна война. Внушително протича първомайската манифестация в град Киев през 1941 г. Колоните с манифестиращи хора радостно развяват над главите си букети цветя. И никой от тях не подозира, че само след месец и половина върху тяхната земя ще се изсипят първите фашистки бомби. Смелият и изразителен паралелен монтаж на режисьора Сеткин много вълнуващо ни въвежда в атмосферата на войната: рязка е стъпката на колоните хитлеристки войски — срещу тях са безкрайните редици червеноармейци. Идеята на авторите е пределно ясна — два непримирими свята се изправят един срещу други. За зрителя няма съмнение — ще победи моралното единство на съветските бойци, които самоотвержено за-

Ростовчани сърдечно приветствуват Н. С. Хрущов и Р. Н. Малиновски на 12. II. 1943 г. — освободението на Ростов

щищават своята нападната земя, своя социалистически строй. И всред тях — всред пехотинците, артилеристите, танкистите, сапъорите — още от първите дни на войната е и Никита Сергеевич Хрущов. Заедно с тях той понася изпитанията на войната, мъката от тежките жертви, мъка, която се слива и със загубата на сина-летец Леонид Хрущов...

От Великата сталинградска битка до развято то червено знаме над Райхстага съветските войски нанесоха съкрушителни удари на врага. Съветският народ издържа великото изпитание. Но войната не сложи край на неговите героични усилия. Фашистите оставиха пустиня след себе си. Необходимо беше с бързи темпове да се заличат раните на войната, да се достигне и надмине довоенното равнище. Един след друг се редуват върху екрана образите на най-добрите хора — челници в производството, учени, колхозници, хора на изкуството. И неусетно зрителят започва да изпитва чувството, че това не е обикновен биографичен филм, а филм за историята на великата страна, история на живота на един народ, уверено поел пътя към сияйните върхове на комунизма. И тази история се преплита с разказа за жизнения път на човека, когото Комунистическата партия всякога е изпращала на най-важните участъци на тази гигантска битка.

Макар и снети от много оператори в най-различни времена, всички кадри в този забележителен документален филм действуват с такава достоверност и изразителност, сякаш на екрана прелива самият живот — необятните житни блокове, царевичните полета, целинните земи, необгледните фронтове, безкрайните вериги съветски бойци, незчислимите светкавици на „Катюшите“, моретата от хора по митинги и манифестации. И всичко това говори по-добре и от най-изразителния дикторски текст за величието и мощта на съветската страна, за безкрайните възможности на народа, тръгнал уверено по пътя към комунизма.

За топлотата и чувството на непосредственост във филма безспорно голяма е заслугата на режисьора в сполучливото използване на синхронни кадри на Н. С. Хрущов. Този уверен, жизнерадостен и всякога бодър глас, така добре познат вече на хората от всички континенти, прави образа на Н. С. Хрущов още по-близък на зрителите. А там, където не звучи неговата реч, гласът на прекрасния съветски диктор Хмара сякаш се слива с изразителните картини, истински вълнува зрителите. Достатъчно е само да се спомене епизодът на Втората световна война с твърдите като стомана, изпълнени с ненавист слова на диктора по адрес на нашествениците и миньорните негови думи на съчувствие към загиналите съветски герои, за да се почувствуват действената сила и богатият диапазон на това блестящо дикторско изпълнение.

Филмът завършва. И върху екрана отново е море от хора. Всред тях се движи Н. С. Хрущов. Вятърът развява дрехата му, със свойствения си дружески жест и подкупваща усмивка той приветства хората. И за сетен път сякаш се подчертава основната идея на филма, че наистина Никита Сергеевич Хрущов е техен, на съветските хора, на онези, с които неговата съдба и жизнен път са били всякога неразривно свързани.

И въпреки че върху екрана вече се появяват финалните надписи, този филм сякаш няма край. Толкова близък и непосредствен е и за нас образът на Н. С. Хрущов, че ние несъзнателно мислено допълваме онова, което е станало, след като филмът е бил завършен: борбата за мир, усилията за уреждане на германския въпрос, работата на XXII конгрес на КПСС. И това може би е най-доброто доказателство за обаятелността на този човек, близък на всички миролюбиви хора по света, заедно с които и ние можем да го назовем нашия Никита Сергеевич.

Христо Мутафов

Няколко седмици наред три документални филма-репортажи, посрещнати

ТРИ ДОКУМЕНТАЛНИ ФИЛМА РЕПОРТАЖИ

с интерес от кинозрителите, се прожектираха в кино „Култура“. Къде беше изворът на този жив интерес — в тематиката, в проявеното майсторство на творците или в двете заедно? Правдивият отговор на подобен въпрос е особено важен за самите творци, защото не рядко интересът към даден филм се обуславя повече от тематиката.

Щастливото обстоятелство, че двама от най-младите наши оператори-документалисти, Веселин Донов и Чавдар Петров, са и алпинисти, е било решаващата предпоставка за създаването на отличния кинопортаж „Повърховете на Кавказ“. Заедно с малка група български покорители на планинските висини операторите изкачват върховете-първенци на Кавказ, между които и най-високия връх в Европа — Елбрус, и донасят от своето пътешествие богат снимков материал. Подреден с възискателност и вкус, този материал разказва много поетично и топло за красотите на високата планина, една трета от която е обкована от вечен лед, за радостта и грижите, с които съветските алпинисти посрещат и ограждат българските си колеги, за трудностите, които катерачите трябва да преодолеят, и за техния възторг на победители, когато непристъпните върхове и облаците, обвили челата им, лягат покорно под краката им...

Младите оператори са заснели прекрасни пейзажи, които възприемаме като творби на графичното изкуство; в много от кадрите ние се възхищаваме на изразителни снимачни находки. Освен като художници операторите-алпинисти са се проявили и като добри киножурналисти-хроникьори. Дори когато минава през най-големите трудности за катерачите, репортажът им върви гладко, естествено. Зрителят трепва, когато героите прескачат пропастта или пълзят по ледените зъбери нагоре, а забравя, че за да се снимат тези моменти, някъде, навярно в още по-неизгодно положение, виси с камера в ръка операторът.

Добрата организация (подбор и монтаж), пестеливата музика, простият, немногословен текст допринасят интересният и майсторски заснет материал

на Донов и Петров да стане и интересен филм.

След приказните и възбешни картини на кавказките планини филмът „Рилски езера“, едно друго огледало на чудната природна красота, вече не може да прозвучи с пълна сила, да получи в същата степен възторга ни. („Защо ли изобщо е било необходимо в една програма да се включат два планинарски филма?")

В „Рилски езера“ виждаме немалко хубави цветни снимки, в които личи майсторството на оператора Иван Желев, усеждаме на много места и голямата любов на режисьора Вили Румп към прелестната ни природа. За „връзването“ на филма обаче не е намерена сполучлива, стройна и увличаща форма, композиция. А натрапчивата банална музика и бедното слово на диктора закръгля нашето далеч по-бледо от възможното при тази тема възприятие.

Филмът „Универсиада 1961 г.“ връща зрителя към оживените за столицата дни на големите международни студентски спортни игри, състояли се в края на лятото. В общи линии филмът дава представа за събитието, което отразява. Но ако тази представа, макар и непълна, може да задоволи ония, които не са следили Универсиадата, тия, които са я следили, възприемат филма като неорганизиран кинопортаж, като пропуснат случай да се създаде възбуждаща със съдържанието си и с неговото майсторско, художническо възплъщение творба на кинодокументалистиката.

Тримата оператори — Борислав Пунчев, Илия Китанов и Цветан Терзиев — въпреки безспорните си усилия са се оказали недостатъчни, за да „видят“ всички най-важни моменти. А това е необходимо за един хронологически, лишен от творчески акценти репортаж, в какъвто се е оформил филмът. (Тук настоятелно възниква въпросът, не можеше ли студията да отдели двойно, тройно повече оператори за това важно и непосилно за трима, били те и най-добри и чевърсти майстори на хроникьорската камера събитие; подценено ли е то, или не са достигнали оператори; знаем — техният брой в хрониката не е толкова малък). Режисьорът Румен Григоров е вложил много старание, за да

сглоби от натрупания материал щогоде пълна картина за многостранното, разпиляно на десетки места събитие. Но резултатът, и едва ли би могло да бъде иначе при такава организация на работата, е останал под възможностите на авторите на филма — опитни наши кинодокументалисти, други творби на които са ни възхищавали.

Когато гледаме филма, чувството ни на задоволство от добре показаните моменти не се задържа дълго. Вярно предадената на екрана атмосфера на празнична предуниверсиадна София например се сменя бързо от недоумение: защо толкова много метри са отделени на щафетата с огъня на Универсиадата, а после са претрупани бегло или са изпуснати значителни спортни събития. Например финалът на една от най-значителните дисциплини — волейбол за жени (особено важен и с това, че там се срещат нашият и съветският отбор), не е показан. Вместо това виждаме фрагменти от други мачове — далеч по-незначителни. От водната топка са показани една сравнително важна и една поделнична среща. От вехтовката, която има няколко дисциплини и шампиони, освен умело представените на зрителя наши участници по сабя за мъже — отборно, които заеха призовото трето място, на екрана виждаме само още един-двама от най-силните фехтовачи на Универсиадата. И в тениса не са показани всички носители на медали, докато в атлетиката ги виждаме дори на стълбичката на победителите, с което е отнет метраж, твърде ценен за по-пълното им проследяване на пистата или край трапозете. Бегло, кратко и без особена, търсена драматичност на събитието са заснети и монтирани финалите по баскетбол за мъже и жени, а за сметка на това почти със същата обстойност виждаме два или три незначителни мача.

Особено показателен случай на пропуснати възможности за интересно, с драматичен акцент показване на със-

тезанията, е епизодът за рекорда на Валери Брумел. Филмът създава впечатлението, че космонавтът в леката атлетика Валери Брумел е преодолял рекордната височина 225 см от първи опит, когато в действителност пред очите на 50 000 души той два пъти събара летвата. Но затова пък след успешния скок възторгът на тия 50 000 и на цяла София, която изживя този ден с името на прочутия съветски лекоатлет, беше толкова по-голям. Дори да пренебрегнем обстоятелството, че е нарушена жизнената, документалната правда, не можем да не съжаляваме, че тук е изпусната прекрасна възможност за градиране напрежението в този вълнуващ момент, за увеличаване въздействието му с естествено и най-силно средство — пълното разкриване на съдържанието!

„Универсиада 1961 г.“ повдига въпроса, защо материалът, включен в него, не е разделен примерно в два филма — един предимно за спортните събития и юстижения и един, в който главна тема да бъде атмосферата на празнуващата дружба, бликнала през тия дни в София. Този въпрос се повдига и от обстоятелството, че и без друго Студията за хроникални и документални филми направи съвместно с румънските кинохроникъори още един филм, посветен на Универсиадата, който тематично почти дублира разглеждания.

Филмът „Универсиада 1961 г.“ безспорно има своя смисъл и оправдание, защото дава възможност още на хиляди зрители да се докоснат до вълненията, които ни изпълваха по време на Универсиадата из стадиони и зали, из цялата ни подмладена сякаш столица. Но изключително богатото съдържание на събитието предполага, че, изискваше далеч по-богат, пълен, строен, въздействащ филм. Това предполагаша и доказаните вече творчески възможности на нашите кинодокументалисти, които създадоха този филм.

Панчо Панчев

ЗАХАРИ ЖАНДОВ НА 50 ГОДИНИ

На 1 октомври 1961 година навърши своята петдесетгодишнина Захари Костов Жандов — един от пионерите на българската социалистическа кинематография, един от най-последователните, най-дейните и най-способни нейни творци.

В продължение на шестнадесет години — отначало като режисьор и оператор на късометражни филми, а след това като режисьор-постановчик в Студията за игрални филми — Жандов създаде редица кинопроизведения, в които страстно защити и утвърди борбата на своя народ за свобода и щастие, за мир и социализъм, чрез които се изяви като бележит гражданин-патриот. С творчеството си Жандов обогати младата художествена традиция на нашето кино, даде съществен принос за развитието и за утвърждаването му като пълноценно изкуство.

Кинематографичното дело на Жандов получи висока оценка в нашата страна и далеч зад нейните граници. За филмите „Тревога“ и „Септемврийци“ той на два пъти (през 1952 и 1959 г.) беше удостоен с Димитровски награди. Същите два филма получиха респективно наградите „Борба за мир“ и „Борба за свобода“ на международните кинофестивали в Карлови Вари през 1952 и 1954 г. Жандов е носител и на оредните „Народна република България“ и „Кирил и Методи“.

Редакцията на списание „Киноизкуство“ заедно с всички работници от системата на българската кинематография горещо поздравлява юбиляра и му пожелава здраве и още дълги години плодотворен труд за преуспяването на българското социалистическо киноизкуство, за тържеството на хуманизма, мира и социализма.

„Киноизкуство“

Захари Жандов по време на постановката на филма „Тревога“

СЕДМИЦА НА СЪВЕТСКИЯ ФИЛМ

В чест на XXII конгрес на Комунистическата партия на Съветския съюз и на 44-та годишнина от Великата октомврийска социалистическа революция през месец ноември в цялата страна се състоя Седмица на съветския филм, организирана от Управлението на кинематографията, Съюза на кинодейците в България и Общонародния комитет за българо-съветска дружба. За това културно събитие съветските кинематографисти изпратиха на българските кинолюбители дългоочакваните филми „Чисто небе“ — получил първа премия на Втория международен кинофестивал в Москва, постановка на талантливия режисьор Григори Чухрай; филма „В началото на века“, из живота на младия Ленин през годините 1898—1901, двусерийния филм „Балтийско небе“ и филмите „Светлини в прозореца“, „Живи герои“ и др. За този голям празник у нас гостуваха народният артист на СССР Борис Чирков, Петър Глебов и Людмила Хитяева.

На 30 октомври вечерта в залата на Софийската народна опера бе тържествено открита Седмичата на съветския филм. На тържеството присъстваха министърът на просветата и културата Начо Папазов, председател-

ката на Комитета за приятелство и културни връзки с чужбина Екатерина Аврамова, председателката на Общонародния комитет за българо-съветска дружба Цола Драгойчева, обществени и културни дейци, представители на посолството на СССР в София и много почитатели на голямото съветско филмово изкуство.

Заместник-главният секретар на Съюза на кинодейците в България Христо Сантов произнесе слово, с което в общи линии запозна присъстващите с развитието и постиженията на съветското киноизкуство.

От името на Общонародния комитет за българо-съветска дружба представителите на съветските киноработници бяха поздравени от народната артистка Марта Попова и от представители на обществените организации.

С топли, сърдечни думи на приветствията отговори народният артист на СССР Борис Чирков.

Присъстващите на тържеството единодушно изпратиха поздравителна телеграма до ЦК на КПСС.

След това се състоя премиерата на съветския филм „Чисто небе“.

През деня на 30 октомври в един от салоните на хотел „Балкан“ по-

Тържественото откриване на седмичата в София

случай Седмичата на съветския филм се състоя пресконференция. Началникът на Управлението на кинематографията д-р. Венелин Коцев откри пресконференцията, изразявайки общата радост от гостуването на бележитите представители на светското киноизкуство.

В непринудена беседа с журналистите гостите отговаряха на зададените им във връзка с тяхната творческа работа въпроси.

Борис Чирков сподели, че следи отблизо с интерес и с радост развитието на българското киноизкуство.

— Имах възможност вече да видя новия прекрасен киноцентър в полите на Витоша. За мене няма съмнение, че вашето киноизкуство ще продължава да се издига и ще достигне висотата, на която се извисява над киноцентъра хубавата Витоша.

Създателят на незабравимия образ на Григорий Мелехов от гениалното произведение на Михаил Шолохов „Тихият Дон“ Петър Глебов разказа много интересни случаи, съпътстващи снимането на филма. „За да разбере и осмисля, да се вживея в образа на героя, ми помогнаха най-много неговите земляци, донските казахи, сред които прекарах наистина незабравими дни, докато бяха „приет в казачеството“.

На 2 ноември гостите предприеха обиколка из страната, за да присъствуват на тържествените премиери по случай Седмичата на съветския филм в Перущица, Кърджали, Хасково, Петрич и др.

През дните на Седмичата на съветския филм именитите съветски киноартисти Борис Чирков — народен артист на СССР, Петър Глебов — заслужил артист на РСФСР, и Людмила Хитяева проведоха редица творчески и приятелски срещи със свои български колеги и кинорежисьори, с активисти на движението за българо-съветска дружба в столицата и пр.

В дружеска атмосфера премина творческата среща в Съюза на кинодейците в България, където съветските киноартисти споделиха ценни мисли с нашите филмови и драматични артисти Ружа Делчева, Андрей Чапразов, Иван Братафов, Стефан Петров, Любомир Кабакчиев и др.

В Дома на българо-съветската дружба Борис Чирков, Петър Глебов и Людмила Хитяева бяха посрещани възторжено от стотици техни почитатели и радатели на българо-съветската

Людмила Хитяева и Борис Чирков в Дома на българо-съветската дружба

дружба. От името на Общонародния комитет за българо-съветска дружба гостите бяха поздравени от Иван Палийски. Съветските артисти споделиха своята радост от пребиваването си в България. Те изразиха възторга си от успехите на нашия народ в строителството на новия живот и разказаха за творческата си работа при създаването на редица кинообрази, познати вече на нашата публика. След това бе прожектиран филмът „Ленинградско небе“, в който една от главните роли се изпълнява от Петър Глебов.

Съветските киноартисти посетиха и металургичния комбинат „Кремикзвуди“. Тук след прожекцията на съветския филм „Верни приятели“ строителите имаха сърдечен разговор с гостите. На строежа на първенеца на нашата черна металургия — рожба на българо-съветската дружба — още един път спонтанно бе демонстрирана непоколебимата воля и решимост на нашия трудов народ да изгражда новия живот рамо до рамо с великия Съветски съюз.

ЕДУАРД К. ТИСЕ

Съветското изкуство понесе тежка загуба. Почина Едуард Казимирович Тисе, един от най-старите кинематографисти, забележителен художник, кинооператор, с чието име са свързани най-големите победи на съветското и световното киноизкуство.

Още през дните на Великия октомври червеногвардеецът Е. Тисе активно участва в революционните боеве, киноапаратът в неговите ръце фиксира събития със световноисторическо значение.

През годините на гражданската война и изграждането на съветската държава Тисе снима героичната борба на съветския народ. На него се пада честта да запечата на кинолента образа на Владимир Илич Ленин.

Съвместно със Сергей Айзенщайн той създава класическото произведение на съветското киноизкуство — филма „Броненосецът Потемкин“.

В своите произведения Едуард Тисе се проявява като истински съветски художник-комунист, страстен борец за победата на новия обществен строй, талантлив майстор-новатор, чието творчество оказва голямо влияние върху развитието на киноизкуството.

Такива филми, като „Октомври“, „Аероград“, „Александър Невски“, „Иван Грозни“, „Композиторът Глинка“, „Среща на Елба“, влязоха в златния фонд на съветската кинематография. Във филма „Безсмъртният гарнизон“ той взе участие като режисьор-постановчик.

В течение на много години професор Едуард Тисе проведе голяма научно-педагогическа работа във Всесъюзния институт за кинематография. Неговите статии и доклади по въпросите на киното са преведени на много езици.

Едуард Казимирович Тисе беше човек с голяма душа, забележителен другар и обществен деец.

Неговата биография е живата история на съветското киноизкуство.

За забележителни заслуги в развитието на съветското киноизкуство на Е. К. Тисе беше дадено почетното звание заслужил деец на изкуствата на РСФСР и на Латвийската ССР. Той е носител на два ордена Трудово червено знаме и на медали.

Светлият спомен за Едуард Тисе — бележит художник, патриот и комунист, завинаги ще се запази в паметта на всички, които познават и обичат киноизкуството.

ЛОМОНОСОВСКИ НАГРАДИ ЗА НАЙ-ДОБРИТЕ НАУЧНО-ПОПУЛЯРНИ ФИЛМИ

Министерството на културата на СССР учреди през 1958 г. Ломоносовски награди за научно-популярни филми, посветени на най-значителните проблеми на науката и техниката. Наградите ще бъдат раздавани всяка година.

Като е обсъдил представените филми от производството 1958—1960 г., комитетът по Ломоносовските награди в своето заключително заседание на 18 октомври 1961 г. е взел следното решение:

I.

За филмите, произведени през 1958 г., награда първа степен не се дава. С Ломоносовска награда втора степен се награждават В. Мордвинова — сценарист, Д. Яшин — режисьор, П. Петров и Г. Рожалин — оператори, А. Бакулев — научен ръководител на филма, действителен член на Академията на медицинските науки на СССР — за филма „За живота на обречените“, производство на московската студия за научно-популярни филми.

С Ломоносовска награда трета степен се награждават: П. Зиновиев — режисьор, В. Преображенски — оператор — за филма „Атомът ни помага“, производство на киевската студия за научно-популярни филми; М. Витухновски — сценарист, В. Волянска и Л. Римаренко — режисьори, А. Телятников — оператор — за филма „Разказ за камъните“, производство на свердловската киностудия.

II.

За филмите, произведени през 1959 г., с Ломоносовска награда първа степен се награждават: А. Згуриди — сценарист и режисьор, Ян Чен-я — режисьор, Н. Юришкина — оператор — за филма „Пътека в джунглите“, съвместно производство на московската киностудия за научно-популярни филми и пекинската киностудия.

С Ломоносовска награда втора степен се награждават: И. Болгарин — сценарист, С. Райтбург — режисьор, Ю. Беренштайн — оператор — за филма „Секрет НСЕ“, производство на московската студия за научно-популярни филми.

Ломоносовска награда трета степен получават: Б. Агапов — сценарист, Д. Боголепов — режисьор, Д. Гасюк — оператор — за филма „Атомният флагман“, производство на московската студия за научно-популярни филми.

III.

За произведените през 1960 г. филми Ломоносовска награда първа степен не се дава. Награда втора степен получават: Г. Фрадкин и Н. Чупраков — автори на сценария, Н. Чуриков — режисьор, Л. Качурян и А. Мисюр — оператори, В. Милиоти — режисьор-мул-

типликатор — за филма „...Плюс електрификация“, производство на московската студия за научно-популярни филми; И. Василков — автор на сценария, В. Шнайдеров — режисьор, Г. Разумов и А. Кудрявцев — оператори — за филма „Чарлз Дарвин“, производство на московската студия за научно-популярни филми.

С Ломоносовска награда трета степен се награждават Б. Исачев — сценарист, К. Григориев — режисьор, В. Бистрих — оператор, Г. Ершов — режисьор-мултипликатор — за филма „Цветът в телевизията“, производство на ленинградската киностудия за научно-популярни филми.

Из нашите студии

РАЗГОВОР ЗА НОВОТО

Представител на редакцията посети директора на Студията за игрални филми д-р. Георги Йовков, който в разговор сподели следното.

1962 година ще посрещнем с нова организация на творческата дейност на студията—колективите. Вероятно те ще бъдат три и ще групират основните творчески кадри: режисьори, сценаристи и оператори.

На колективите ще бъде предоставена инициативата за работата с авторите на сценариите и аз съм убеден, че тяхното съществуване ще даде възможност за по-голямо стилово разнообразие на базата на социалистическия реализъм, колегиалната взаимопомощ и ще се създадат по-добри условия за израстване на млади творчески кадри.

1961 година е зад нас. За нея можем да кажем, че се характеризира като година, през която решавахме такива сложни художествени и производствени задачи, каквито не са решавани в рамките на нито една производствена година досега. Имам предвид сложност—тематична, преобладаване на съвременната тема, и конфликти от различни сфери на настоящия ни живот. Така например „Двама под небето“ показва не само странни съдби на хора, попаднали в един от нашите бързо израстващи промишлени градове, а и перипетиите, през които минават, докато намерят мястото си в новия живот. „Хроника на чувствата“ е посветен на комсомолците-строители, устремени към нова комунистическа етика и към по-съ-

вършени отношения. „Слънцето и сянката“ е филм, който навежда върху философски размисъл за непреодолимостта и красотата на живота, почувствувани още по-остро пред мисълта за една атомна война, която трябва да бъде предотвратена.

Имам предвид и характерната постановъчна сложност на някои филми от 1961 година. Никой не би отрекъл сложността да се реализира един двусериен филм като „Тютюн“ или една импозантна историческа постановка като „Калоян“.

През 1962 година ще продължим работата по втора серия на „Тютюн“, за да бъде завършена окончателно до средата на годината, и по филма „Калоян“, който трябва да бъде завършен по същото време.

През тази година ще бъде създаден първият филм за нашите пионери под заглавие „Капитанът“. Автор на сценария е Анастас Павлов. Постановката е поверена на режисьора Димитър Петров. Пуснат е в производство и филмът „Златният зъб“ по сценарий на К. Спасов и А. Маринович. Сюжетът на филма разказва изключителен случай из дейността на органите на разузнаването и разкрива много трагична човешка съдба. За режисьор на филма е определен съавторът на сценария Антон Маринович. По сценарий на Тодор Монов и Христо Сантов режисьорът Христо Писков ще постави филма „Смърт няма“ по едноименния роман на Тодор Монов. По сценарий на Надежда Драганова и Първан Стефанов ще се снима филм за Отец Паисий под заглавие „Звезда-керванджийка“. Вероятно постановката ще бъде поверена на режисьора Стефан Сърчаджиев.

От заглавията на сценариите, които ще се работят през тази година, бих споменал „Невероятна история“ от Радой Ралин с режисьор Владимир Янчев, „99 стъпъла към нищото“ от Петър Донев, „До града е близко“ от Гено Генов и Тодор Стоянов, „Малкият партизанин“ (сценарий за Митко Палаузов) от Н. Голанов и Г. Янев, „Среща на тихия бряг“ от Бурян Енчев, „Край Драва“ от Павел Вежинов и др.

Наличието на толкова готови сценарии в началото на новата производствена година, по-свършената организация на творческата дейност на студията, каквато представляват колективите, са достатъчни основания да се надяваме на добри художествени резултати — нови зрели кинотворби.

УГО КАЗИРАГИ

КИТАЙСКОТО КИНО — ТОЗИ НЕПОЗНАТ

(Продължение от миналия брой)

„Бедата да бъдеш дипломиран“

Безработицата — това е главната тема на друг филм от 1933 г., в който се разказва тъжната история на двама съпрузи — студенти. Най-точният превод на китайското заглавие на филма може би е „Бедата да бъдеш дипломиран“. Старият директор на едно учебно заведение, много почитан и уважаван, пропит с идеализъм, един ден прочита във вестника, че неговият бивш студент Тао Чен-пинг, за когото винаги си е спомнял с най-добри чувства и когото е обичал като син, е попаднал в затвора. Старецът се заема да го издири. Първоначално студентът се прави, че не го познава, защото се срамува от своето положение, а след това с плач се хвърля в обятията му. Добрият професор изслушва причините, които са довели неговия любим ученик до това място, в очакване на смъртното си наказание.

Разказът на студента всъщност е и фабулата на филма. Той се открива с церемонията по завършването на студентите, които пеят студентския марш: „Днес сме щастливи и прилежни студенти — утре опората на обществото ще бъдем ние“. И ето младият и честен инженер на няколко пъти намира работа, но тъй като не е привикнал да лъже и да се нагажда към корумпираното общество, постоянно е уволняван и постепенно заедно с младата си и любима съпруга съвсем обедняват, често сменят квартирите си. Все по-високи стават стълбите, по които се изкачват двамата съпрузи след всяка смяна на квартирата, все по-мизерна става обстановката, която ги заобикаля. Накрая, когато на бременната му жена трябва да се направи спешна операция и след като му отказват аванс срещу заплатата, той се принуждава да вземе пари от касата на предприятието, за да плати на лекаря. Жена му умира. Полицията го търси, за да го арестува. В бягството си убива един полицай. Заловен, той е осъден на смърт. Филмът завършва с картина на зазоряването, когато повеждат Тао Ченг-пинг на разстрел. Последните кадри показват тъжното лице на професора. На фона на мелодията на студентския марш проехтят изстрелите и върху екрана се изписват думите: „Днес сме щастливи и прилежни студенти — утре опората на обществото ще бъдем ние.“

Режисьор на филма е Юнг Юн-вей, а звукооператор — Сето Вей-ман (по-късно принуден да емигрира заради своята политическа дейност, а днес — подпредседател на Съюза на китайските кинорежисьори). „Бедата да бъдеш дипломиран“ е едно сурово, вълнуващо

обвинение за безизходното положение, в което се намирала честната интелигенция при режима на Куоминтанга. Това е първият филм, който след освобождението намери своето място върху екраните в Китайската народна република. Съдбата на двамата млади актьори-съпрузи и в действителност вероятно не се е отличавала много от съдбата на героите от филма. Нежната и сдържана в играта си Ченг По-ер и слабичкият и емоционален Юан Му-чи твърде много се отличават по вида си от самодоволните и охранени китайски кинозвезди от онази епоха.

Юан Му-чи ще видим твърде скоро като режисьор на друг значителен китайски филм — „Ангелите на улицата“. През 1946—48 г. той е ръководител на партизанска кинобаза в Северна Манджурия, един киноцентър, обзаведен със съоръжения от студията Чангчун, изоставена от японците след капитулацията им и задигната много хитро от ръцете на Куоминтанга. Така Юан Му-чи успява да постави първия игрален филм на нов Китай „Мостът“, довършен във вече освободения Чангчун. По-късно той е завеждащ централната кинослужба при Министерството на културата и със своето умение и опит допринася много за изграждането на китайското национално киноизкуство, което така бърже успя да постигне забележителни резултати.

Когато гледахме неговия филм „Ангелите на улицата“ в една малка зала в Пекин, китайският преводач, още по-развълнуван от нас, ни каза, че Юан Му-чи, макар и с много разклатено здраве, в продължение на много години е устоял на един изключително тежък живот и непрестанно е работел за киното на нов Китай. Но след загубата на своята прекрасна жена — прибави той — „не е това, което беше по-рано“.

„Ангелите на улицата“

Единственият звуков френски филм, прожектиран в Китай преди освобождението, изглежда, е бил „Под покривите на Париж“ на Рене Клер. Може да се каже с право, че той е упражнил много положително влияние върху режисьора Юан Му-чи. Това, което ни изненада, беше приликата на неговия филм, чието действие се развива в Шанхай през 1935 г., с някои френски филми от епохата на Народния фронт, изобразяващи живота в крайните квартали на Париж.

Герои на филма „Ангелите на улицата“ са музикант, който със своята тромба придружава сватбените процесии на богатите; певица на популярни песни, която срещу заплащане пее по улиците; проститутка, сестра на певицата; собственикът и сводницата, които я използват и които се опитват да оплетат в примките си и младата певица, която сестрата ревностно защитава; след това идват групата приятели на тромбониста — вестникопродавец, бръснар без клиенти и др., които живеят на същата уличка на просящите и проститутките, но дори и всред тези коптори, тапицирани със стари вестници, те са успели да запазят своята жизнерадост и безпределна солидарност.

Това е филм, в който съжителствуват и се редуват комедията и трагедията, веселите интермедии с епизоди на мизерия и потисна-

тост. Много от живописните сцени са изпълнени със свежест и жизнерадост, отразяват най-хубавите чувства на китайския народ. Най-силен и вълнуващ е образът на проститутката. Въпреки своето окаяно положение тя намира у себе си сили да се разбунтува срещу несправдливостта, ако не за себе си, поне за другите. Пребита, тя умира без лекарска помощ, защото няма пари да плати за лекар. В тази ситуация най-добре е изразено отношението на режисьора към неговата героиня. Образът на проститутката му е особено скъп. За него и тя е човешко създание. И ето най-после след много лековати и безсрамни филми, в които е била само привлекателен и живописен обект, един филм като „Ангелите на улицата“, който се явява в нейна благородна защита.

„Кръстопътят на живота“

Темата за безработицата между младите интелектуалци е разгъната в по-различен стил, в тона на сатирико-хумористичната комедия във филма „Кръстопътят на живота“. Автор на сценария и режисьор на филма е Шен Хси-линг. Филмът е снет през 1936 г., но и днес се изучава като образец в Държавния институт за кинематография в Пекин. Неговите гротескни ефекти и на места дори сантименталности, вмъкнати за заблуда на цензурата, са пропити с дълбока меланхолия. Филмът описва съдбата на петима завършили студенти — три момчета и две момичета, — техните мечти, стремежи и напразни лутания за уреждането на живота им. Накрая те стигат до извода, че трябва да поемат пътя на борбата за изграждането на една нова, по-великодушна родина. Макар че филмът се откърва с един епизод, пропит със силно отчаяние, присъщ на някои немски режисьори експресионисти, накрая завършва като вълнуващ апел, може би не съвършен по майсторство, но пълен с много топлина и непреодолимо желание героите да променят сами собствената си съдба. Този филм е ярък пример на това, как кинодейците на китайския неореализъм умеят дори и при комедийните и любовните ситуации да не фалшифицират историческата действителност, как хуморът не бива да се отделя от социалните борби. В това отношение те се различават от италианското кино след войната, което стигна до максимална степен на отрицание, но без да посочи изхода от него („Умберто Д“ и „Рим 11 часа“), или пък стигна до другата крайност — до една смесица от хляб, любов и фантазия, до една кинокомедия все по-цинична и отклоняваща вниманието, до едно немного почтено и почти реакционно по съществото си развлечение.

Походът на доброволците

През 1934 г. в Шанхай 64 кинематографни фирми са произвели 101 филм. В следващите години това число може би се е увеличило. Най-популярните актьори работят за най-маститите режисьори. И досега обаче не се знае точно кои между произведените филми в този период каква художествена стойност имат. През 1933 г. списание „Международна литература“ в Москва посочва като примери на културен възход в Китай филмите: „Бурни води“, „Три мо-

дерни момичета“ и „Коприна“. Последният филм е реализиран в британската колония Хонг-Конг от режисьора П. К. Ченг (Ченг Пу-као, името на когото срещнахме в епохата на немия филм). Върху страниците на италианското списание „Чинема“ (15. II. 1937 г.) беше публикувана една прекрасна снимка от филма, а авторът на статията „Кой познава китайското кино?“ Фриц Хок писа: „Използувайки за повод една малка драма, режисьорът ни разкрива живота и мизерията на селяните, които отглеждат копринените буби. Моралът на филма е — да се помогне на нещастните селяни, които отглеждат тази буба, тъй като те са гръбнакът на китайския народ. Влиянието на някои идеи от Запада са очевидни във филма.“ Статията завършва с призив към международния кинофестивал във Венеция (единствения по онова време), който бил привлякъл вече филми от Япония, Индия и Египет, да привлече също и „новия китайски филм“. Един призив, който и до наши дни не е осъществен. Между другото в същата статия се подчертава, че изобразяването на стария Китай, на китайските традиции и бит, които за европейците са най-привлекателни, вече отиват на втора линия. „Очевидно е, че нов Китай желае да изрази и чрез киното еволюцията, която се осъществява, за което свидетелствуват много филми със сюжет из живота на студентите и филмите със социални проблеми.“ Ние вече видяхме за какви филми става дума. Към тях могат да се прибавят и някои други заглавия на безспорно реалистични филми: „Улицата“ на Сун Юю, „Богинята на свободата“ на Хсу Хсинг-чи, „Малкият ангел“ на Бу Йун-канг, „Нови жени“ на Тсай Чу-шенг, както и звуковите филми на друг пионер на китайското кино, вече цитирания Ченг Ченг-чуу (1888—1935), „Сестрите“, „Цветето цъфти отново“, „Душата на нацията“.

Разбира се, тези творби, както и онези, които ние успяхме да видим и за които говорихме, не са лишени от слабости и дефекти. Две артистки от онова време са влезли в историята на китайското кино като Грета Гарбо на Далечния Изток. И двете артистки са дошли от немия филм, но при звуковия филм те усъвършенствуват своето майсторство и получават голяма популярност всред зрителите. Артистката Бътерфлай Ву играе двете главни роли в филма „Двете сестри“ (1933), който макар и да е режисиран от режисьора на филма „Коприна“ и да е имал голям успех всред зрителите, не е нищо друго освен сладникава мелодрама. Още по-известна е Юан Лин-ю, неповторима изпълнителка на трагични и сантиментални драми като „Пролетта на сълзите“, както и на социални драми като „Любов и дълг“ и вече цитираните „Три модерни момичета“ и „Нови жени“. След завършването на последния филм през 1935 г. актрисата се самоубила, както изглежда по любовни причини. Но нейната популярност и обаяние всред зрителите били така големи, та легендата разказва, че обожателите ѝ идвали да се самоубиват на прага на къщата ѝ. Този факт показва, че влиянието на американското кино, на Рудолф Валентино, все още не е било изживяно в китайското кино.

Но всред тази бурна обстановка вече са се формирали прогресивни художници. Един от тях е младият композитор Ни Ер.

Фирмата „Пате грамофон компани“ напразно се опитвала да направи „търговец“ от него, но Ни Ер бил революционер и именно така е известен. От него е песента на студентите от филма „Бедата да бъдеш дипломиран“, негова е и песента на миньорите във филма „Лъчезарното майчинство“ — текст Тиен Хан. За да се заблуди цензурата, текстът уж се отнася за експлоататорите и експлоатиранияте в Индонезия, но всички разбирали, че това се отнасяло за Китай: „Копайте! Ние сме премазани, но произвеждаме богатство. Пот и кръв е нашият труд, докато другите обират богатата. Работим с празни стомаси, докато те се тъпчат до насита. Всички наши сърца трябва да се обединят и да направят стена. Само така ще завоюваме щастието, което е плод на нашия труд.“

Всички в Китай пеели мелодиите на Ни Ер — тъжните и романтични песни (песента за детето, песента за момичето, песента за улицата), както и героичните, изпълнени с патриотизъм песни (песента на докерите, песента на пионерите, строители на шосета, песента на борбата върху Янг-це Кианг). През 1934 г. за филма „Момчета на военното време“, посветен на младите интелектуалци и артисти, които през време на първото японско нашествие до един поемат пътя на борбата, младият композитор написва „Марш на доброволците“. На 17 юли 1935 г. Ни Ер загива трагично само 24-годишен. Той не подозирал, че музиката му ще призовава неговия народ за борба. Не подозирал, че днес неговият „Марш на доброволците“ ще бъде национален химн на Китайската народна република.

Как е било възможно това?

И така китайското кино вече има своята „първа вълна“, но по никакъв начин не трябва да се допуска грешката да се идеализира този период. Той си е и си остава период на брутална борба, който изобилствува с удари, компромиси, забрани, опасности; период, в който китайските кинодейци постигат с много жертви и личен кураж максималното, което им е било възможно — да откъснат зрителите от нереалното показване на живота, да го насочат към животрептящите проблеми на епохата. Контрареволюционните кампании, както в политическо, така и във военно и културно отношение продължават. „Тези кампании на „обкръжаване и унищожение“, казва Мао Цзе-дун, по своята жестокост бяха без прецедент в световната история: стотици хиляди комунисти и студенти бяха избити и милиони работници търпяха жестоки преследвания.“

Какво е отношението на Куоминтанга към киното по онова време? Прогресът на китайското кино, неговият преход от чистата и обикновена имитация на западните филми към задълбочено третиране на националните теми и проблеми, което довежда до безспорния успех на китайските филми, принуждава правителството в Нанкинг да увеличи цензурата и да прави безуспешни опити да върне киното към баналните теми.

Куоминтангът пуска в действие цензурна комисия, която има нареждането да не допусне да се промъкне върху екраните нито един прогресивен филм. А както видяхме, още в първия период (1933—37 г., след първото японско нашествие) се появяват десетки такива филми и още толкова през втория период от 1937 до 1949 г.

Цензурата не се оказва в състояние да спре потока от истина и протести, който блика от единния фронт на зрители, кинодейци, критика и продуценти. Последните добре са познавали корупцията и бюрократизма на управниците и в часовете на най-голямо изпитание без много затруднения са успявали да ги подкупят и обезвредят.

И така в продължение на повече от петнадесет години на жестока борба в един развълнуван Китай с много умение, майсторство и художествена мярка китайските кинодейци успяват да разкриват пред зрителите най-животрептящите проблеми на своето време, да водят с тях интимен разговор. Така никога не замлъква гласът на прогресивните кинодейци. С течение на времето този глас става все по-уверен, все по-могътен, докато към края на господството на Куоминтанга китайското кино успява да достигне до разцвет както в идейно, така и в стилово отношение. Дори и разделянето на производствените центрове след настъплението на нашествениците не успява да попречи на този разцвет, който безспорно е повлиян от класиците на съветското революционно кино, както и от някои аспекти на немския и френския реализъм от периода между двете войни. Както вече подчертахме, по своята искреност, зрелост, критично отношение и сила на въздействие това китайско кино е най-близко до италианския неореализъм.

Отчаяното търсене на работа, унижението на жената, отчаянието на старостта, изоставянето на децата, липсата на покрив, моралното падение, донесено от чужденците и фаворизирано от един корумпиран режим, такива са общо взето темите, които китайските режисьори вълнуващо поставят върху екрана в периода преди освобождението. Тези теми, както и темите, свързани със съпротивата, вълнуват и най-добрите италиански кинорежисьори-неореалисти. И ние сега разбрахме още по-добре защо при рецензирането на италианските филми по време на нашето посещение в Китай в „Народен ежедневник“ в Пекин писа: „Италия се намира на много хиляди километри от нашата страна, но когато гледаме нейните филми, ние чувствуваме, че нашите сърца са наистина близки до сърцето на италианския народ.“

ЗВЕЗДА-КЕРВАНДЖИЙКА

НАДЕЖДА ДРАГОВА
ПЪРВАН СТЕФАНОВ

1

ПРОЛОГ

Прихлупена стаичка.

Вратата се открехва и през нея тихо се промъква Стоян — снажен, около 23-годишен момък. Светлината на кандилото смътно откроява предметите наоколо. До вратата е сложена постеля. Уверил се, че човекът на нея спи, Стоян отминава предпазливо, като следи да не стъпи върху разхвърляните по земята дървени стружки, длета и резци. По стените наоколо са подпрени странни дърворезби. Той протяга нетърпеливо ръце най-напред към една излъскана дъска с релефен надпис:

Сотвори са в лѣто 1745

Навежда се и взема един дълъг перваз. От треперливата светлина по него уплашено се люшват сенките на изрязани лозови листа. Те сякаш искат да скрият натежалите гроздове. Смутен, Стоян оставя перваза. С двете си ръце вдига голям дървен диск, изобразяващ разжарено слънце. Приближава го към лицето си, удивен от неговата сила. Уж от дърво, а се усеща как изгарят мълниевидните му лъчи.

Спира се в двоумение.

Но след миг с рязък жест преборва страха, приклеква и търпеливо започва да трупа върху ръката си первази, фигури, винетки...

В тоя му отчаян порив го вцепенява тих повелителен глас:

— Какво ще ги правиш?

Стъписан, Стоян се обръща, като притиска още по-силно товара към гърдите си.

До стената се е изправил човекът от постелята. Дългата му бяла риза го откроява в тъмнината като призрак и го прави необикновено висок. Чертите на лицето му са неясни, но се долавя голямата им изостреност и неестествената им слабост.

Със свободната си ръка Стоян посяга към подпряната наблизо тесла, но същият тих глас го приковава:

— Остави! Слаб съм да те накажа.

Човекът прекрачва и с енергичен жест измъква теслата. Приближава го, вира се в него и учудено се дръпва. Не, това не са очи на разбойник!

— За какво се помами? За пари ли?

— Не, не за пари! — обидата изтръгва Стоян от вцепенението.

— За слава ли?

Зографът измъква късчетата от ръцете му и започва да ги нарежда със строги, отмерени движения:

— А как щеше да нагласиш в съзвучие това, което е образ на чужда душа?

Отново се сглобява резбата и пред очите на Стоян вече се откроява част от бъдещия иконостас.

Това го освестя и връща към решението, което го е довело тук. Той се хвърля да отскубне майстор Търпен от резбата му. Лицето му е трескаво:

— Това трябва да изчезне! Да изгори! Или аз да се проваля вдън земята!

Търпен се обръща, изплашен, недоумяващ. Неговият питащ поглед отнема силата на момъка. Сега гласът на Стоян зазвучава отчаяно:

— Само чакат да завършиш олтара. Пред него ще венчаят моята изгора за ябанджия!

Търпен присяда милозливо до него:

— Значи, мъка те е довела тук...

— Повикали са да ги благослови сам хилендарският игумен — родният ми брат! Една чест ми е останала. Като я зачернят — как ще живея?...

И отчаяно влива ръцете си в ръцете на зографа.

Защо не може Търпен да му даде своите очи — да прозре колко е дребна несретата му! Той търси нужните думи:

— Не се погубвай, момко! Никой няма сила да ти отнеме честта. Тя е доброто, което можеш да дадеш на хората. А то си е в теб. Потърси го! Не оставяй една суетна мъка да те затрие.

После вдига ръцете му и се вглежда в тях с тъжна размисъл.

— Трижзлочести времена, дето учат ръцете да рушат и убиват! И неговите навярно са същите...

— Чии? — озадачен пита Стоян и се мъчи да разгадае тревогата по лицето на зографа...

Търпен не отговаря, заслушан в своята болка:

— В такава нощ ми го отвялякоха за яничерин. Едничък ми беше. Двадесет години вече скита по тая земя и носи нещастия. Всяка вечер го чакам. Той ще дойде! С окървавения си ятаган ще ме накаже, че не го опазих за доброто!

Търпен инстинктивно понечва да помилва Стояновите ръце. Но момъкът ги измъква. Искра да ги скрие, засрамен от тях. Търпен не усеща движението му. Унесен се приближава до резбата, грейнала с цялото си великолепие:

— И аз дълбая дървото ден и нощ, дано изкупя греха си. Искам да оставя дар на хората. Нека за тях разцъфне тая красота — да ги крепи в неизбродната им мъка...

— Какво щях да сторя! Какво щях да сторя! — шепне поразен Стоян и гледа ту майстора, ту оживялото дърво с пеещите птици, с ухаещите цветя, с разискреното слънце... И слисан от величието на света, който току-що се е разкрил пред очите му, с категорично вътрешно решение се приближава към покрусения човек:

— Ако са ти потребни силни ръце — нека идвам да ти помагам! — и развълнуван взема поставения до него релеф, изобразяващ маслиново клонче, отрупано с птици. Те са вдигнали човки нагоре и песента им полека се превръща в химн на вечната природа. Стоян го закрепя на стената.

Същият релеф наедриява. Покрай него се откриват все нови и нови фигури в чудна хармония. Полека се разкрива целият олтар, вече завършен. Музиката нахлува все по-вдъхновено и разгадава богатия му смисъл. Тя започва с победни звуци, прераства в многотонен изблик на сватбено тържество, извисява се във възхвала на човека и после бавно утихва в едногласа лирична песен...

Погледът все повече се отдалечава от резбата, обгръща я изцяло, заедно с голяма част от новата черква, претъпкана с народ.

Встрани, прилепен до стената, е застанал майстор Търпен, облечен в монашеско расо, каквото носят ратаите в манастирите. Лицето му е озарено от върховно щастие. До него със същото изражение е застанал Стоян.

Изведнъж лиричната песен се скъсва от изстрели. Някой ужасяващо извиква:

— Яничери!

Юрват се всички към вратите. Избиват прозорците. Прегазват деца и жени. Клепалото отеква тревожно. Млъква.

В черквата остава сам Търпен. Той изтичва към зейналите врати. С всички сили ги захлопва. Ръцете му треперят и едва успява да залости желязото. С цялото си тяло се наваля върху него. Не, никога няма да ги пропусне да влязат! Никога!

Но той го очакваше нощем, в тъмнината, с изострен ятаган. Нима дръзна да дойде посред бял ден?

Колко е светло! Страшно светло!

През прозореца със съсък полита към олтара запалена факла.

Търпен се обръща и премалял, вижда как от гроздовете капе катран като черно вино и бурен пламък вече се втурва към горния перваз на резбата.

Зографът се хвърля. С широките си ръкави и с дрехата си бърше катрана, с пръсти се мъчи да угаси пламъците, сякаш това е само запалена свещница. Очите не могат да повярват, а устата невястно повтарят едно и също:

— Защо това? Защо това?...

Ръцете му шарят по птици и цветя, мъчат се да заличат огъня, да го изтласкат, но той е обхванал вече дрехите на майстора, косите му и иска всичко да погълне...

Яничерите са прогонени.

Над селото се стели задушливият дим от пожара.

Завръщат се мъжете — раздърпани, ранени, превързани набързо, отмалели, но никой не мисли за себе си. Неудържима сила ги гони мълчаливи към домовете им. Ето първите улици, които като пукнатини на жадна земя ги попиват. Само Стоян бърза към горния край на селото, където е църквата.

Пепелище.

Обезобразени купчини.

По тях огънят още тлее. Стоян заравя пръсти в живите въглени, сякаш не сеща болка. Върху безумните им движения се сплитат

и пробягват сенките на незабравимата резба — птиците, клоните, гроздовете...

Неочаквано изравя от пепелта слънцето. Изправя се, обзет от някаква фаталистична надежда. Но то цялото е обгорено.

Притиска го до гърдите си.

То се разсипва на късчета, които се изронват из ръцете му на черни пръчици.

— Доколе все черно слънце! — едва чуто се изтръгва от гърдите му — и там всичко е прегоряло.

После вдига глава. Светът наоколо приема съвършено нов образ. Една преливаща вертикална линия го разделя на реален и преживян. От единия край на зрителното поле заедно с движението на погледа настъпва светът, гледан през очите на безмерната мъка:

Овъглено небе, което смазва със страшната си чернота силуетите на разрушени къщи, пречупени дървета, прегазени плетища — бели, бели, придобили безжизнения цвят на смъртта, с изострени линии, като скелети.

И мълчание — събрало пустотата на мъката.

Изведнъж плисват акорди на неудържима скръб. Те възвръщат на света реалния му образ.

Изтръгнат от унеса, Стоян потреперва и клетвено прошепва:

— Такъв път не бива да остане без друмник!

И поглежда нагоре.

* * *

Една лястовичка кръжи над сламена стряха. Приближава, отдалечава се. После се откъсва и като подгонена се стрелва на юг.

Под птичите криле лъкатуши път, който ту опасва върховете, ту мъчително се катери по стръмнините. А земята плува с червените багри на есенните гори, с блясъците на Струма, с гребена на Беласица. Погледът следи устремената птица. После тя се снижава надолу и ние я изгубваме от очи, привлечени от дългата върволица на Хаджилазковия керван, неусетно обгърнат от светла звездна нощ.

Наоколо дърветата и скалите са притихнали.

В колата, която следим, са насядали петима души, между които и Стоян. Единият е на средна възраст, слаб, но жилав. Тази жилавост личи в чертите на лицето му, в жестовите, дори в погледа му. Той разказва. Другите го слушат прехласнати.

— Така бродел керванът зиме и лете, без сън и почивка. Една нощ мъгли се повлекли подире му...

Стоян вдига глава и с широко отворени очи се взира към дърветата наоколо, където, gonено от думите на Стале керванджибаша, плъзва легендарно видение.

... Мъглата бяга на къдели подир кервана в далечината. Керванът препуска, но тя го изпреварва, пресреща го и го скопчва в прегръдките си. Из нея изплуват неясни лица, коне, коли... Хората се кръстят уплашено. Не се вижда нито земя, нито небе. Само се чува приближаващият вой на диви зверове. Конете се изправят на задните си крака, мъчат се да прегризят сбруята си, цвилят ужасени... Хората се силят да ги узъпят, хващат се за гривите им и всичко ту се губи в мъглата, ту още по-страшно изплува от нея...

Гласът на Стале продължава да се чува:

— Разбрали всички, че е дошъл краят. И тогава...

... Една малка звездица си пробива път през бялата мътилка, наедрява. Хората я гледат, изумени, и там, откъдето мине тя, мъглата се раздира на две и ѝ прави път. Един ярък лъч се протяга към кервана, повежда успокоените коне, а облачните вълма се стълпяват от двете страни на пътя, настръхнали, но безсилни...

Стале продължава разказа си:

— ... Звездата извела кервана отвъд мъглите и дивите зверове. Тогава я нарекли звезда-керванджийка.

Видението в очите на Стоян се стопява.

— Това е лъжовна приказка! — тръсва глава кираджията, който държи поводите на конете. — Звезда при хора не слиза.

— Тъй са ми го казвали, тъй ви го и казвам — обижда се Стале.

— Не е лъжовна приказката! — намесва се Стоян. — Но трябва да се разбере. Всеки си има по една звезда, дето го води: пари ли ще са, мъка ли ще е, севда ли ще е...

Но сам, смутен от думите си, се умълчава. И заслушан като че ли в тревогата си, чува нейния глас:

„А коя е твоята звезда, Стояне?“

Сепнат, бръква скришом в пазвата си и в дланта му затрептява едно женско манистено герданче с малко седефено кръстче. Той не смее да помръдне ръката си, сякаш държи птиче, което всеки миг може да хвъркне.

„Но тая звезда е вече чужда!“

Бавно се затваря дланта му. До болка сгърчени, пръстите се впиват един в друг и закриват гердана. А разтревоженият вътрешен глас продължава:

„Едни другари ти останаха — и тях ще забравиш...“

— Ще ги забравя ли?! — тази мисъл го изплашва. — Не! Не! — С трескав поглед търси лицата на другарите си, а те, унесени от люлеенето на колата, са обронили глави. Спят.

* * *

Развиделява. Най-напред върви кола с чергило. В нея са седнали хаджи Лазко и отец Лаврентий, четиридесет и пет годишен, върху дрехите си с отличията на висок духовнически сан. Той разговаря с хаджи Лазко:

— Близо е вече Света гора, а до довечера ще стигнете и в Солун.

Пътят прави остър завой. Тук стръмният пролом на Струма го е подял и притиснал към скалите. Но още щом завиват, хаджи Лазко се изправя уплашен. Насреща им идва колата на някакъв турски големец, с която трябва да се разминат. Конете са нагиздени със скъпа сбруя. Големецът седи на китени черги и възглавници, а напред и след него препускат охранниците му.

Хаджи Лазко спира колата, скача долу и виква към кервана:

— Сторете царски път!

Слиза и отец Лаврентий.

Повелята на Хаджията се повтаря от кола на кола.

Бена мигом се затуля зад гърба на мъжа си. Евлоги спуща чергилото, за да я скрие от турците, и дръпва юздите да направи път.

Претрополява колата на големеца. Хаджи Лазко се превива в почиттелно ниско темане. Отец Лаврентий само леко навежда глава.

Завоят е тесен за разминаване, а камо ли за царски път. Задните колела на първата кола се хлъзват към пропастта. Подплашените коне удрят с копита и отстъпват назад. Пръв забелязва опасността Стале и след миг се намира зад колелата, едва закрепил нозе по стръмната урва.

— Тичайте, ще ви се наплата! — вика хаджи Лазко и се мъчи да улови юздите на конете, но те извиват глави.

Едното колело хлътва и свлича пръст и камъни. Стале се мъчи да го подпре с гръб. Превива под тежестта му жилиавото си тяло...

Долу, в дъното на пролома, Струма блести и замайва гледá...

На помощ се втурва и Стоян.

— Пази се! — успява да му викне Стале и се прекършва под колелото.

Но Стоян е подврял вече широките си плещи под колесарката. Бена отмята чергилото и с ужас вижда дълбоката пропаст и лицето на Стоян — съвсем близко, напрегнато до краен предел да удържи и спаси всички.

— Стояне! — изпищява тя, но ръката на Евлоги я прихваща през устата и я дръпва — дали да не смути мъжете, дали да не угадят хората голямата ѝ милост към Стоян.

Отец Лаврентий се притиска към скалите, вцепенен от ужас. Той не може да гледа идващата гибел. Затваря очи и се моли:

— Спаси родния ми брат, господи, стори чудо!

А турският големец отминава, сякаш нищо не се случило край него.

Лаврентий отваря очи. Лицето му се отпуща.

Кираджиите са се струпали. Колата е вече изнесена на пътя.

— Благодаря ти, боже, за знамението! Значи не съм сгрешил, че обърнах очите му към теб! — прекръства се Лаврентий и се втурва към Стоян.

Хаджи Лазко се олюлява от преживяното вълнение:

— Хвала на раменете ти, Стояне!

— Май трудно ще се намери расо за тях — подхвърля шеговито един от възбудените кираджии.

Лицето на отец Лаврентий се вкаменява в укорен израз. С очи той търси волнодумеца. Всички се умълчават, смутени, и навеждат глави пред знатния духовник.

За да прекъсне мълчанието, един кираджия пристъпва към Стоян и му подава поводите на коня. Стоян не успява даже да го погледне — към него се спуща Бена. Той я посреща поривно. Тя хваща ръката му, неочаквано залепя устни на нея и вдига тъжни очи:

— Прости ме, Стояне!

Той не издържа погледа ѝ. Навежда глава и промълвя:

— От бога да ти е простено, невесто! — и се отмества настрани. Стале иска да му помогне. Приближава го, слага ръка на рамото му.

— Остани със здраве, побратиме.

Стоян го гледа безмълвно. Изведнъж усеща поводите на коня в ръцете си и вместо отговор му ги подава:

— Вземи го, на монаха той няма да трябва.

Стале се усмихва тъжно:

— Лъжеш се, че без него ще забравиш пътищата, по които си израснал. Където и да идеш, те няма да ти дават мира. Ще те викат денем и нощем...

Но Стоян като че ли не го чува, погълнат от друга мисъл. Изведнъж го дръпва настрана, скрито мушва в ръцете му мънистения гердан и трескаво шепне:

— Намери сгода да ѝ го дадеш. Нека го хвърли, ако не иска да ме помни. За нея го бях купил от Будим. Но... — и горчиво довършва — солунският търговец плати по-скъпо.

После рязко му хвърля поводите, прегръща го и се измества от пътя на кервана.

Отец Лаврентий благославя. Керванът потегля.

Довчерашният кираджия го гледа прехласнато.

— Да тръгваме, брате, че и ние сме друмници — кротко го побутва отец Лаврентий.

Но керванът не иска да го пусне. Над трополешите коли се извисява песен, която приковава Стоян към пътя. Пее Стале:

Море избодоха му и двете очи

и пак го питат и го разпитват:

„даваш ли, даваш, балканджи Йово...“

Керванът се отдалечава, отдалечава и сигурно вече гласът на Стале не може да достигне дотук, но той кънти ясно, мъжествено в ушите на Стоян, загледан подир колите.

С тревога Лаврентий улавя раздвоението в душата на брат си:

— Ако сърцето ти е с тях — настигни ги.

Стоян се сепва, като пробуден.

Гласът на Лаврентий е загрижен:

— Тежко ще ти е с разполовена душа.

Стоян пристъпва доверчиво:

— Но нали ще бъда с теб?

Последните коли от кервана се изгубват, после дребните му очертания изпълзват на високо, връщат се и кръстосват неизбро-дени пътища.

На тоя фон със славянобългарски букви се откроява надписът:

Звезда Керванджийка

Легенда за Паисий Хилендарски

1

Хилендарският манастир.

Килята на монаха Кирил. Върху висок нар лежи болният старец. Тежка парализа е сковала безизразно дясната половина на лицето му.

Пред нара е коленичил Стоян. По дългата му коса и по порасналата брада личи, че е минало доста време. Но ще го познаем по мирянските му още дрехи.

— Искам да постигна голямата мъдрост, да уча хората как да се борят със злото.

Живата лява половина на Кириловото лице трепва развълнувано:

— Добре е, че си възненавидял злото в света, но манастирският зид няма да те скрие от него. То цъфти и тук. Пригответи се да го срещаш и побеждаваш.

— Благослови ме, отче! — Стоян се изправя, потърсва десницата му, но тя е скрита дълбоко под завивките, а на нейно място е поставена стара славянска книга. Миг само той е смутен, но после целува книгата със страхопочитание. Монахът изважда изпод дрипите лявата си ръка да го погали по главата.

* * *

Същата лява ръка е протегната над Стоян за благослов. Отец Кирил е всред черквата, сияйнала от пламъка на всички кандила. Монасите са в нови одежди. В ръцете си държат големи запалени свещи. От двете страни на отец Кирил са изправени двама млади калугери. Този от дясно е Евтимий. Те си дават вид, че го подпират, а всъщност на ръце носят болния старец.

Пред него е изправен Стоян, вперил очи в олтаря — бос, с бяла конопена риза, дълга до глезените.

— Паисий да бъде името ти от днес и до века! — мъчи се да произнесе отчетливо Кирил.

Царските врати на олтаря се отварят и оттам излиза игуменът Лаврентий, понесъл голямо евангелие със сребърна подвързия. Евангелието е отгърнато и между страниците му лежи ножица. Стоян се изправя, взема ножицата, подава я на Лаврентий и той му подрязва косата на кръст. Игуменът започва въпросите си, както повелява ритуалът:

— В тоя дом роденото идва да се подготви за смъртта и нищо не бива да се роди. Отричаш ли се, според заповедите господни, от света и от всичко, което е в света?

— Да, отче честни.

— По пътя към бога всеки върви сам. Отричаш ли се от братята си и от близките си, за да му се обречеш?

Стоян недоумяващо се вглежда в лицето на отец Лаврентий. Как може родният му брат да изисква това от него! Но Лаврентий влива очите си повелително, строго — не родният му брат, а игуменът иска това. И високо, както подобава на сана му, повтаря въпроса си:

— Отричаш ли се от братята си и от близките си, за да се обречеш на бога?

— Да... — униние приглушава гласа на послушника.

Монасите радостно запяват обрядната песен на новообречения: „Мъртъв ще съм за света, жив ще съм само за бога.“ Ехото отеква в сводовете.

Лаврентий е щастлив от тържествеността на хиротонисването.

Отец Кирил понечва да наметне върху послушника плисираното ритуално расо. Ръката му силно затреперва. Евтимий се опитва да му помогне. Но расото се изплъзва и пада, разперено като черно крило.

Песента изведнъж секва. Монасите поглеждат към игумена уплашено, възприели случилото се като знамение.

Тържествува едничък Висарион, снажен мъж в облекло на висш духовник.

— Сам господ не иска да приеме сакатия му благослов!
Монасите любопитно се наклоняват към него.

Лаврентий долавя шепота, навежда се енергично, взема расото и трескаво закрива тялото на Стоян. Той е разстроен. Не е ли това поличба, че за широките Стоянови плещи ще бъде тясно в калугерската ризница? И за да прогони пробудения страх, високо запява: „Мъртъв ще съм за света...“

Пръв подема Евтимий. Присъединяват се и другите. Запява и Висарион по навик, все едно, че нищо не се е случвало и нищо не е казал.

Подават на Лаврентий дървен кръст с резба, вързан на тънък сребърен синджир. Той го окачва на послушника.

— Брате Паисие, от днес нататък Христовият кръст ще бъде твоето призвание.

Тържествено загърмяват камбаните.

* * *

Пак бият камбаните, но този път за предсмъртно причастие. Паисий и отец Лаврентий бързешком прекосяват двора към килията на Кирил. Игуменът носи „светите дарове“ да причасти монаха.

Отец Висарион се изправя на чардака и ги проследява.

* * *

В килията на Кирил. До иконата на Исус с трънения венец са окачени нарисуваните върху кожа от неопитна ръка ликове на Кирил и Методий. С последни сили монахът се обръща към Евтимий:

— Донеси вързопчето от сандъка.

До долната страна на одъра се е изправил Паисий. Скръбта е отпуснала ръцете и лицето му.

Евтимий отвързва вързопчето върху постелята на умиращия. В бялата кърпа има само едно почерняло от плесен късче хляб. То е разцепено на две от пукнатина, стигнала чак до кората. С немощен глас Кирил проговаря:

— Закълнете се, чада, пред това свето късче и пред смъртта, която идва, че ще преписвате и разпространявате славянските книги, докато ръката ви може да държи перото.

Затваря очи да почине и така продължава:

— Преди петнадесет години във Ватопедския манастир гърците опекоха две пещи хляб, опалени със славянски книги. — Сълза се търкулва от живото ляво око. — Това съм запазил...

Сълзи се стичат от догарящата до миндера свещ, топят я. Пламчето се полюшва немощно напред-назад и угасва...

Еква погребален звън.

* * *

Подгонен от мъката си, Паисий се притулва в един буренясал кът извън манастирския зид и все още благоговейно държи в ръце кърпата с потъмнялото късче.

— Паисие! Паисие! — стресва го изплашеният глас на Евтимий.

Паисий овива хляба и го пхва в пазвата си. С широка крачка прегазва бурена и излиза на пътеката.

Евтимий не смее да го доближи:

— Прекръсти се! Прекръсти се! — и сам усърдно се кръсти.

Паисий недоумява. Гласът на Евтимий притихва и става тайнствен.

— Какво дириш тук? В оня параклис е заключена чумата! — и му сочи мяркащия се между клоните покрив от позеленели площи. — Бързай да се измиеш със светена вода!

* * *

Все така стои отец Висарион на чардака, заслушан в камбаната. Дълбоко вътрешно тържество е изписано по лицето му. Но по двора вече се чува упокойното пеене на калугерите, които в дълъг черен ред се отправят към килията. Висарион побързва да се присъедини към тях. Монасите се спират, за да мине той напред.

Процесията начело с Висарион и Лаврентий отново тръгва.

Без да забавя крачките си, Лаврентий се приближава към Висарион и делово го заговаря:

— Склони да станеш изповедник на осиротелия Паисий. Научи го на гръцко четмо и писмо.

— Недостойният аз ще изпълня волята на игумена — с привидно смирение отвръща Висарион и се покланя, а пресилено строгото му лице издава вътрешно тържество.

2.

Висарион е седнал на миндера и изпитва ученика си:

— Кажете поуките на Исуса, сина Сирахов, от „Книгата премъдрост“.

Паисий стои прав. Той е неспокоен, но започва:

„Кърма, тояга и товар — за осела. Хляб, наказание и работа — за роба. Занимавай роба и ще имаш покой; отслаби му ръцете и той ще иска свобода.“

Паисий спира, помълчава малко и вместо да продължи, пита:

— Отче Висарионе, това божествено слово ли е?

Висарион, изненадан, се наклонява напред:

— Как смееш да се съмняваш?

Но Паисий настоява на своето:

— Нали всички сме равни пред бога?

— Но бог има свои избраници. Гръцката мъдрост — при тези думи той вдига отворената книга, в която следи урока на Паисий — ще те приобщи към тях.

В този момент влиза Лаврентий.

Все така вдъхновен, Висарион извиква:

— Помага бог, отче игумене. Почети с благодатта на своето присъствие килията ми.

Но Лаврентий е разтревожен.

— Получи се вест. Твоят брат, владиката Серапион, е пристигнал в Солун. Вика те — и подава на Висарион писмо.

Висарион го разтваря и се зачита.

Лаврентий се приближава до Паисий и шепнешком го пита:

— Бена е в Солун. Провери сърцето си. Можеш ли да заминеш?

Паисий се дръпва към стената, пребледнява, устните му пресъхват и едва намира сили да изговори:

— Мога.

3

Двете мулета на Паисий и Висарион са изморени. Вече приближават центъра на Солун. Паисий слиза от мулето и пешком следва своя изповедник, пред когото хората се покланят и искат благослов. По главната чаршия малките дюкянчета се гущат едно до друго, претъпкани с различни стоки. Цял ред откъм центъра е опасан от нова табела, написана на славянски: „Хаджи Лазко и кир Евлоги“.

Паисий се спира пред табелата, смразен от старата си мъка. Отец Висарион го смушква.

* * *

В кантората на кир Евлоги. Тя е в средата на магазина. Направена е от дърво в основите, а от стъкло нагоре и от нея наляво и надясно се вижда всичко като на длан.

Евлоги е прав. Пред него на масата са натрупани дебели търговски тефтери, надписани на гръцки. Там е седнал около 40-годишен мъж. Чертите на лицето му ярко се натрапват с гръцкия си тип. Погледът му е пронизателен, а думите — бавни, тежки, търговски.

— Гледам ти тефтерите, гледам ти мюшериите, гледам ти стоката и си мисля, че ако беше грък, щеше да станеш най-прославеният търговец по всички земи, до които стига морето.

В първия миг Евлоги свива болезнено лице, но после го обръща на шега:

— С какво съм по-лош от гръците, кир Димитраки! На гръцки търгувам, на гръцки пиша...

Димитраки се засмива:

— Гръцките търговци са владеели бреговете на това море, откак свят светува. Няма да оставят те един българин да им го вземе. Ще те смачкат, Евлоги. Вече чувам това-онова...

Евлоги го поглежда изпитателно, като се старее да не издаде гнева си:

— Плашиш ли ме, кир Димитраки?

— Не те плаша, само те предпазвам, защото те ценя.

Евлоги поглежда през стъклото към работниците, чиито ръце сноват от рафтовете към тезгяха, свалят стока, връщат стока. Забелязали, че стопанинът наблюдава, ръцете им стават още по-усърдни, но сега на Евлоги не му е до това. Той се обръща към кир Димитраки, разстроен, с надигащо се озлобление.

Но гостът пристъпва към него с неочаквани думи:

— Дойдох да ти предложа ортаклък. Да купим маслините и зехтина на Света гора. Проигуменът Висарион ми е приятел...

* * *

При владиката Серапион. Погледа ни грабва напрегнатото му лице:

— Не мога повече да крепя благодетелното доверие на патриарха в теб!

Голямата възбуда, изопнала чертите му, подсилва приликата му с Висарион, който седи пред него, навел виновно глава. Ръцете на Висарион неспокойно шарят по масата и несъзнателно хващат сребърната статуетка, която изобразява древния Аврам, готов да принесе сина си в жертва.

Серапион продължава:

— Вече три български манастира в Атон приеха гръцки език: Петропавловския, Филотей, св. Ана. А какво направи ти в Хилендар? Цели пет години!

Виновното изражение на Висарион се сменя с негодувание:

— Много бързо забравихте сакатия сатана Кирил!

— Но той от година е в гроба.

— И затова сполуката е близо. Вече игуменът е в ръцете ми.

И двете му ръце, сграбчили библиейския герой, се издигат в заканителен жест. През изразителните очертания на сребърните фигури наблюдаваме фанатичното му въодушевление и слушаме думите му:

— Направи ме изповедник на родния си брат. Сам пожела да го уча на гръцки. Спечеля ли тях, спечелен е и манастирът.

И статуетката, от случайно попаднала в ръцете му вещ, привлича вниманието ни като символ на неговото решение: избрана е жертвата Аврамова.

Възбудата овладява и Серапион:

— Побързай! Няма време за чакане!

* * *

Отново в кантората на Евлоги. Димитраки е вече на вратата.

— А ти си помисли! — и излиза.

Евлоги остава объркан. Нespoкойно се вглежда в празните филджани с черна утайка на дъното, набраздена в гъсти плетеници. Така е объркана и плетеницата на мислите му.

По стъклото се почуква нетърпеливо. Едно чираче не смее да влезе и вика отвън:

— Син! Син! Роди ти се син!

Евлоги се олюлява напред, въздъхва облекчено, прекарва длан през лицето си и несвястно нашепва:

— Син! Кир Евлогиев син! На най-добрия солунски търговец — син! — Но изведнъж се селва, сетил се за нещо много важно.

Замълчава и после изрича като клетва: — Не, той не бива да се срамува от името си!

Поривно отваря вратата и хуква навън:

— Кир Димитраки! Кир Димитраки!

* * *

В приемната на солунската митрополия. На стените са прикрепени блестящи металически свещници. Прозорците са затъмнени с кадифени завеси. На пода е послан пъстър македонски губер. В средата на стаята е сложена по европейски голяма маса. Тя е отрупана с ястия: печени прасенца, пуйки и гъски. Дълбоки калайдисани пахари с тлъсти врели чорби. Нарязани мезета — луканки, сланина, пушено месо, пържени риби. Красиви гръцки кани, подобни на амфори, пълни с вино.

Облечени в най-скъпите си одежди, покрай стената са застанали множество владици на различна възраст. Очите им с апетит опипват лакомствата, но никой не смее да се приближи. По лицата им е изписано недоумение. Всички слушат Серапион.

Той също е облечен празнично. Ръцете му са окичени с пръстени, а на гърдите му виси голям сребърен кръст. Лицето му е строго. С мъка сдържа напирания гняв. Думите са отчетливи и тежки:

— Настъпи най-сетне възкресният час за Византия! Великите европейски държави от християнска милост обещаха на княз Ипсиланти, потомъка на императорите, да спасят от агарянския ятаган земята на елините. „Щом дървото не е отсечено — казаха те, — издънката трябва да заякне, за да простре отново закрилната си сянка над християните по целия Балкански полуостров.“

Все така недоумяващите лица на владиците не издават да са разбрали нещо от думите на Серапион. Сепва ги едва острият му въпрос:

— С какво ние ще помогнем на княза? Какво иска патриархът от служителите си?

Един неспокойно опипва джоба си — явно, страх го е за кесията му.

Друг незабелязано си кръсти пъпа — дано го отмине бедата!

Трети придръпва расото си, за да скрие тежките сребърни пафти, прихванали владишкия му колан.

Серапион продължава, сякаш не ги е забелязал:

— Да очертаем с една вяра и един език земите на славната империя на свети Константин, като приберем под крилете си и българи, и сърби, и власи!

Един от владиците, явно по-културен, се осмелява да възрази:

— Как ще научим тия диви люде, хондрокефалес, да произнасят гръцките слова евгенис?

Серапион се обръща към него:

— Никой не казва, че пастирите трябва да пасят свинете и козите по чукарите с гръцки думи. Достатъчно е да вселим езика на елините в школите и църквите, в книгите и писмата.

Владиците с облекчение възкликват:

— Това да се иска.

— То най-лесното...

— Готови сме...

Но Серапион, горчиво присвил устни, тръгва покрай редицата им и измерва с поглед развеселените владци. Внезапно спира пред един снажен 35-годишен черноризец.

— И ти ли си готов, отче Данаиле?

Не разбрал иронията му, Данаил се навежда, целува му ръка и угоднически отговаря:

— Според божии повеления, владико!

Резкият вик на Серапион стресва всички, а Данаил се дръпва назад, като ударен през лицето:

— Лъжеш дори когато ме гледаш в очите! Пезевенк си ти и нищо повече! Напълнил си епархията с копелета. — Хваща го за расото и гневно го разлюлява. — За смях си направил свещените дрехи!

Данаил не може да диша от уплаха. Помен не е останало от предното му самочувствие:

— Прости ме, владико! Прости ме, владико!

Наоколо плисва смехът на владците.

Серапион се обръща и с широки крачки се приближава до един шкембелия.

— Кажй символа на веруюто, отче Изидоре!

Смутеният духовник примигва. Мъчи се с хрисимо изражение да се измъкне от неудобството, но Серапион го подканя строго:

— Слушаме те всички!

— Вярвам в господа... Вярвам във... вярвам във...

— Вярваш... само в червото си вярваш! Една молитва не знаеш. А си обърнал митрополията на свинарник и кокошарник. Владишкият ти дом мирише на печено месо и вино през две каази.

Уплашен, Изидор се струпоява на колене.

— Смили се, владико, всичко ще ти изповядам, само се смили!

Серапион го отблъсква, нервно прави кръг около масата, като че ли очертава непреодолима стена между владците и нея.

После рязко спира и се обръща към всички:

— Тъжно е, че точно сега нашите избранници не са достойни за избора ни. Стига сте служили само на себе си! Сянката на свети Константин ви зове под своя скипър!

— Ще му служим, владико свети!

— Честен кръст, ще му служим! — бързат да се прекръстят всички, за да смирят гнева му.

Серапион ги гледа продължително, внушаващо, после посочва масата и с променен глас додава:

— Почетете трапезата, както е обичаят. Господи, благослови хляба и солта в дома ни!

Като отвързани, владците се втурват към трапезата. Не се виждат лицата им, а само лакомите ръце, всяка със свой характер, приличащи си единствено по широките черни ръкави. Те грабят от протокалите и маслините, от печените ястия, от белия хляб, от виното и ракията...

Висарион не сяда на трапезата. Той не може да откъсне от Серапион възхитения си поглед.

Едва сега забелязваме, че между гостите са Евлоги и кир Димитраки. Евлоги остава прислонен до една от завесите. Той е като вцепенен. Кир Димитраки досадливо го дърпа за ръкава и пита:

— Какво ще речеш, кир Евлоги?

Евлоги промълвя със страхопочитание повече на себе си:

— Какъв ум! Какви мисли! А ние не виждаме по-далеч от носа си!

Димитраки е доволен от възторга му. Приближава се към Висарион и му прошепва нещо.

Висарион се обръща към гостите с тържествен глас. Той е още под впечатлението на Серапионовите думи:

— Братя!

Стаята утихва.

— В помощ на нашето дело са и благочестивите миряни. Младият човек тук е кир Евлоги, най-знатният търговец в Солун. Той не знаеше, че е от гръцки корен. Но ние му открихме. От деца още помним тачения му род. Майка му, лека ѝ пръст, беше племенница на драмския епископ, пръв приятел на нашия баща, вечна му памет! Приемете го с любов и доверие, както бог ни учи да приемаме за връщането на блудния син!

Ръцете с черните ръкави вдигат чаши за наздравица.

Евлоги гледа като изумен. После изумлението му преминава в радост. Той се втурва и целува ръка на Висарион:

— Благодаря ти, отче! Изпрати утре човек да дам дарове на манастира!

* * *

В двора на кир Евлоги стои Паисий, объркан от непознатото място. Той вижда стълбата, тръгва към нея и с тежки крачки започва да се изкачва. Но трепва уплашен, усетил, че се разврежда старата рана. Спира омалял и неочаквано за себе си прошепва:

— Ти ли, Стояне, ме доведе тук?

„Не, Паисие, ти сам пожела!“ — категорично отговаря гласът на разтревожената му съвест.

Стреснат, Паисий се дърпа на по-долното стъпало, а сянката му остро се изрязва върху бялата стена:

— Но аз дойдох по манастирска работа...

„Не крий греховните си мисли под божията дреха! Ти дойде заради Бена...“ — отеква дълбокият вътрешен глас.

— Не! — прошепва задъхан монахът и се притиска към паралета.

„Дойде да видиш кръшния ѝ стан...“ — говори като че ли надвесената сянка.

— Не! — уплашен възразява монахът.

„Дойде да чуеш смеха ѝ...“

— Не!

„...защото ти влезе в господния дом с мисълта за нея!“

— Не! Не! — задъхва се Паисий и закрива лицето си с длан.

След малко омалялата ръка пада и той отново, с просветлени очи, по детски доверчиво промълвя:

— А какви ще видя очите ѝ? — Пристъпва нагоре, загледан в нацфтялото по чардака мушкато. — Ако са радостни — ще я забравя...

„А ако са тъжни?“ — пита вътрешният глас.

Паисий отново потреперва. Спира се.

„А ако са тъжни?“ — настойчиво се повтаря въпросът.

Паисий протяга ръка, като че ли да отмести някого от пътя си, и повелително шепне:

— Махни се, Стояне, махни се!

Но в гласа му има повече безсилие, отколкото решителност.

На чардака излиза сияещ Евлоги:

— Влизай, влизай, даровете са готови!

Паисий припряно изкачва стълбите.

Вече са в стаята.

— Чест е за тебе, Стояне, че те е приел такъв умен духовник!

Бена е в родилна постеля. Паисий гледа в земята. Надолу гледа и Бена, потънала от срам заради мъжа си. Неловко мълчание. Бена не се стърпява, повдига се на лакти и с лице, изострено от болка и уплаха, пита Паисий:

— Не е ли сторил грях стопанинът ми, Стояне?

Паисий се вълнува от срещнатия поглед и погълнат от мъката ѝ, забравя, че трябва да ѝ отвърне. Евлоги протяга ръка към главата ѝ и със смях я успокоява:

— Глупавата ми гълъбица. Та сам пратеникът на патриарха ми внуши истината. Може ли да бъде грешно?

Тя не приема ласката му и се захлупва на възглавницата. Паисий не може да остане повече в стаята. Бенината мъка се натрупва в гърлото му и го души. Той рязко се извърща, излиза на чардака и се сили да си поеме дъх, за да не извика.

Евлоги върви след него, уж, че не забелязва нищо. Изчезнала е само предишната му любезност. Той изважда от кемера си дълъг наниз жълтици. Със сила откъсва една и я дава на Паисий:

— Дарявам я на Хилендарския манастир, за да се слави мое то име и името на жена ми и сина ми на всички служби и молитви!

Паисий поема жълтицата и поглежда към двора, където слугите товарят две мулета с дарове. И без да продума, бавно тръгва по стълбите надолу — една, две, три...

* * *

Веднъж, дважд, трижд... удря чукът върху новата гръцка табела, която окачват на кир Евлогиевите дюкяни.

А старата, със славянските букви, лежи захвърлена на земята.

В метоха. Паисий отключва долапа, където е сребърният иконостас на Богородица. Остава жълтицата на перваза пред нозете ѝ и се моли искрено, с вярата на отчаян човек:

— Смили се над душата ѝ! Залутана е като гълъбица между ястреби.

Сълзи напират да бликнат. Той изтрива очите си с ръкав. На вратата на метоха застава млад човек в европейско облекло. Той е видял в гръб моления се калугер и не смее да влезе. Усетил присъствието на чужд човек, Паисий се обръща, но разплаканите му очи още повече смущават непознатия и той започва да се оправдава:

— Видях отворено. Искях да попитам — ще отива ли някой за Света гора да ми бъде другар. Опасно е сам по пътя...

Паисий отговаря съдържано:

— Ние тръгваме утре. — Помълчава малко и отново се обръща към събеседника си. — За кого да кажа на моя изповедник?

— Янис Ставридис от Кипър — леко се покланя младият грък. — Учих в Рим...

Паисий го изглежда подозрително и явно неприязнено минава край него, приближава се до мулетата и започва да ги разтоварва.

А Янис е непринуден, беззлобен:

— Отивам във Ватопедския манастир. Ще преподавам история в „Атониас“. Велико нещо — гръцка академия!

Паисий вече избухва:

— Владици ставате, академии правите, в чуждински земи учите — все за това, как по-хитро да купите душите на българите...

Ставридис е изненадан, но разбира гнева му:

— Грешниш, брате. Та сам ректорът на академията е българин. И името му говори за това: Евгений Булгарис.

Паисий гледа недоумяващо:

— Българин ли казваш?...

* * *

Вместо очаквания отговор на Янис виждаме уплашеното лице на Висарион. Те са вече по пътищата на Света гора.

Паисий се мъчи да вдигне падналата под тежестта на мехове-те мъска. Янис се суети край него. Животното прави усилия да стъпи на краката си. Висарион гневно укорява монаха:

— Така ли се води натоварено добиче? Без малко да се разпилее стоката.

Паисий не може повече да се владее. Изправя се пред изповедника си и хвърля открито в лицето му:

— Грешни дарове са това. Дори добичето не може да изтърпи тежестта им.

Поразен от неочакваната дързост на послушника си, Висарион слиза от мъската, заглежда се напрегнато в лицето му и бърза да обюзди опасното му непокорство:

— Не е дадено на простите люде да съдят делата на божии-те служители.

— И когато благославят лъжата ли?

Висарион потреперва, но още се мъчи да се съдържи:

— Което е внушено от бога — то е истинно!

Но Паисий кипва:

— Не на бога е тая истина. Сменяме мирските си имена, за да му служим. А защо е нужно да сменяме рода си? Та това е най-страшният грях!

Висарион прочита в очите на младия монах категорична присъда на своите планове. Готов е да се нахвърли върху него. Но присъствието на чуждия човек го възпира и той изрича с достойнство:

— Каква неблагодарност! С хула ни се отплащат заради безмерната милост, че им позволяваме да се прислонят до нас като равноправни наследници на свети Константиновата слава!

Едва сега се намесва и Ставридис, неясно още на чия страна:

— Измислена е славата на Константина. Не за нея ни тачат по света учените люде, а за Омир и Есхил, за Аристотел и Платон. за Термопилите и Спарта...

Той е опиянен от гледката наоколо и от събудените спомени.

— Европейците четат за нашето минало от книгите и се учат да ни подражават. А ние тук го откриваме във всеки камък, във всяка шепа пръст, цялата ни земя говори за него! Погледнете тая бразда, която отделя полуострова!

Недалече пред тях се вие почти заличена от времето падина.

— Кой грък би я прекрачил без вълнение! Преди векове чутовният Ксеркс прокопал тук канал, за да издебне и победи елините, но Олимп видял само нечуваната гибел на могъщия му флот. Бразда, открила безсмъртие!

Паисий е навел глава и слуша, поразен, смазан от величието на това, което чува.

„Колко много знаят! А какво мога да разкажа за българите аз? — виновно звучи гласът на болката му. — Как дръзнах да съдя такива учени мъже!“

А Висарион се е загледал към скалистия връх и с пророческо вдъхновение изрича:

— Велик е промисълът на патриаршията да обедини всички под едно име и един език. Иде възкресният час на Византия!

— Оттук моят път се отделя! — обръща се Янис към Паисий, отгатнал мъката му. За него са казани тия думи — подчертани, внушаващи, но все още неизречени с открития им смисъл. Дали ще го разбере?

Ала Висарион го разбира. Подозрение помрачава лицето му, но решава да приема думите в буквален смисъл, качва се на мъската и махва с ръка:

— Лек път

Паисий повежда безмълвно мулетата.

Янис гледа след тях.

* * *

Натоварените мулета влизат в двора на Хилендарския манастир. Чули чаткането на копитата, монасите излизат от килиите си. Паисий подава поводите на първия монах, който се приближава, прекосява двора и се изкачва към килията на Лаврентий. Висарион го проследява с присвити очи, в които зрее неведомо решение.

На двора монасите критично разглеждат даровете един по един и пресмятат цената им.

4.

Лаврентий се е наклонил загрижено над брат си.

Паисий е изморен, но вълнението от преживяната обида е по-силно:

— Помогни ми да се изуча, да стана човек между хората, а не безсловесна твар!

— Но отец Висарион е най-книжовният в Атон!

— Търговец е той, не книжовник! С български души търгува!

Лицето на Лаврентий остава непроменено. Той слага ръка върху рамото му:

— Смири душата си, Паисие! Мнозина по дяволско внушение говорят против калутерите.

— Но аз с очите си видях! — скоква Паисий.

— Млад си още и не бива да вярваш на очите си. С отца Висариона ще стигнеш висок духовнически сан. За това моля бога да те вразуми.

— Не искам да уча при него! Ще отида в новата академия на Ватопедския манастир.

— Няма да те приемат там.

— Ректорът е българин... — и тръгва.

Лаврентий се спуска след него. Но Паисий е захлопнал вече вратата след себе си.

Игуменът остава сам с тревогата си:

— Господи, помогни му по-скоро да прогледне за своята светлина. Утоли с мъдростта си глада на душата му!

* * *

Паисий бърза нагоре по стръмния хълм, на върха на който е разположено новото здание на школата „Атониас“. Множество стъпала, постлани с плочи, водят към академията, а от двете им страни се зеленееят новопосадените кипариси. Паисий се спира пред стълбите. Сега вече крачките му стават по-неуверени, по-несмели. От академията излизат на тумби току-що разпуснатите за почивка студенти. Зарадван, Паисий ги приближава и пита:

— Как да намеря българина Евгений?

Двама души се спират и вдигат недоумяващо рамене:

— Тук няма такъв. Сгрешил си.

— Нали това е академията „Атониас“, на дидаскалос Евгений

Българина?

Тогава неколцина прихват да се смеят. Заобикалят го и други:

— Какъв ти българин. То името му е Булгарис.

— Земляка, значи, търсиш, а? — нескрито издевателствува друг.

— Някой се е подиграл с тебе — сериозно казва един студент.

— Евгений Булгарис е велик гръцки философ и учител.

Отгоре по стълбите се чува несилен глас:

— Какво има, момко?

При тоя глас всички се отдръпват и правят път на дидаскалос Евгений. Тяхното страхопочитание се предава и на Паисий. Той замръзва на мястото си с устремени нагоре очи. Булгарис слиза двете стъпала, за да се изравни с учениците си:

— Той ви казва истината. Аз съм българин. И признавам за свои ученици само тези, които знаят да уважават хората по достойнство, без да мислят за потеклото и народността им.

Заедно с Евгений Булгарис е и Ставридис.

Осмелен от неговото присъствие и от думите на учителя, Паисий се изкачва съвсем близко:

— Приемете ме в академията.

— Къде си учил досега? — пита загрижено Булгарис.

— При отец Висарион. Зная вече да чета и пиша.

Студентите отново прихват, но строгият поглед на учителя им ги пресича. Булгарис слага ръка на Паисиевото рамо:

— Това е първо знание — да се чете и пише. А ние тук учим картезианска философия, политични науки, метафизика...

— Значи не може... — Паисий се обръща и сломен тръгва по стъпалата надолу. Подкосените му нозе едва го носят.

Все така изморен и отчаян, той преминава двора на манастира, сяда на пейката под лозницата, свит, с отпуснати ръце, с мъртви очи. Изведнъж съзира, че горе на чардака, до килията на Висарион, са се събрали всички монаси. Заинтригуван, той се изкачва при тях. Но вратата на Висарионовата килия е затворена. Отворена зее съседната. Пред нея е застанал отец Лаврентий. Наоколо му стоят калугерите. Всеки от тях държи по нещо — кой расо, кой ковчеже, кой черга или възглавница.

Лаврентий поема от ръцете на един непознат мирянин кутия от чешмиферово дърво.

— Раздадохме по братски всичко, оставено ни от покойния монах Дамаскин. Добрите миряни, които ни известиха, че той е загинал от меча на неверниците, успели да спасят кивота. С него отец Дамаскин разнасяше утешения и събираше помощи за манастира...

Паисий е поразен от чутото. Приближава се до един от миряните и пита шепнешком:

— Агаряните ли?

— Агаряните, в Свищов — му отговаря най-младият.

Лаврентий е отворил кутията, в която върху кадифе лежи бял къс от челната кост на череп. Игуменът продължава:

— Тук е лобът на свети Козма. Кой ще поеме кивота от отсечените ръце на отца Дамаскина? Кой ще утеша унижените и ще спаси оскърбените?

Той вдига очи, но всички гледат в земята — не биха искали да срещнат погледа на игумена.

Сега Паисий разбутва калугерите, минава зад Лаврентий, изправя се до него и се обръща към монасите:

— Ще ме признаете ли, братя, за достоен?

Лаврентий поглежда към брат си и нескрит ужас изкривява лицето му. Откъде дойде?! После се овладява и с маска на безразличие му отвръща:

— Млад си още, Паисие. Не си завършил учението си.

— Отец Дамаскин беше безкнижен! — извисява глас Висарион, облегнат на дъговата рамка на вратата си.

Паисий се обръща към гласа. Лаврентий също поглежда на-там. Погледите на двамата братя се срещат: Паисиевият — решителен, Лаврентиевият — тъжно примирен.

Паисий пристъпва. Лаврентий му подава кутията, благославя

го и навежда насълзените си очи. Монасите се пръскат, почувствували, че двамата братя трябва да останат сами. Само миряните — неопитни и несведущи — стоят все така загледани в калугерите, помислили, че ритуалът за връчването продължава.

Паисий вижда сълзите на Лаврентий и иска да му внуши своя възторг от случилото се:

— Не страдай брате! Затворени сме тука като на дъното на кладенец. Дори небето ни е отмерено само с един кръг.

Лаврентий среща погледа на Паисий — зажаднял за хората. Този порив го плаши още повече. С последна надежда хваща раменете му:

— Не ти ли стига този кръг небе, като ти напомня за бога?

* * *

Високо сиво небе, изцъклено над земята като око на мъртвец. Слънцето кърви към залез, забулено в мъгла от прах. Черда добитък като подгонена се спуща по каменист скат. Препъват се животните, претъпкват падналите, бързат за водопой...

Първите вече стигат до реката. Но реката я няма. Само коритото ѝ се зъби със сухите си камъни. Добичетата ровят с крака чакъла, душат с попукани ноздри, грапавите им езици лижат влагата на изровения пясък и това разпалва още повече жаждата им. Осви-репелите животни вдигат глави и реват разногласно, страшно, безпомощно...

Наоколо е пустош. Дълбоки пукнатини са наскрили нивите. Изсъхнали стъркчета висят по ръбовете им.

Сред нивите се извисява стар дъб, разперил два клона към небето, почернял от сушата през лютата зима. Под парцаливата мусянка са се стълпили хора за молебен. Скулите им са заострени, лицата са хлътнали като на светците по иконите. Но широко отворените очи гледат с надежда.

Сред тях е изправен Паисий — блед, развълнуван. Той държи в ръцете си кивота с лоба на свети Козма и търси думи да обнадееди изнемогващите от глада:

— Да се помолим, братя, небесата да ни пратят дъжд.

Един старец се приближава към Паисий.

— Да направим курбан, отче! Добитъкът и без това загива!

Млад мъж се надига и виква:

— Не проливайте повече кръв! Тя изгори семената! От човешкия курбан се разгневи господ. Дъжд, дъжд трябва да я измие, за да роди! — и той протяга нагоре ръце, но не молитвено, а искащо, повелително.

Паисий издига кивота над главите. Хората се струпват и коленичат под него. Поемат го. С благоговение го докосват устните на коленичилите и над кутията от чемширово дърво се изреждат различни лица — млади и стари, разплакани и съсредоточени...

Изведнъж някой извиква:

— Хора, вижте, дъбът се моли за нас!

Върху гаснещия залез остро се откроява силуетът на дървото. Двата му почернели клона се събират, извисяват се към небето като огромни, богомолно протегнати ръце на ранен великан. Над тях

уплашено крѣжат птиците, чиито гнезда от жегата и от сушата са се превърнали в разжарени огнища.

Само монахът остава прав. Миг се суети, после сграбчва най-близкия коленичил мъж, с голямо усилие го отскубва от земята и какво да види! Човекът е захапал суха прѣст с коренища и дѣвче. Гладът крещи в очите му, а почернялата му уста едва прошепва:

— Хляб! Хляб! Хляб! — шепотът завършва с вопъл, събрал последните сили за живот.

Паисий се дръпва уплашен, но в следващия миг се сеща, брък-ва в пазвата си и изважда оттам кърпата с почернелия къс хляб, оставен му от Кирил.

Мъжът влива костеливи рѣце в коматчето. Но Паисий го из-трѣгва:

— То сега не може да те нахрани, брате!

Към коматчето се протягат вече и десетки други рѣце. Не се виждат лицата на селяните, а само гладните рѣце, всяка със свой характер, приличащи си единствено по дрипите, които висят вместо рѣкави.

— Това е свят хляб, чудотворен... — С трескав поглед Паисий шари над главите на хората и изведнѣж се вира в голямата пукна-тина пред краката си:

— Нека го посеем в тези бразди и те ще нахранят всички ни...

Хората го гледат недоумяващо, все така с протегнати рѣце. Някой прѣв осъзнава думите му:

— Да го посеем, братя! — и същите рѣце се спускат стрѣвно към земята, вливат нокти в нея и изравят гнездо. Паисий поставя почернялата коричка и грубите рѣце гальовно я затрупват с прѣст, готсви да чакат раждането ѝ.

Паисий се изправя. Обнадеждените очи го изгарят. Нима така трябваше да излѣже своите братя в най-тежкия миг от живота им?! С олюляващи се движения хваща мъската и прекрачва да избяга, но повярвалите в него хора искат да го задържат при себе си. Вкоп-чват се в рѣцете, в нозете, в дрехите му:

— Стче, моли се за гладните...

— ...за болните...

— ...за злочестите!

Паисий ги благославя пътъом, за да не убие надеждата им, и бърза, без сам да знае накѣде.

Силуетът му изчезва в прахуляка, нажежен от залеза...

* * *

С изтерзани, питащи очи бърза монахът да излезе от дълбока вековна гора, а иззад стволите го посреща тревожният въпрос на измъчената му обич:

„Глад с утеха насища ли се?“

* * *

Бърза монахът да влезе в едно планинско село и пак го насти-га гласът на съмнението му:

„Рани с молитви лекуват ли се?“

* * *

Някъде в далечината жени припават на гробище. Думите им

се губят, разнесени от вятъра, но словата на собственото му прозрение не могат да заглъхнат:

„Зло с молитва преборва ли се?“

5.

По железните входни порти на Рилския манастир някой чука нетърпеливо, тревожно. От горния кат бързешком слиза калугер и се втурва към портата:

— Кой е?

— Българин.

Калугерът Йосиф отваря вратата и се дръпва, уплашен от лицето на госта — изкривено от остри спазми. Познаваме Паисий. Личи, че едва се е довялякъл дотук.

— Гони ли те нещо, брате?

— Мъка, мъка... — прошепва повече за себе си Паисий.

— В нашия манастир всеки намира утеха.

Паисий прекрачва. Все така озадачен, Йосиф го повежда през двора.

В олтара на манастирската черква Йосиф е коленичил и с благоговение отваря скъпо ковчеже, в което се пазят мощите на свети Иван Рилски.

— Дано мощите на свети Иван Рилски върнат покоя на душата ти.

Паисий ги гледа съсредоточено, но безпокойството продължава да плете по лицето му мрежа от сенките си. Калугерът затваря ковчега, целува капака.

След малко ги виждаме пред големия сандък. Йосиф изважда от него старинен хрисовул със златен печат, вързан на копринен конец и го подава на Паисий.

— Дано тази светиня върне бодростта на духа ти.

Паисий го поема и се зачита:

„Йоан Шишман в Христа бога благоверни цар и самодържец всем болгаром и гърком.“

Ръцете му несмело се протягат към златния печат. На лицевата част на печата е представен царят в цял ръст, с корона, облечен в одежда, посипана с бисерни зърна. В дясната си ръка държи скиптер с кръст, а в лявата — свитък. Образът на печата оживява и застава като истински пред поразения взор на монаха:

... Манастирската порта се отваря широко. По калдъръма святкат искри от копитата на буйни коне. С цялото си царствено до-столепие в манастира влиза Иван Шишман със свитата си. А през разтворените порти, докдето стигне погледът, се чернеят гъстите редици на бойците му. Фигурите им са полуприказни — в стила на рисунките от Манасиевата хроника. Слухът на монаха се изпълня от възторжен химн:

„Калпаци им като черен облак,
сабите им като ясно слъце,
мъждраци им като тъмна гора,
войвода им сам цар Иван Шишман...“

Пред замъгления поглед на Паисий отминават конник след конник. И изведнъж зениците му се разширяват още повече: с копия в ръце преминават воини, чертите на които са му близки. Та това са ония орачи и овчари, на които чете молитва за дъжд под дъба. А след тях — познатите ни хора от кервана. Открива се фигурата на Стале. Воинското шествие и керванът се преливат едно в друго. И отново след върволиците плътва мъглата, позната ни от легендата. И отново през разкъсаните ѝ вълма — високо над копията заблестява с острите си лъчи звездата.

И чуваме как Паисий горещо прошепва:

— Звезда-керванджийка му трябва на този народ. Звезда керванджийка...

А мъжете преминават един след друг, като че ли нямат край. Горят очите им. Блестят мечовете им. И все по-силоно ехти песента им:

„... войвода им сам цар Иван Шишман...“

Води гласът на Стале.

— Воини! — чуваме отново шепота на Паисий.

Видението изчезва. Пред нас са широко отворените и вдъхновени очи на Паисий. Устните му повтарят в унес:

— Воини!

Чул тази дума, библиотекарят се изплашва и хуква към прозорчето:

— Турци ли? Къде са?

— Не, българи! — възкликва монахът, все още загледан в онова, което Йосиф напразно търси върху спокойната величествена гледка отвън.

Освободен от първата уплаха, сега библиотекарят се спуска към Паисий. Твърде странно е поведението на госта. То е събудило у Йосиф тревожно подозрение и той енергично посяга да изтръгне от ръцете му хрисовула.

— Дай го, брате! Манастирска светиня е това...

— Не манастирска, а народна! Ако можеха всички българи да я видят...

Библиотекарят недоумява. А Паисий продължава замечтано:

— Да я понеса със себе си и да тръгна по оброчища и аязми, при знатни и прости...

— Не може, брате, сам разбираш — почти извиква библиотекарят и отстъпва към вратата.

Паисий се опомня с горчевина:

— В много книги се намира писано за българската слава. Но не може всеки човек да има тези книги, да ги чете и помни... Трябва да се събере всичко в едно...

Последните думи го сепват. Той отново ги повтаря, за да проумее с какво го вълнуват:

— Трябва някой да събере всичко в едно...

С изненада Паисий прозира в смисъла на казаното. То чертае пред него ясен и осмислен път. С голяма възбуда изважда от торбата си дивит, после тетрадка, подпира я върху капака на отворения сандък и преписва на първия ѝ бял лист: „Йоан Шишман цар българом и греком в лято 1373“.

А изплашеният калугер вече тича по стълбите надолу...

6.

Дворът на Хилендарския манастир. Стале току-що е слязъл от коня. Паисий не може да се нарадва — обръща се ту към Стале, ту към коня, който гали глава в лицето му.

— Все си си същият, Стояне, щом и конят те позна.

— И същият, и друг — горчиво се усмихва Паисий.

Говори Стале, а очите му загрижено преценяват посърналия побратим. Той не може да сдържи тревогата си. Приближава го. Опипва раменете му, мишците му...

— Какво е станало с теб? Залинял си като изскубнат стрък.

— Виждаш, каменисто е тук — опитва се да се пошегува

Паисий.

— Чудя ти се — да се съсипваш за един манастир. И аз слувам на чужд имот, но го правя за децата си — от аргатлък да ги спася. А ти за какво?

Без да дочака отговор, сменя от коня дисагите и вече с променен глас подхваща:

— Изпраща ме Бена.

— При мене ли? — прекъсва го уплашен Паисий.

— При игумена. Нося дрешките на детето ѝ да им прочете за здраве. Тукашната треска вече две деца ѝ взема.

Стале подава на Паисий дрешките. Той ги поема непохватно.

Стале продължава:

— Станала е жив мъртвец от страх, че господ ги наказва зарад греховете им.

— Тя грях няма, така ѝ кажи!

Стале го прекъсва:

— Аз няма да се връщам в Солун. Бързам да догоня кервана, че пътищата са размирни...

Паисий се изплашва от мисълта, че точно сега ще остане сам. Развълнувано хваща Стале за ръката:

— Научи ме с какво да ѝ помогна. Всичко бих сторил.

Стале навежда глава и въздъхва:

— Намери човек да върне дрешките. Но не се бави, че детето гасне.

С горчивина махва ръка за раздяла и пришпорва коня си. Паисий се заглежда в малките дрешки.

* * *

Сред стаята е вързана за тавана шарена люлка. Бена се е надвесила над нея и милва челцето на детето си. Влиза прислужницата:

— Започна ли пак?

— Започна и го унесе — умората на лицето ѝ издава много безсънни нощи, а от зениците ѝ струи безмерна тревога. Безкръвните ѝ устни зашепват молитва: „Богородице, не го наказвай за нашите грехове. Невинна душица е то.“

Прислужничката се доближава до нея с желание да ѝ помогне. Изведнаж се сеща:

— Иди, Бено! Със своите ръце вземи мир от потурчената черква на свети Димитър. Мирото ще го спаси.

Обнадеждена и припряна, Бена отива до иконостаса, взема каленото кандило, надниква пак в люлката и изтичва навън.

* * *

В Солун забързано влиза един калугер. Виждаме го в гръб. Дърпа със сила умореното муле. Минава под арката и изведнъж пътят му се препречва от многолюдна тълпа, обградила отвсякъде потурчената черква „Свети Димитър“.

Минарето се извишава над всичко. До един стълб тълпата е най-гъста. Там е изписана иконата на светеца, а под нея камъните таят влага, която бавно сълзи. За тези сълзи се трупат хората, мажат с тях челата, гърдите, недъзите си. Блъсканицата се превръща в бой. Успяват да се проврат само най-силните.

През тази блъсканица се сили да си пробие път и монахът. От другия край през тълпата се промъква една жена, със смъкната от блъсканицата кърпа:

— Пуснете ме! Аз съм жената на кир Евлоги. — Тя е готова на всичко, само да се добере до мирото. Но я изблъскват.

Монахът се спуща към нея. Познаваме го едва сега, заедно с Бена.

— Стояне! — изхлипва тя. — Детето ми умира! — и залита.

Паисий я подкрепя да не падне. Трескаво изважда от пазвата си дрешките и ѝ ги подава:

— Ето! Нося ги!

Тя изпуска каленото кандило. В безумен порив сграбчва дрешките и хуква към къщи. Паисий я следва.

Една жена ги вижда, спира се и богобоязливо се кръсти.

* * *

Люлката е неподвижна. Прислужничката е прегърнала изплашено двете ѝ шарени прашки. Сълзите се търкалят мълчаливо по бузите ѝ.

Паисий и Бена се стъписват на вратата, с ужас разбрали, че нещастieto ги е изпреварило.

Бена притиска към гърдите си донесените от Паисий дрешки и с последна надежда се втурва към люлката, изтръгва детето, прегръща го силно — не иска да го отстъпи на смъртта. Паисий се приближава и кротко отключва ръцете ѝ:

— То не е вече твое.

Слага детето на миндера.

Отчаяна, Бена се свлича в краката му:

— Не можа ли да ми простиш, Стояне, че господ така ме наказва?

На вратата е застанал Евлоги. Скръбта не може да го овладее. Унижението на жена му пред този прост български калугер събужда у него дива злоба. Втурва се, изправя я и изсъсква в лицето ѝ:

— Блудница! С греховното си мляко зачерни дома ми.

Бена се дръпва назад, поразена от думите му. После се хвърля върху детето си и потъва в безмълвен, безнадежден плач, който разлюлява измършавялото ѝ тяло.

Паисий се накланя към Евлоги, готов да го удуши или с един замах да го смаже. Ако очи можеха да изгарят, Евлоги мигом би станал на пепел. Той се изплашва от събудената у Паисий ярост, гърбом си отваря вратата и се прислонява до гредата на чардака, като не изпуска от очи присвитите яки ръце на монаха...

Но те си остават така, като замръзнали. Заплющават само ударите на думите му, по-тежки и от юмруци:

— Не каляй душата ѝ, безроднико! Не е виновна тя. Кръвата на бащите и дедите ни въстана, за да затрие позорното ти име, дето го продаде за светогорските маслини! — и с всяка дума се приближава към него.

Ужас разширява очите на Евлоги. Той инстинктивно протяга ръка назад да се опре на нещо. С неосъзнато движение се впира в стеблото на цъфналото мушкато и безсилна ярост сгърчва пръстите му около него.

... Чудно хубавите китки изпълват погледа ни, потрепват и започват да ронят цветелистите си един по един, докато останат само оголени стръкчета...

7.

В двора на Хилендарския манастир. Отец Лаврентий, Паисий, Евтимий и един млад човек излизат от църквата. Лаврентий подава голям ключ на Паисий:

— Вземи, Паисие, и отведи госта в библиотеката.

На две-три крачки от тях стои Висарион. Явно той е чакал да излязат от храма.

— Отче игумене, позволи ми да попитам кой е гостът?

— Сърбинът Йован Раич. Търси из старите ни книги вести за историята на своя народ.

Висарион се приближава още повече.

— Похвално дело е замислил младият човек. Скоро ли е бил в патриаршията? Не ми ли носи новини от моите приятели там?

Раич не подозира играта му.

— Не съм минавал през патриаршията, отче. Идвам с параден поход направо от Русия.

— От Русия ли? — Висарион провлечено акцентува въпроса си. — А как е получил ученият човек патриаршеско позволение за хилендарската библиотека?

Отец Лаврентий и Йоан Раич едновременно питат:

— Какво позволение?

Висарион сега се обръща само към Лаврентий.

— Без специално позволение от патриаршията никой чужд човек не бива да влиза в светогорските библиотеки.

Паисий и Евтимий са възмутени:

— Но досега никому не е искано това!

Йован Раич е обиден.

— Защо да съм чужд човек. Чета лекции в духовната патриаршеска школа на Карловци.

Висарион не отстъпва:

— Да бяхте си набавили писмо.

Раич се обръща с молба към Лаврентий:

— Отче игумене!

Висарион го прекъсва:

— Докато аз съм в дома на Богородица, не ще оставя да се по-тазва патриаршеската воля. — После учтиво напомня на Лаврентий:

— Писането на история е светско дело, а не манастирско.

Лаврентий е видимо засегнат, но не е редно да противоречи на Висарион пред чуждия човек и пред младите монаси. Ръцете му нервно прехвърлят ключа, без да могат да се успокоят и да намерят сми-сьл на движенията си. После се овладява, издърпва от пояса си дъ-лъг синджир и нанизва тежкия ключ на него. Подхванат от олюля-ващите се крачки на разстроения игумен, вековният пазител на биб-лиотеката се удря в коленете му. Висарион го проследява с поглед миг-два и уплашен да не е прекалил, се втурва да го догони:

— Отче игумене! Отче игумене!...

След като се е отдалечил достатъчно, за да не го чуват млади-те, Лаврентий изчаква Висарион и го пресреща с укор.

— Книжовната мъдрост е хлябът божи, отче Висарионе! Защо да го заключваме от гладните очи на хората?

— Но добрият стопанин хвърля хляб само на своите кучета! — и Висарион се кръсти богобоязливо. — Ще ни прости ли бог, ако с неговия хляб отхраним сатанинска мисъл? Знаем ли за какво е до-шел гостът?

Лаврентий се замисля. Явно, последните думи на Висарион са угасили прежната му неприязнь.

Висарион улавя този миг на колебание. Покланя се леко и се отдалечава.

* * *

Нош над манастирския двор. Всичко е притихнало, спи. Само горящите в черквата кандила хвърлят светли петна през прозорци-те. Два силуета пресичат светлите петна и се изгубват. После тихо се почуква на вратата на една килия:

— Кой е?

— Свои.

Йован Раич отваря вратата. Пред него застават Паисий и Ев-тимий.

— Искате ли нещо, братя?

Без да продумат, те изваждат изпод широките си раса книги, хрисовули и ги поставят на масата. Раич за момент се стъписва. По-сле нетърпеливо започва да ги прелистя. Нетърпелив е и Паисий:

— Тук има някои исторически вести. Ще ти помогнат ли?

Раич не му отговаря, потънал в унеса по страници и пасажи. Монасите излизат и след малко се връщат с нови книги. Паисий е прегърнал цяла купчина, върху която се крепят няколко обковани сборника и два пергамент. По лицето му, изкривено от болезнен гърч, се чете голямо усилие да се задържи на крака. Понечва да сло-жи книгите на масата, но се похлупва върху тях и се свлича на пода.

Раич вдига глава уплашено. Втурва се да му помогне:

— Какво ти е?

Паисий отваря очи и едва разлепя устни:

— Ще мине...

Евтимий трие слепоочията му, подлага възглавници под главата му и говори повече на себе си като молитва:

— Така си е отредено от бога. Набере ли сила душата на човека — плътта му започва да тлее...

— Какво говориш! — негодува Раич.

Паисий се надига с усилие. Съвестно му е, че заради него гостът се тревожи. С разтреперана ръка сочи към книгите, за да отклони вниманието му от себе си:

— Това е всичко. Останалите са църковни — като че ли се оправдава.

— Голяма добрина ми сторихте! — възкликва Раич и посяга да го подкрепи.

Но Паисий вече е надмогнал страданието на тялото си. Сега отново го завладяват терзанията на мисълта му и той бърза да ги сподели с учудения гост:

— Всичко е разнесено вече: изгорено, удавено, скапано по зимници и килии... По много манастири търся, но съвсем малко намирам. Така ли ще се забрави нашето име, брате?

Раич е поразен от величието на този повален на земята човек. Тръсва глава.

— Няма да се забрави! Има писано и ще се пише! — и изважда от торбата си два големи тома. Отгръща единия и зачита: „Българите са страшни за целия свят, малък народ, но непобедим.“

Вдигнат като че ли от чутото, Паисий се изправя на крака.

— Ще ми позволиш ли да препиша нещо от тези книги?

Те са грабнали и погледа на Евтимий.

Раич се усмихва издайнически.

— Вземете ги за спомен. Написани са от латинеца Цезар Бароний. На руски са отпечатани по приказанието на самия цар Петър.

Паисий не смее да се докосне до драгоценния дар и се суети. Оглежда ръцете си, премного груби за такава светиня. Раич го приближава:

— В нашата библиотека в Карловци има и други книги с весели за славяните и българите...

Паисий впира в лицето му изпълнения си с тъжен копнеж поглед:

— Да можех да дойда. Да можех...

За да го успокои някак, гостът се обръща към Евтимий:

— Ето той ще дойде. Аз ще му помогна да препише всичко...

Но Евтимий смутено навежда лице:

— С клетва съм обречен да не напускам Хилендар до края на живота си. — И за да прикрие вълнението си, излиза.

* * *

Навън е съмнало. Насред двора е изправен Лаврентий. Монасите наоколо бързат. Едни белосват стените. Други мият чардаците. От фурната носят дъски с големи бели хлябове.

* * *

В килията при Раич и Паисий се втурва уплашен Евтимий.
— Бързай, Паисие, Висарион замазва славянските надписи в черквата.

Паисий скоква. И двамата калугери просто хукват.

* * *

Лаврентий стои на двора и строго следи приготовленията. Дотичват разтревожени Евтимий и Паисий:

— Бързай, отче игумене. Скверният храм.

— Кой? — пита изумен игуменът.

Монасите тичат, без да отговарят. Игуменът тръгва неспокойно след тях.

* * *

В притвора на храма отец Висарион диктува на млад калугер, който изписва гръцки букви върху замазаните с боя славянски.

— Напиши сигма и титла, Николос.

Евтимий и Паисий се изправят пред Висарион. Паисий кипва:

— Защо обиждаш славянския храм, отче Висарионе?

Висарион се обръща, неприятно изненадан, но когато вижда Лаврентий, се овладява. Без да удостои повече с поглед нито Паисий, нито Евтимий, той обяснява на игумена:

— Знаеш, гостът, когото чакаме, е пратеник на патриарха. Как ще обиждаме взора му със славянски надписи?

Паисий просто не е на себе си. Изтръгва четката от Николос:

— Добродетелните гости уважават законите на дома, който ги приема!

Лаврентий се спуска към брат си да го удържи:

— Смири се, Паисие! На гръцки или на славянски — нали са все християнски слова. Агарянският меч е вдигнат еднакво над всинца ни. Нужно е да се братимим в името на Христа, а не да враждуваме по племена и езици!

Получил подкрепа, Висарион просъсква към Паисий:

— Престани да гневиш бога, додето не те е наказал, както Кирила.

Тези думи смразяват Евтимий. Той поглежда първом Паисий, върху лицето на когото още лежи сянката на току-що преживяното страдание. После суеверно вперва поглед в картината на Страшния съд, под която е застанал приятелят му. Случайно ли точно над главата му е изображението на дявола, подгонил с трирогата си вила грешниците към огъня? И ужасен, вдига ръка пред очите си и отстъпва...

Паисий с нескривана закана запокитва четката и излиза.

Николос я вдига и отново продължава работата си.

Тържествено литийно шествие. Излезли са всички калугери да посрещнат госта извън манастира. Шествието се предвожда от иконата на Богородица. А зад нея са Лаврентий, гостът и Висарион.

Бият камбаните и звънът им прелива в химн.

Долу на двора монасите чинно се отправят към трапезарията, нареждат се като стена от двете страни на пътеката и навеждат глави. Гостът преминава и влиза пръв. Всички го последват и тихо заемат местата си. Яденето е най-богатото, каквото познава манастирът: риба и плодове, вино и варено жито.

Гостът благославя трапезата и сяда. Изважда от пазвата си малък требник, отгръща го на отбелязаната предварително страницата и казва на гръцки:

— Днес е празникът на светците Кирил и Методий. Слушайте тяхното житие и внимавайте! — и с поглед търси кой да го прочете.

— Евлогите! — с писклив глас извиква Николос.

— Евлогите! — високо и гръмогласно произнася Паисий от другия край на масата.

Гостът се обръща към Паисий, чиято снажна осанка и красив глас спечелват доверието му, и той вдига ръка за благослов. В един и същ момент Лаврентий и Висарион протягат ръце да спрат госта, но той не ги забелязва и подава на Паисий книгата.

— Прочети го, сине, за пример на смирените монаси.

Паисий поставя требника на специалната за такива случаи масичка и без да гледа в него, започва да говори:

— С какво бяха свети братята Кирил и Методий? Те съчиниха писмо на славянски език и така спасиха моравските славяни от понемчване, а българите — от погръчване.

Монасите се вцепеняват. Мнозина навеждат очи към ястията, за да не видят какво ще стане. Гръкоманите неспокойно поглеждат към отец Висарион. Лаврентий няма сили дори да се изправи. Гостът дръпва силно стола си назад и с необикновена за преклонната му възраст енергичност извиква:

— Защо сквернословииш, грешнико?

— Измъкнете го бързо навън! — заповядва Висарион.

Николос се опитва да измести Паисий от масичката и започва да чете на гръцки високо, за да надвика всички.

Но го заглушава гласът на приближилия се до лицето му Паисий.

— О, неразумни и юроде! Поради що се срамиш да се наречеш българин и не четеш и не говориш на своя език?

Николос поглежда към Висарион, който му кимва насърчително, и отново извисява пискливото си гласче:

— Аз съм син на светата православна църква, редена от гръцкия патриарх в Цариград. Неговите слова тача и ниции други...

— Но в миналото нашата църква се е редяла от български патриарх на български език.

Гостът се разлюлява от гняв:

— Лъжеш, сатана!

— В светите книги тъй пише.

— Всички писмена славят само великите елини, а за българите никъде нищо няма писано.

В това време изпратените от Висарион трима монаси издебват Паисий издад гръб, улавят го и го повличат навън. Той се съпротивлява и продължава да вика:

— Има и ще го видите...

Гостът гледа разярено след него. Висарион и Лаврентий се приближават и го успокояват. Висарион се преструва на равнодушен:

— Прости му, владико свети. Нещастник е. Преди години господ му взе ума. Той е изпитанието на нашата обител.

Лаврентий е побледнял от страх и кима в съгласие с думите на Висарион. Гостът се успокоява. Кръсти се набожно и състрадателно.

— Господи, упокой душата на уродивия!

* * *

В това време Паисий напуска манастирския двор — решителен, съсредоточен. Бърза по познатия ни път към „Атониас“.

* * *

В трапезарията на Хилендар, успокоени, всички ядат чинно. Само Евтимий и неколцина около него са обронили глава. А пискливият глас на Николас продължава четенето на гръцки.

* * *

Евгений Булгарис седи в креслото си пред голяма маса. Върху нея са разтворени дебели книги. До тях — издялан от дърво глобус. От мастилницата стърчи перо.

На стената е окачена астрологическа карта със знаците на зодиите. До нея на висока мраморна масичка е поставен човешки череп, опрян върху голямо евангелие в сребърна обковка.

И влезият за пръв път тук трудно може да реши какъв е Евгений Булгарис. Учен ли? Астролог ли? Философ ли или само модернизирания теолог? Кабинетът потиска с предметите си, всеки от които говори за невиджана ученост, за нещо различно от познатото.

До прозореца стои Ставридис. Развълнувано следи изражението, с което учителят слуша Паисий. А Паисий не смее да се мръдне. Заковал се е до самия праг. Гласът му е треперлив, неравен:

— Българският род загива, учителю! От агарянско насилие! От безчестието на гръцките владии. Те грабят бедните орачи и копачи, овчари и занаятлии.

Евгений Булгарис е вече прав. Изненадан от думите на простия монах, той се приближава към него и го поучава:

— Право говориш, брате! Народите трябва да се спасят от ада на агарянското насилие. Та те са мирни корабници, земеделци и пастири. Войните и беззаконията, както казва големият Жан Жак, са чужди на природата им. Ние, грамотните, сме призвани да се борим за тържеството на Великия Разум върху тая прекрасна земя!

Паисий се приближава вече по-непринудено и доверчиво:

— Роби сме били родени навеки. Така говорят, а простите

люде им вярват и влачат ярема, защото не знаят за миналата българска слава. Само българите нямат историческа книга. Напиши я, учителю, за да ги спасиш.

— Малко се знае за тях — отговаря Булгарис.

Паисий изважда от торбата си двете книги на Цезар Бароний:

— В тези книги е писано... Русите ги превели от латински...

— Но това е Цезар Бароний! Той е черпел от много източници! А ние нямаме нищо запазено — тъжно поклаща глава Булгарис.

Сега Паисий се осмелява да извади от пазвата си и двете тетрадки:

— Години вече събирам по летописи и грамоти историческия спомен. Тук съм записал всичко намерено.

Паисий подава тетрадките. Ставридис се наклонява към тях:

— Похвално дело си извършил, брате!

Булгарис ги разлистя съсредоточено. После ги оставя до дебелия томове на Бароний. Те са смешно малки до труда на латинския историк. Паисий с трепет очаква присъдата:

— Потрудил си се, но то е само една звезда на небето. Докато не се открие нещо голямо, затрупано в земята или в праха на книжовните хранилища, история, каквато имат другите езици — не можем да направим.

Паисий взема тетрадките и двата тома на Бароний. Прежната му доверчивост се е стопила. Очите му гледат остро:

— Не съм учил като вас. Мислех, че може... Сбогом.

Излиза навън. По стълбите го догонва Ставридис:

— Не унивай, брате! Търси!

Паисий няма какво да му отговори. Усмивва му се горчиво.

* * *

Паисий бърза по начупената пътека през планините. Стиснатите устни, пламтящите очи издават неизмеримото му външение. Провесените върши го шибат по лицето, но той не усеца. Бърза, бърза.

На един превал спира.

В подножието на скалата ярсно се блъска морето.

Паисий сякаш потъва в грохота на вековния двубой между земята и водата. Но трескавите му мисли го откъсват от света. И той изведнъж като че ли оглушава.

Става тихо, страшно тихо.

Блуждаещите му очи се спират ту върху морето, ту върху планината.

— Ами ако не се намери това голямо, нужно за историята на българите...

Устните са все така стиснати. Слушаме гласа на мислите му. И като планинско ехо многократно се повтаря:

„За историята на българите“...

— ... Нима споменът за моя народ ще погине?

И като отговор на съмненията му, ехото подема думите:

„... ще погине...“

„... ще погине...“

— Но аз ще го намеря! — кълне се вътрешният глас.

„... ще го намеря...“

„...ще го намеря...“ повтаря планината, открила върху здрачените си вече очертания едрата фигура на монаха.

А ехото прелита върхове и долини, разлива се по равнините. И все тоя здрач, и все тия черни хоризонти, над които не се е разсъмнало като че ли от векове... И отново грохотът на морето, което не може да прегризе скалата.

8.

Бена, цяла в черно, се връща от гробищата. Срещу нея, сякаш я е причакала, върви млада жена, хванала тригодишното си дете за ръка. Когато приближава Бена, тя се спира.

— Калимера, кирице, пак на гробища ли си ходила?

— Такъв ми бил късметът, коконо. А може и грях да имаме със стопанина си, че господ ни взема децата.

Вместо да отмине, гъркинята я приближава.

— Ако е до грях, твой ще е, кирице. Че синът на кир Евлоги, ей го на, колкав порасна — и тя безсрамно тласка към нея детето си.

Бена улавя детето да не падне, закрепява го на крачката му, пуска го и тръгва безмълвно по улицата надолу.

* * *

Бена говори с Евлоги твърдо, стаила безмерната си скръб. В чертите на лицето ѝ са замръзнали и решителността, и гордостта на балканджийската ѝ кръв:

— Ще си замина с кервана!

— Опомни се, Бено, какво си намислила!

— Потъпка си първен родното име. После сгази честта на стопанката си. Мълчах. Но сега, когато зачерни и името на дома си, не мога да мълча. Домът на човека е там, където растат децата му. Твоето дете е в чуждо гняздо. Само кукувиците вършат това. С кукувица не искам да живея! Прокълнато пиле е тя.

— Постой, Бено! Нали чакаме дете. Може в него да ни е късметът.

— Излъгал си се. Твоето дете расте, а моите са в земята. Всеки да си живее с късмета.

* * *

Керванът излиза от Солун. В покритата с чергило кола са Бена и хаджи Лазко. Бена не смее да го погледне от срам, но устните ѝ, изпръхнали и напукани, мълвят бавно дума по дума.

— Не ме съди, че се връщам. В безчестие не мога да живея. Да бях сама, друго щях да сторя! Но живот нося под сърцето си. Искам да го родя при свои, в планината... И въздухът е отровен тука!

* * *

Една лястовичка пак се рейва пред кервана, забързана вече в обратна посока към село. Стига до стряхата на Хаджилазкови и започва да лепи разрушеното си през зимата гнездо. Скоро гнездото е излепено и тя, щастлива, литва в небето...

* * *

В стаята на хаджи Лазко. Хаджийката реди дрехи в една бяла бохча. Стале стои прав пред стопанина. На паралията пред хаджи

Лазко свети купчина бели пари. Хаджи Лазко ги пуска една по една в кожен кемер и нарежда бавно:

— Ще ги дадеш на отца Лаврентия. Склони го да върне Стоян, та да ги задомим. За опрощение ще построя кула на манастира, ще харижа две сребърни десници и 30 хиляди гроша от солунския капитал.

Лазковица е наредила даровете и по старешки е отпуснала ръце в скута си. А те се гушат в престилката ѝ една до друга като наплашени птици. Хаджи Лазко се изправя, приближава към Стале и наставнически додава:

— Па не замръквай по пътищата. Сребро носиш.

Но Стале като че ли не го чува. Той изцяло е погълнат от мисълта за срещата с най-близкия си приятел.

Вратата се отваря и на прага застава тържествуващо Бена, прегърнала едногодишното си дете:

— Секул проходи!

Слага го на земята и детето уверено прекрачва към Стале. Той го вдига поривисто на ръце.

Хаджи Лазко се кръсти: „Доживях да чуя смеха ти, дъще.“

* * *

Стале е сложил даровете на масата пред отец Лаврентий.

— Това ми е поръчано, отче игумене. — Помълчава малко и после се осмелява да се доизкаже. — Добре ще е да се върне Стоян на село. При нас по ще му е лесно.

Лаврентий се е замислил дълбоко:

— Не е за калугер той. Буйна е душата му. Топи го като свещ.

* * *

Трапезарията е изпълнена с монаси. Отец Лаврентий довършва:

— Сега решавайте, братя, казах ви всичко.

Изправя се Висарион:

— Сам бог е внушил това желание на кир хаджи Лазко, за да спаси нашата обител.

Евтимий скоква. Монасите около него се раздвижват. Обезпокоен да не е обидил Лаврентий, Висарион побързва да се доизясни.

— Дължим на каймакамина 27 хиляди гроша, на патриарха 15 хиляди гроша. Дарът на хаджи Лазко ще ни спаси от разорение.

Николас се изправя и с пискливото си гласче подкрепя:

— Двете сребърни десници ще украсят новите икони на Арахангел Михаил и на свети Георги в гробищната черква.

Изправя се и друг монах:

— Кулата пак ще издигнем посред двора — отдалеч да посреща и изпраща гостите.

Паисий ги слуша с наведена глава. Не се стърпява и извиква:

— Не бързайте да пресмятате цената ми, калугери! Няма да се върна в село — и излиза.

Всички замръзват от изненада.

* * *

Навън Паисий се олюлява от мъка. Мислил ли е, че някога самичък ще върне Бенините стройници.

Стълбите скърцат под тежките му стъпки. Вратата на библиотеката се отваря още щом я побутва с рамо. И едва прекрачил прага, се струполва на първия обкован сандък. Тук поне ще се заслони от обидните погледи на калугерите.

Но Стале го следва разтревожен. Спира до вратата и плахо надниква вътре. Лавиците са отрупани с тежки книги. А той за първи път вижда книги. Обвзема го неизразимо чувство на страхопочитание. И суетливо сваля калпак — пред книгите ли, пред Стоян ли?

Но раменете на Паисий потреперват. Това изтръгва смутения кervанджия от вцепенението.

— Вразуми се, Стояне — зазвучава гласът му по-скоро укорно. — Не слагай на сърце думите на калугерите! Помисли за себе си. Свой дом, своя челяд...

Замъглява малко, но не може да удържи мечтата си:

— Ще впрегнем воловете и право в Глазнидол! Пускай корени! Че виж и дървото, дето е без душа, първен корени впила в земята, пък тогава извисява върше...

Паисий не се помръдва. Стале разбира, че думите му не го докосват, и завършва някак виновно:

— Ти сам ми каза, че за Бена ще сториш всичко.

Едва сега Паисий извърща глава. Две сълзи се изгубват в брадата му:

— Жаля я, побратиме, както никой друг! Но аз вече се обрекох да служа на рода си и ако се откажа, с нищо не може да се откупи грехът ми.

Доближава се до Стале и му доверява най-съкровено си:

— Намерих истината за българите! Велика истина!

Стале недоумява. Паисий бърза да му обясни:

— Като хляб и лек! Трябва да я разнеса по земята ни!

Тези думи отключват мислите на Стале:

— Като песните ли?

Паисий кимва. Мълчаливо се срещат разбиращите се погледи.

— Тогава забравяй за какво съм идвал. — В думите на Стале има и мъка, и благоговение. Пръстите му смутено мачкат калпака. Тръгва си заднешком, на пръсти, сякаш напуска светилище.

На двора го чака конят му. Стале се притиска по детски до шията на добичето, сякаш иска да му довери нещо, за което душата на Стоян е глуха вече. После отвързва поводите му и го извежда от манастирския двор.

* * *

Паисий е в легло. Скърца от болки зъби и диша тежко, със затворени очи:

— Гризе ме, сякаш змия съм изпил...

Евтимий се суети край него.

Навън се чува глъчка. Виковете стават по-отчетливи. Евтимий се изправя до прозореца. В манастирския двор се е втурнал разлукувалият се кон на Стале. Седлото му е килнато на страна. Животното е обезумяло от страх и тича в кръг. Калугерите бягат изплашени и викат:

— Паисие! Паисие! Излез!

Евтимий изтичва навън. Паисий отваря очи. Чува името си и познатото тревожно цвилене на коня. Изправя се и се залепва на прозореца. Виждат се болните му трескави очи.

* * *

Очите му са все така широко отворени. Той е на двора. Милва коня по челото и се мъчи да го успокои. Конят доверчиво е сврял муцуна до лицето му, но все още пръхти.

Паисий протяга ръка да го погали по шията и дръпва дланта си като опарена. Тя цялата е окървавена. С разперени от ужас пръсти, той я приближава към лицето си. Не иска да повярва на жестоката вест.

— Господи, истина ли е това?! — несвястно шепнат устните. — Стале, побратиме!

И безкрайна жал разтърсва гърдите му.

Монасите се отдръпват, изплашени от вида на Паисий. Само отец Лаврентий се приближава и кротко му шепне:

— Успокой се, Паисие, бог не наказва когото мрази.

Паисий го гледа все така безумно. Шепотът му преминава в протестен вик:

— Той има четири деца!

— Господ се грижи за птичките си.

Сега Паисий отрезвява. Жестоките християнски думи превръщат мъката му в бунт:

— Те затова агаряните нямат правда и съд, защото ние учим робите на смирение!

И тръгва. Монасите се отдръпват, а конят доверчиво го следва. Жаждата за отмъщение напират. Паисий повтаря отново, но вече като клетва: „Стале, побратиме“.

Омраза го души. С окървавената си ръка се хваща за гърдите, мъчи се да разкопчае расото си. Разкъсва го!

Последните му сили са изчерпани. Краката му се подкосяват и той се свлича на земята...

* * *

Но в очите още има сила. Тя ще пламне. Ще го вдигне отново и ще го върне в килията му. Там са книгите и тетрадките. Пред тях — единствените си съветници — Паисий ще изкаже мъката си.

Устните му се разлепват от същите думи, които неотдавна беше казал на Булгарис.

„Българският род загива! Трябва му история, учителю, за да се спаси.“

Навън е вече нощ.

А погледът му, пронизал мрака, се блъска в насечения хоризонт. И сякаш през високия му бряг започва да прелива песента на Иваншищмановите воини, които затъмнили слънцето с копията си.

На масата стои отворена чиста тетрадка. Изведнъж ръката на Паисий енергично се протяга към перото и започва да записва, а устните му заговарят бавно с плътен глас това, което в момента се появява на листа:

„История славянобългарска.

за българския народ
царе и светии
и за всички български деяния“...

Монахът трескаво отмята страница след страница. Перото скърца, изтъпява се. Той посяга към ново и не чува нито звъна на самадрата, нито величествения химн на тежките камбани отвън... Тук владее всепобеждаващият ритъм на Шишмановата песен.

А в двора монасите посрещат Рождество Христово. Обикалят църквата с хоругвата на Христовото раждане и пеят славословия за спасителя.

Николос държи високо хоругвата и за миг устремява погледа си към единствено светещия в целия манастир прозорец на Паисий, където се люшка от пламъка на свещите сянката на приведената му пишеща фигура.

Вдъхновените от празника монаси пеят:

„Роди се Спасителят! Роди се Спасителят!

Камбаните им пригласят.

Пак виждаме перото и чуваме как скърца, скърца...

Навън шествието със запалените вощеници продължава.

* * *

Перото уморено се клати между грубите възлести пръсти. Слага точка. Спира колебливо. После пак точка. Пак спира. Започва две-три букви. Задрасква ги. Олюлява се в размисъл и ляга върху недописания лист.

Ръката се протяга към разтворена книга. Сега виждаме Паисий в библиотеката. Върху грубо скована маса са отгърнати множество сборници. Хрисовулите са изопнати и подпрени с камъчета. Той се зачита. Вътрешният глас издава това, което поглъщат жадните очи:

„Името му беше Иоан, а простите люде го наричаха Кало-Иоан — ще рече Добър Иоан...“

Монахът посяга към перото, но пак се връща към друга книга:

„Тоя Калоян бе убит от свети Димитрия край Солун, защото погази светите закони...“

Очите сверяват неспокойно източниците. Искрят от мисъл. На кого да се довери? Отчаян, се накланя към книгите и сякаш иска да изтръгне от тях човешки говор:

— Гласове, гласове, кой от вас е истинският?

Безсилната му жажда да прозре през вековете изопва лицето, после го сгърчва в остри спазми. Той се взира в лавицата с книги.

Лавицата се разделя на две половини, които полека се разтварят като царски двери и откриват бездна от непрогледен мрак. И от дълбочината на този мрак с тежки стъпки бавно се приближава самият Калоян, в ризница и шлем. Спира, полага двете си ръце върху висок воински меч и с отекващ глас изрича:

— Уби ме край Солун военачалникът Манастиър, защото бях страшен за враговете на българите...

Обръща се и със същите тежки крачки се отдалечава в тъмнината. Протегнатите ръце на Паисий не могат да го задържат.

Към тях из мрака изплува строгата аскетична фигура на па-

триарх Евтимий. Той държи голям сборник в обковка и го подава... сякаш в протегнатите Паисиеви ръце.

— Делата му бяха славни! Тук разказах за тях, аз, Евтимий, патриарх Търновски...
И бавно се отдалечава.

Ехото от стъпките му неусетно преминава в удари от падащи камъни. Втурва се красив младеж. Ужасен, той брани с вдигнати ръце главата си. Камъните не се виждат, но техните удари са толкова остри, че се усеща как ваят като градушка. Секват.

Юношата спира, поглежда към нас и изрича спокойно:

— От София съм. Георги. С камъни ме убиха агаряните, дето не рачих да се потурча...

Думите му се удавят в екналата отново каменна градушка. А над главата му, на мястото на сключените закрилящи ръце, се извива ореол. И юношата изтичва в непрогледния мрак.

Ударите на камъните са се прелели в истинско чукане по вратата. Паисий се сепва. Избърсва потното си чело. Отърсва глава от виденията и се втурва да отвори на късния гост. Изненадан, се дръпва назад.

На прага стои Ставридис.

Оново в библиотеката. Ставридис е приседнал да си поеме дъх и разказва накъсано:

— Обявиха ни за еретици... Събориха академията... Гонят ни от цялата Отоманска империя...

Умората е надмогната. Сега се отприщва гневът:

— Но това няма да ги спаси! Мислехме си, че идваме тук да отворим очите на простите люде, а то нашите очи прогледнаха. Самс оръжието ще осъществи идеите на Великия Разум! За гръцкия народ друг път няма!

Паисий го гледа прехласнато. Приближава се до него. Слага ръка на рамото му:

— Какво ще правиш сега, Янис?

— Отивам в Европа, а после пак тук ще се срещнем!

— И аз ще тръгна с теб. Ще търся в Немско книги за историйката си. Време за чакане няма!

В църквата игуменът благославя края на службата:
— В мир да дочекаме пришествието Христово!
Монасите се покланят и излизат.

Янис вдига очи към тъмния прозорец и продължава замечтано:

— Ех, да можеха българите да помогнат от север, сърбите — от запад! Но робията ги е удавила. Рано е още за тях.

— Никога не е рано за един народ да е узрял за свободата си — прекъсва го Паисий. — Лани пламна Ески Заара, край Бельово шета хайдушка дружина, а Емин паша още помни силата на пиротчанни... Буни се Българско, брате, отколе се буни! Прост съм аз, но едно зная — искаме ли да изгорим къщата, трябва да я подпалим от четирите къшета!

На вратата отвън Николос подслушва. С кого разговаря Паисий. Не се стърпява и влиза:

— Имаш ли малко вода, Паисие? Замръкнал съм без капчица.

Паисий му подава цялата стомна и бърза да затвори вратата, за да се усамоти с госта си.

— Ако се дигнем задружно българи, гърци и сърби — ще сри-нем робията...

Николос улавя опасните думи, грабва от прага и торбата на Ставридис и хуква към килията на Висарион. Висарион му отваря сънен и малко ядосан. Николос се шмугва като змия и затваря след себе си.

* * *

В килията на игумена Лаврентий. Върху масата са сложени глобусът, човешкият череп, картата с астрологическите знаци, познати ни от кабинета на Булгарис. До тях лежи кожената торба на Ставридис. Лаврентий гледа с погнуса, като че ли са му показали най-отвратителната твар.

Висарион не е на себе си:

— Този човек е омагьосал брата Паисий. Възвлича го в смъртния грях. Предай го на възмездието, за да се избавим от него!

Лаврентий трепва неспокойно:

— Но той е християнин.

— Еретикът не е християнин! Той е по-страшен и от неверниците. — Висарион издига и двете си ръце в желанието си да го увери в своята искреност, после ги протяга към предметите на масата със заканително движение:

— Виждам сатанинския огън, който запали вчера академията „Атониас“. Ето го и под покрива на нашия манастир. Утре ще бъде късно да го угасим!

Лаврентий го приближава разтревожен и търси съвет в очите му. Висарион не пропуска страха на игумена:

— На твоите ръце сме поверени всички, брате игумене. Как ще отговаряш пред Богородица?

Лаврентий се изправя пред важно решение — внушителен, едър.

* * *

Сега Лаврентий се покланя дълбоко. Пред него на миндера, постлан с китеник, седи усмихнат каймакаминът на Света гора. Той му подава една пендара, вързана на бяло копринено шнурче:

— За голямото добро, което стори на падишаха, папаз Лаврентий.

Встрани стоят изправени онбашията и двама заптии и чакат заповедите на каймакамина. Пендарата им вдъхва почтение към монаха.

Но Лаврентий се дръпва назад:

— Това е дълг на всеки негов поданик, каймакам ефенди.

Каймакаминът си прибра жълтицата:

— Аферим! Аферим! — после рязко се обръща към онбашията и нарежда: — Хванете веднага опасния човек и вързан, го доведете тука.

Заптите излизат.

Лаврентий се покланя в знак, че иска да си тръгне, но каймакаминът е в добро настроение и не бърза да го пусне. Плясва с ръце.

— Кафе за гостенина! — и великодушно сочи на Лаврентий да седне до него на миндерлъка.

— Не съм достоен за тая чест, каймакам ефенди. Дай ми воля да си ида. Баща съм на манастира и трябва да си бъда там — и за добро, и за зло. Съмнение и тревоги го глождат. Той не може да остане повече тука.

— Имай вяра на моите хора, папаз Лаврентий — успокоява го каймакаминът и настойчиво му сочи място на миндера...

* * *

Лаврентий препуска. Конят е потънал в пот. Вече приближава манастира. Изведнъж дръпва юздата и конят се изправя. От манастирската порта излизат заптите и водят вързан Паисий.

Висарион ги изпраща, но щом съзира коня на Лаврентий, дръпва се и се прикрива.

Лаврентий посреща заптите. Изненадата от това, което вижда, го разтърсва, свлича го от коня. Той се люшва да падне. С усилие пристъпва шейсетгодишният човек и впива ръце в юздите на онбашията.

— Защо него?

Турците го поглеждат изненадани, скачат пъргаво от конете и дирят с очи Висарион.

Сега Лаврентий се обръща към Паисий:

— Кой скри еретика?

— Такъв човек никога не е идвал в манастира! — студено и дръзко отговаря Паисий.

Лаврентий е поразен. Бунтовността не може да се скрие под монашеските дрехи на брат му. Тя прозира във всичко: в разчорлените му коси, в страшните пламъци, лумнали в зениците му. Дори турците я виждат, хващат ръцете му, извиват ги назад...

Лаврентий се отдръпва ужасен. Улавя главата си и простенва:

— Господи, какво стана?!

Изчакал удобния момент, Висарион излиза пред игумена:

— Тежко ни е на всички, брате. Но заразеният, останал при нас, е по-опасен от избягалия прокажен.

Вместо да се подаде на утехата му, Лаврентий се отдръпва и от него, отстъпва бавно назад със същия въпрос в обезумелите си очи: „Какво стана?! Какво стана?!“

Висарион призовава каноничните думи на помощ:

— Не оставяй, отче игумене, викът на кръвта ти да заглуши Христовата повеля. Не слагай смъртен грях на неопетнената си душа!

Лаврентий с върховно усилие понечва да го приближи, за пръв път останал глух към думите му. Огънят в очите му не предвещава нищо добро. Само с един поглед Висарион улавя всичко и усърдно се втурва към турците:

— Това е родният брат на игумена. Освободете го. Съжалете стареца!

Онбашията недоумява. Той е объркан от непредвиденото по-

ложение. „Може би има грешка. Игуменът не говореше на каймакамина за брат си.“

— Но какво ще кажа на пашата?

— Кажи му, че лошите хора по това се познават, дето две нощи не преспиват на едно и също място.

Турците отвързват Паисий. Качват се на конете и потеглят бавно, колебливо.

Лаврентий не може да повярва на очите си, че Паисий е изтръгнат от опасността. Понечва да се приближи към него, но студенината и вътрешният бунт, изписани на лицето му, спират игумена.

Паисий го отминава с широки крачки и влиза в манастирския двор.

Старецът сега търси с очи Висарион, който изпраща заптиите.

— По какво да позная антихриста, господи? — простенва той.

След малко край него преминава Паисий, повел коня си. Без да се обърне към брат си, той потегля в обратна на заптиите посока.

Лаврентий остава сам. Цялото му тяло е разлюляно. Като пламък, блъскан от силен вятър, залитва ту в посока на отдалечаващия се Паисий, ту към Висарион. После се обръща и мъчително закрачва към килията си. Силите му едва стигат да прекрачи прага ѝ и той рухва пред иконата на Исус.

— Справедливо ме наказваш за греховната ми обич към него. Но той не е еретик! Щом безверникът се плаши и иска да го погуби, не е ли благословено намерението му, Исусе?

* * *

Зимна виелица пресреща Паисий на един планински хребет. Снежната мъгла бръска в очите, спира добичето. Монахът слиза и прислонява коня си до една надвесена скала. Вади от чувалчето сено, разтърква гърба му и пак тръгва през виелицата.

* * *

Конникът вече минава край вретенили ниви. По полето са излезли на работа селяни. Паисий просто се смъква със сгърчено от болка лице, като изпуска от безсилие поводите.

Конят навлиза дълбоко в нивата, помамен от буйната зеленина. Двама селяни го забелязват и се втурват да го изпъдят. В крайпътния ров те намират безчувствения монах. Суятят се край него. Монахът отваря уморено очи:

— Кои сте?

— Християни. Сърби. А ти накъде?

— За немската земя...

Селяните ахват:

— Душа ли ще сварваш, отче?

Паисий затваря очи. А въпросът отеква дълбоко в него:

„Душа ли ще сварваш?“

С мъка се изправя, поема поводите и тръгва.

* * *

Висока череша е протегнала натежалите си от плод клони над ново едноетажно здание. Над входната колона с големи славянски

букви е написано: „Духовная академия в Карловце „Покровъ Богоматери“.

В една от стаите, облепена с тежки библиотечни лавици. Книгите са строго подредени. Из тях се рови Йован Раич, повъзмъжал, с по-отмерени движения. В долния край на дългата маса е седнал Паисий и преписва от няколко разтворени книги. Тишината, спокойствието, строгото облекло на домакина го смущават и той се е свил с чувство, че по голяма милост е попаднал тук.

Но ето вдига очи и бърза да сподели с Раич съмнението си:

— Кое е право? Тук Мавро Орбини пише, че крал Петър бил убит по предателство, а в българското му житие съм намерил: „представил се к Господу в мире и тишине“.

Раич се приближава и взема тетрадката да прочете записаното. Очите му пробягват по нестройните редове и той все повече и повече се смущава, без да знае какво да каже на монаха. Най-сетне се осмелява:

— Брате, ти правиш буквени погрешки и много прости думи срещам.

— Не съм учил нито граматика, нито политика — отговаря Паисий, без да се обиди.

— Но учените славяни ще те укорят.

— За тях ще напишеш ти според законите — усмихва се добродушно Паисий. — А моята историяка ще бъде за орачите, за копачите и за простите занаятлии.

— Но те са безкнижни! Кой ще оцени труда ти?

Паисий се изправя възбуден:

— Не за своя полза, а за тях го събирам. Да знаят миналото си, за да не ги обиждат и гнетят.

Раич клати скептично глава:

— Векове ще чакаме, докато ни разберат безкнижните...

Паисий се обръща към сръбския учен, но думите са повече отговор на собствената му тревога.

— Сеячът не брои дните до жътвата. Децата му се вият гладни, но той не бърза да изрови семето от земята, защото знае, че тя ще му го върне стократно и ще нахрани грядущите дни...

Раич разбира — не историк седи пред него, а мечтател. Вдига рамене недоумяващо и... снизходително.

Паисий потъва в преписването.

— Муртагон с просто „о“ ли се пише или с „омега“?

Не получава отговор.

Оглежда се — професорът е излязъл.

Но той е оставил нещо след себе си — една капчица съмнение, която набъбва, вгорчава радостта от всичко постигнато, двои плановете, търси решение.

Без да сети, Паисий се изправя в размисъл и сякаш отговаря на излезлия професор — убедено, категорично:

— Та те само простото слово могат да разберат.

Но съмнението вече го загризва:

— А ще му повярват ли, като не е канонично? — в този въпрос има толкова тревога!

— Но нали и песните са наредени просто, а заради истината им хората ги носят в сърцата си. Истината им трябва, ако ще и от дън земята да я изровим! — и възторжен, че в тези думи е намерил опората, вдига ръка поривно...

9.

Същата вдигната ръка замахва да разбие с желязо зазиданата врата на чумавия параклис.

По една пътека към манастира слиза монах. Изведнъж се спира и се ослушва. Някъде наблизо се чуват удари. Дебнешком раздвоява с ръка храсталаците и през пролеза вижда, че Паисий и Евтимий разбиват вратата. Монахът ахва:

— Господи, чумата решили да отключат!

И хуква към манастира. И де кого настигне или срещне, му вика...

— Паисий и Евтимий отключват чумата!

— Паисий и Евтимий отключват чумата!

* * *

По стъпалата — разхвърляни камъни и хоросанови късове. През разбития отвор в параклиса прониква светлина. Целият му плочест под е отрупан с книги, омотани в тлъсти паяжини. Ръцете на монасите внимателно се протягат ту към един, ту към друг куп.

— Чумата! Колко хитро са го измислили гърците, а?

В дрезгавината се вижда как голям пергаментов ръкопис се разсипва на прах, щом се докосват до него. Един свитък е нашарен като дантела от мишки и молци. Закопчалките на някакъв сборник са ръждясали и с камък дори не могат да се отворят.

Евтимий изнася на светлина голям запазен сборник. Зачита се жадно. Дебелата книга го поразява с цветните си изображения.

— Слушай, Паисие: „... Славянските писмена са свети, защото ги създаде светият мъж Константин, наречен Кирил, а гръцките писмена ги сътвориха седмина езичници...“

Паисий се наклонява към книгата:

— Кой го е написал?

— Изкусен доброписец и художник! — отговаря Евтимий, все още в хипнозата от красивото оформление на сборника.

Паисий нетърпеливо го грабва от ръцете му, прелиства напред и прочита:

— „Отговори на Черноризец Храбър за буквите“. Черноризец Храбър! — прошепна поразен от откритието си.

— Ще рече храбър калугер — си пояснява Евтимий.

— Значи и преди нас са се борили срещу гръцките хули! — възкликва Паисий.

После вдига книгата високо пред себе си и като че ли се обръща към непознатия книжовник:

— Каго чума ли си бил страшен за тях, черноризецо?!

* * *

Поразяващата новина на монаха е разтревожила вече Хилендарския манастир. Дворът е заприличал на настъпен мравуняк. Над всичко се откроява едрата фигура на Висарион, който снове възбудено.

Монасите се тълпят към портата. По стръмната пътека вече влизат Паисий и Евтимий, прегърнали оцелялото съкровище от параклиса.

Висарион издига ръце и с цяло гърло вика:

— Анатема! Който внесе чумата в манастира — анатема!

Струпват се все повече и повече монаси, които повтарят:

— Анатема! Който внесе чумата в манастира — анатема!

Евтимий се спира. Но Паисий престъпва анатемосаната межда с купчината книги в ръце, тържествено, безстрашно.

Висарион му препречва пътя и застава лице срещу лице с него, забравил, че трябва да се преструва пред калугерите на уплашен от „чумата“. Останалите монаси замръзват на местата си.

Висарион изсъсква хипнотизиращо в лицето на Паисий:

— Приемаш анатемата! А помисли ли за спасението на душата си?

Паисий го изслушва с иронична усмивка и за да чуят всички, започва въодушевено, пророчески:

— Людете затова имат разум, за да мислят за спасението на душата си. Тревите и цветята живеят и умират тихо. Животните не знаят за смъртта и тя ги застига по пътищата. А хората я чакат през целия си живот. Какво могат да спасят от ноктите ѝ? Едно едничко нещо — душата си. Слабите я изпращат отвъд, при бога, да благоденствува. А силните бдят да я оставят жива на тази земя, на която се е родила, тук при хората. Може да премръзне, може да огладнее, но ще живее и след нас!

Монасите отстъпват недоумяващи.

— Това е богохулство! — опомня се пръв Висарион.

Но Паисий продължава, като пристъпва все повече към тях:

— Страшният съд ще настъпи тогава, когато хората забравят за спасението на душата си и я отнесат в пръстта. Тя ще опали нозете на живите с мъката си, ще изстуди семената с омразата си. От нея ще поникнат пламъци. Ще лумнат тревите, ще пресъхнат водите...

Монасите се разпръскват уплашени. На двора остава само Висарион. Той разбира, че калугерите ще се изпокрят, и бърза да ги събере:

— Братя, спрете да надвием антихриста!

Монасите се спират и го гледат в очакване какво ще каже.

— За какво стоите, калугери? Да влезем в килията му и да изгорим еретическите му книги.

Монасите се суетят. Но гласът на Висарион гърми по целия двор.

— Сам бог ни е избрал да се борим за славата му на земята! Час от монасите се събират и предвождани от Висарион, тръгват заплашително към килията. Другите остават на двора.

Обезпокоен от викането, Лаврентий е излязъл на чардака. Той разбира намерението им. След миг колебание се втурва към дъното на коридора, където е килията на Паисий. Изправя се пред вратата, страшно разперва ръце да я защити. Диша задъхано, тежко.

Паисий се мъчи да отблъсне напиралите по стълбите, но те го събарят на земята и продължават. Спират едва пред Лаврентий. Висарион го приближава:

— Това е волята на бога!

— Който пристъпи дори една крачка, той престъпва игуменската ми воля! — процежда Лаврентий.

Стоят Лаврентий и Висарион един срещу друг в мълчалив двубой. Висарион отстъпва с нескривана закана в очите си. Монасите го следват объркани.

На вратата остава все така страшен с развени бели коси и бяла дълга брада Лаврентий. Паисий го приближава. Взема десницата му, целува я и изхлипва:

— Брате...

— Бягай, Паисие! Тук вече няма място за теб — горещо и умопително прошепва Лаврентий.

* * *

Здрачава се. Следван от натоварения си кон, Паисий върви уморен, без да се обръща. Тежката манастирска порта се затвара зад гърба му и остро отеква звекът на желязото.

Излязъл е да го изпрати само Евтимий. Спускат се по пътеката мълчаливо.

На един превал Евтимий се спира до висок дървен кръст, отбелязал границата на манастирското землище. С болка протяга ръка напред към отдалечаващия се Паисий:

— Чакай, Паисие, да се простим.

Тия думи изтръгват Паисий от мълчаливата му вглъбеност. Той се обръща сепнат. Евтимий с мъка отронва:

— Нямам сили да прекрача междата...

И стои пред кръста, като разпънат от приковаващата го към манастира клетва и от любовта му към делото, което отнася със себе си Паисий.

Паисий пуска юздата на коня и с едри крачки се връща към Евтимий. Разбира мъката му и търси думи да го успокои:

— Нека и в тоя мрак остане една свещица... — и бързо тръгва, Все така изправен до кръста, Евтимий дълго гледа след него...

10.

Малка килия. В единия ѝ ъгъл са струпани дрехи за спане. Паисий е разхвърлял по цялата маса изписани листове. Нарезда ги внимателно и ги пришива един за друг. После взема чист лист, написва „Послесловие“ и реди на глас това, което ръката бърза да остави за спомен на хартията: „И имаше голям смут и несъгласие между братята. Не можах да претърпя това в Хилендар, излязох и дойдох в Изограф и тук намерих още много писания за българите.“

До масата на земята, върху пъстро извезано чердже, са натрупани хрисовули и пергаментни книги, тежко подвързани евангелия, сборници, минеи, които смайват с разнообразните корици, винетки и заглавия.

Паисий пришива и последния изписан лист.

— Конец!

Става. Разкършва болезнено рамене. Малкото книжленце се губи в големите му ръце. Монахът го поднася към светлината, която се процежда през кръглото прозорче. Разлиства книгата с неудар-

жима радост. Зацапана с петна от мастило, със задрасквания, с допълнения между редовете, но готова за среща с хората.

„От днеска нататък българският род история има и става народ!“ — говори погледът му, мечтателно устремен навън, а ръцете бавно приближават книжлето към уедрения дървен кръст, който виси на гърдите му. Книгата го закрива напълно и остава като нов знак на призванието му да служи на хората — заличил, отрекъл първия...

Вратата хлопва. Влиза среден на ръст калугер.

— Брате, Макарие! — посреща го Паисий с буйна радост. — Повиках те да ми препишеш тази мънишка книжица.

Монахът Макарий я поема в ръце. Критично я разлиства с професионалното си за преписвачите безразличие към съдържанието ѝ, и отсича:

— 150 гроша.

Паисий се дръпва изненадан, после тъжно казва:

— Нямам толкова.

Монахът го гледа изпитателно:

— Колко имаш?

— 120. Но тя е малка. Всичко 83 листа — тесни и къси.

Доброписецът се двоуми миг, после кимва в съгласие, взема книгата и сяда на масата пред извадените листове, пера и мастило.

* * *

Паисий диктува последните редове: „И събрах и завърших казаното в тази историйка за полза на нашия български народ...“ Остава развълнуван книжката до новоизписаните листове. После отваря малко сандъче, изважда кожена кесия и я изсипва до монетка върху масата. Макарий сякаш не вижда купчината грошове. Паисий е обезпокоен.

— Ако са малко — друг път ще ти доплатя.

Макарий става, премества парите към Паисий и с благодарен поглед изрича:

— Брате Паисие, и аз съм българин! — и за да скрие вълнението си, побързва да излезе навън.

Паисий понечва да го догони, но се стъписва. На вратата е застанал брат му — хилендарският игумен Лаврентий. Високата му фигура се е превила напред, раменете му са отпуснати, а погледът му тревожно опипва вещите в килията — преценява съдбата на прогонения от манастира брат...

— Случило ли се е нещо? — пита уплашен Паисий.

Лаврентий се мъчи да се усмихне, за да разсее безпокойството на брат си. Сяда уморено. Нищо не е останало от предишната твърдост на игумена.

— Получих вест от Бена. Исква да прати момчето си в манастира. Вика ме. А вече нямам сили.

— Аз тръгвам из Българско. Да го взема пътьом? — Паисий се приближава. Светлината от малкото прозорче пада върху лицето му и го откроява с восъчна жълтевина.

Едва сега, видял добре брат си, Лаврентий се дръпва уплашен. Сплъстени кичури коса, сплетени с гъстата брада, са изсмуквали

като коренище кръвта и силата от лицето му и върху пепелявата, изтъняла кожа са останали само очите — големи, болезнено светещи...

Лаврентий трескаво се вкопчва в раменете на Паисий:

— Това ли остана от теб? Откъртих те като скала от планината и те доведох тук да изтлееш... — по хлътналите старешки бузи се търкулват сълзи.

Но Паисий е изпълнен с безкрайна благодарност към него и търси да го зарадва с нещо. Посяга към току-що преписаната книга и вдъхновено я вдига пред очите му:

— Ето кивота, с който тръгвам на път...

А Лаврентий се вглежда още по-съсредоточено ту в него, ту в книгата и вече с променен глас прошепва на себе си:

— Все си си същият...

Затваря очи и горещо се моли:

— Закриляй го, господи! Покажи му правия друм, ако този е грешен.

Е П И Л О Г

Пътища! Пътища! Познати пътища!... Не към господа, а към хората.

Конят се олюлява от умора зад монаха. Посрещат го кръстопътища, разклони. Накъде да тръгне? Коя дия вода до съмишленик и другар?

После го виждаме в гръб...

На изток...

Изведнъж на запад...

Отблизо...

Далеч на хоризонта...

Отива забързан...

Връща се отмалаял...

Тъмнината го скрива и в мрака се вижда само силуетът му, върху разклоните на пътищата. Тези прашни ленти се гушат в здрача и сякаш очакват стъпките на силуета, за да затрептят сребристо бели там, откъдето мине той.

Най-сетне нишките им се събират в пламъка на огнище, запалено в проста селска ода. На светлината му Паисий чете историята.

— ...Разбили силно Мурадовата войска и посрамен го прогонили от България. Така българите се спасили тогава от турско поробване.

Паисий спира. Един старец с кърпен кожух се надига да види книгата. Няма лъжа! Истинска божия книга — с червени заглавки и красиви букви.

— Как се казва тая свята книга, отче?

— История славянобългарска.

Старецът се прекръства и с благоговение поучава останалите:

— Значи българско евангелие.

Седналият встрани терзия си вдява нов конец. Пръстите опипом търсят да му вържат възел. Той се навежда и пита:

— А пише ли някъде кога ще си идат турците и гърците?

— Все трябва да си идат, шом са на чужда земя.

В ръцете на едър мъж с бозяви потури виси броеница. Сепната от последните думи на монаха, тя се разбужда от вцепенението. Зърната зачаткват и в думите им се долавя нещо символично, съдбовно. Това като че ли помага на мъжа да намери търсените думи:

— Знаехме, че теглото ни е от века и го влачехме без ропот. Ама сега, като разбрахме другото, как ще живеем?

* * *

Пред портата под светлината на един фенер към десницата на Паисий се протягат за сбогом грубите ръце на селяните. И всеки тръгва в различна посока, като полюшва фенер. От висок поглед се вижда как тези фенери се отдалечават към различни махали и там, където движението им спира, светват прозорците на къщите — първа, втора, трета...

В такта на отдалечаващите се стъпки започва да се промъкват чаткането на конски копита. Върху фона на фигурите едва доловимо се очертават силуетите на конници с шлемове — видения от историята на Паисий, представени като изображения от старинните хроники.

А в далечината по лъкатушния път се губи фигурата на монаха. И от двете страни на пътя едно подир друго светват все повече и повече прозорчетата, сгъстяват се като съзвездия...

Съзвездията се стопяват в настъпващия ден.

Пред погледа бавно изплува голямото планинско село с Хаджилазковата къща на най-лично място.

Паисий отваря портичката на Хаджилазкови, спира се нерешително, после уморено изкачва стълбите на чардака. Похлопва на къщната порта.

Отваря му Бена.

— Стояне!... — и думите, недоизречени, умират на устата ѝ.

Синът ѝ Секул пристъпва с благоговение към монаха. Доближава се до него, улавя десницата му и се навежда да я целуне. Едно седефено кръстче на мънистено огърле се измъква при навеждането от пазвата му и се бялва разлюляно към черната дреха на калугера. Погледът на Паисий се спира върху кръстчето. Същото! Донесеното от Будим преди толкова години!

— Ти ли ще дойдеш в манастира? — пита Паисий детето.

То просиява. Бена протяга уплашено ръка. Впива пръсти в рамото на сина си и едва чуто промълвя:

— Искане да изучи четмо и писмо. Но те заклевам, Стояне, не го калугери! Само той ми остана.

Едва сега Паисий вдига очи и среща погледа ѝ — уморено, тъжно, но вече спокойно:

— Ще го научим на книга и пак ще ти го върнем. Вярвай ми, Бено.

Момчето е нетърпеливо:

— Дядо калугере, покажи ми книга. Никога не съм виждал.

Паисий се наклонява над него, милва рошавата му глава, после бръква в торбата. Жадно са отворени очите на момчето да видят най-чудното нещо на земята.

То поема с благоговение подадената му от Паисий книга. Гласчето му звънва като сребърна камбана:

— А какво пише в нея?

Вниманието ни се съсредоточава все повече и повече върху книгата. Тя наедрява. На кориците ѝ със славянски букви е написано:

„История славъноболгарская“

А Бена отдръпва белите завески на иконостаса. Кандилото го ри пред тъжната Богородица. Бена плаче от мъка пред раздялата, от радост след срещата. Тя протяга молитвено склучени ръце към иконата и пршепва:

— Благодаря ти, майко, че го изпрати! Керванджия е той — на добър път ще го изведе.

* * *

И отново коларски път. И отново трополи познатия ни керван. Пак е звездна нощ. Същата голяма кола. Същите кираджии. Но времето, изминало от първата ни среща с тях, е набраздило лицата им, замислило е очите им, прошарило е косите им. На мястото на Стоян седи четиридесетгодишният Паисий. А до него — Секул, момченцето на Бена.

Само Стале го няма. Но пак се разказват легенди. Един кираджия разпалено уверява другите:

— Веднъж тоя калугер стъпил на плоча. Прокънтяло под него, усъмнил се. С една ръка дръпнал плочата, отхвърлил я на десет уврата и що да види? — Под краката му гробовете на българските царе! А в ръцете им — българска книга. Взел я и тръгнал по земята ни да я чете на хората...

Паисий понечва да го спре, да му каже истината, но друг кираджия го пресича и още по-въдъхновено започва:

— И казват, че който е слушал тая книга, турски куршум не го лови и сабя не го стига.

Паисий не може да повярва на ушите си.

А гласовете на кираджиите се гонят:

— Велики работи пишело в нея: български воевода победил в една битка турските войски и от главата на пашата им си направил чаша.

Сега Паисий забравя за себе си. Протяга ръка към тях и като прост керванджия продължава разказа:

— Не войвода, а сам българският цар Крум пленил гръцкия цар Никифор и му викнал „Като не щеш мира — на ти секира“ — и без да сети, замахва с ръка.

Възгласи на възторг плисват от колата. Но изведнъж утихват като пресечени. Един кираджия благоговейно протяга ръка към Паисий.

— Ти си срещал тоя калугер, Стояне? — и към него се устремяват жадни погледи.

С детска наивност Паисий бърза да ги зарадва и посяга да извади книгата от торбата. Но гласът на узрялата му вече мъдрост го спира:

„Забрави себе си, Стояне! Ти като легенда си им по-нужен!“
Някой нетърпеливо пита:

— И какъв човек е той?

Паисий помълчава малко и казва.

— Като всеки човек.

Но никой не ще да му повярва. Кираджиите си имат своя истина.

— Не може да е като всеки! — възразява някой.

— Голяма сила се иска за това нещо! — додава друг.

Някъде откъм предните коли запяват:

„Войвода им, мила моя майно ле,
сам цар Иван Шишман...“

Песента се усилва, подхващана от все повече гласове. Пеят и другарите на Паисий. И лицата им се преобразяват.

Вълнение замъглява погледа на отколешния кираджия. И в мержавината през трепкащите ресници остават само пеещите лица на другарите му — вече не кираджии, а отново воини, в дълъг походен ред. Песента събужда утрото, което обагря медните шлемове. Озарените върхове на копията светят като факли и очертават шест-вието на безбройната рат, достигаща чак до хоризонта.

И над всичко се извисява черната костелива фигура на монаха — прехласнат в песента, забравил да седне. А над разрошената му коса все така се полюшва звездата-керванджийка и пътува заедно с хората и с песента...